

**CRNA GORA
MINISTARSTVO FINANSIJA**

PRAVCI RAZVOJA CRNE GORE 2018-2021. GODINE

decembar, 2017.

Sadržaj

<u>CRNA GORA</u>	1
<u>MINISTARSTVO FINANSIJA</u>	1
<u>3.1. Ključni prioriteti ekonomske politike</u>	14
<u>3.2. Obrazac rasta se mijenja</u>	16
<u>3.3. Stanje ekonomije i perspektive</u>	17
<u>3.4. Domaća i eksterna tražnja</u>	20
<u>3.4.1. Promjena strukture bruto domaćeg proizvoda</u>	21
<u>3.4.2. Eksterna tražnja i strane direktne investicije su važan izvor rasta</u>	22
<u>3.4.3. Finansijska stabilnost je na zadovoljavajućem nivou, uz pojačanu otpornost na potencijalne rizike</u>	24
<u>3.5. Javne finansije</u>	26
<u>3.5.1. Stanje javnih finansija i projekcije</u>	26
<u>3.5.2. Stanje i dinamika kretanja državnog duga</u>	28
<u>3.6. Demografska kretanja</u>	29
<u>4.1. PAMETAN RAST</u>	32
<u>4.1.1. Poslovno okruženje</u>	33
<u>4.1.2. Mala i srednja preduzeća</u>	34
<u>4.1.3. Prerađivačka industrija</u>	36
<u>4.1.4. Konkurentnost/direktne strane investicije</u>	37
<u>4.1.5. Nauka</u>	39
<u>4.1.6. Visoko obrazovanje</u>	41
<u>4.1.7. Informaciono komunikacione tehnologije</u>	43
<u>4.1.8. Turizam</u>	45
<u>4.1.8.1. Promocija kulture kao pokretača rasta (kulturni turizam)</u>	47
<u>4.2. Održivi rast</u>	49
<u>4.2.1. Poljoprivreda i ruralni razvoj</u>	50
<u>4.2.2. Šumarstvo</u>	52
<u>4.2.3. Energetika</u>	55
<u>4.2.4. Životna sredina</u>	57
<u>4.2.5. Saobraćaj</u>	60
<u>4.2.6. Građevinarstvo i stanovanje</u>	66

4.3. INKLUZIVNI RAST	71
4.3.1 Politika tržišta rada	72
4.3.2 Obrazovanje	73
4.3.3 Sport	74
4.3.4. Socijalna zaštita	76
4.3.5. Zdravstvo	77
VI SWOT analiza crnogorske ekonomije	83
ANEX	105

Skraćenice

BDV
CEFTA
CIP
COSME

Bruto dodata vrijednost
Centralno-evropski sporazum o slobodnoj trgovini
Programski okvir za konkurentnost i inovacije
Konkurentnost preduzeća i malih i srednjih preduzeća

EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
EPCG	Elektroprivreda Crne Gore
EU	Evropska unija
EUREKA	Evropska mreža za tržišno orjentisana istraživanja
EMEP	Prekogranični prenos zagađenja vazduha
EFT	Evropska trening fondacija
EE	Energetska efikasnost
EEPPB	Program energetske efikasnosti u javnim zgradama
GERD	Bruto domaća potrošnja na istraživanja i razvoj
GIC	Globalni indikator konkurentnosti
ICT	Informacione i komunikacione tehnologije
ILO	Međunarodna organizacija rada
IPA	Instrument pretpristupne podrške
IPARD	Instrument pretpristupne podrške za ruralni razvoj
IXP	Nacionalna tačka internet razmjene saobraćaja
ISSS	Informacioni sistem socijalnog stanovanja
JPP	Javno-privatno partnerstvo
KfW	Njemačka razvojna banka
MIPA	Agenciju za promociju investicija Crne Gore
MONSTAT	Zavod za statistiku Crne Gore
MSP	Mala i srednja preduzeća
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OIE	Obnovljivi izvori energije
PR	Pravci razvoja
PRCG	Pravci razvoja Crne Gore
PDV	Porez na dodatu vrijednost
PPAEKS	Prosječno ponderisana aktivna efektivna kamatna stopa
PPPEKS	Prosječno ponderisana pasivna efektivna kamatna stopa
PPS	Paritet kupovne moći
PDO	Zaštićena oznaka porijekla
PGI	Zaštićena geografska oznaka
R&D	Istraživanje i razvoj
RIA	Regulatorna procjena uticaja
SEECCEL	Centar za preduzetničko učenje Jugoistočne Evrope
SIGMA	Podrška unapređenju vladavine i upravljanja u zemljama Srednje i Istočne Evrope
SDI	Strane direktne investicije
STO	Svjetska trgovinska organizacija
SWOT	Analiza snaga-slabosti-prilika-prijetnji
SBA	Akt o malim i srednjim preduzećima
SIP	Stvarna kupovna moć
SEE	Jugoistočna Evropa
SEETO	Transportna observatorija za Jugoistočnu Evropu
UN	Ujedinjene nacije
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu
UNFCCC	Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promjeni klime

I Uvod

U skladu sa Zaključcima Vlade br. 08-1592 od 9. jula 2015. godine i Programom rada Vlade Crne Gore za 2017. godinu, Ministarstvo finansija je, u saradnji sa relevantnim državnim institucijama, pripremilo Pravce razvoja Crne Gore 2018-2021. godine.

Pripremi Pravaca razvoja prethodilo je obrazovanje Koordinacionog tima za pripremu i praćenje realizacije Pravaca razvoja Crne Gore 2018-2021. godine i Radne grupe za za pripremu Pravaca razvoja Crne Gore 2018-2021. godine. U pripremi Pravaca razvoja 2018-2021. godine učestvovala su sve državne institucije, u skladu sa svojim nadležnostima za koncipiranje i realizaciju odgovarajućih oblasti politika, a koje su uključene u PR-a.

Kakva je veza između Pravaca razvoja Crne Gore 2018-2021. godine sa Pravcima razvoja Crne Gore 2015-2018. godine, odnosno sa Pravcima razvoja Crne Gore 2013-2016. godine?

Vlada Crne Gore je, na sjednici održanoj 2. jula 2015. godine, donijela Pravce razvoja Crne Gore 2015-2018. godine (Zaključci Vlade br. 08-1592 od 9. jula 2015.) koji su „naslonjeni“ na Pravce razvoja Crne Gore 2013-2016. godine, a koje je Vlada Crne Gore donijela na sjednici održanoj 28. marta 2013. godine (Zaključci Vlade br. 06-536/4 od 4. aprila 2013.) i, time, realizovala obavezu utvrđivanja vizije socio-ekonomskog razvoja, koju je imala kao zemlja kandidat za članstvo u EU.

Pravcima razvoja, kao krovnim razvojnim implementacionim dokumentom, utvrđen je strateški cilj razvoja Crne Gore, a to je:

Povećanje kvaliteta života u dugom roku

U funkciji ostvarivanja strateškog razvojnog cilja, i formalno su utvrđena četiri prioritetna sektora razvoja:

- Turizam;
- Energetika;
- Poljoprivreda i ruralni razvoj i
- Prerađivačka industrija.

Za realizaciju ciljeva datih Pravcima razvoja, uzimajući u obzir prirodne resurse Crne Gore, kao njene komparativne prednosti, i potrebu usklađivanja sa standardima i zahtjevima EU, u okviru pravaca razvoja "pametan rast", "održivi rast" i „inkluzivni rast“¹, identifikovane su oblasti politika, utvrđeni prioriteti i predložene investicije/razvojne mjere. Pri tome se vodilo računa o autentičnim razvojnim interesima Crne

¹ Pravcima razvoja su, po ugledu na strategiju Evropa 2020, definisana tri pravca razvoja (pametan, održivi i inkluzivni rast). Pametni rast predstavlja inovacije, digitalizaciju i mobilnost mladih ljudi, održivi rast poboljšanu efikasnost korišćenja resursa i industrijsku politiku, dok je inkluzivni rast u funkciji povećanja zaposlenosti i smanjenje siromaštva. Sve države članice EU, kao i zemlje kandidati, imaju u vidu takvu strukturu prilikom pripremanja strateških dokumenata, prije dodjele sredstava iz strukturnih ili IPA fondova.

Gore. Pravci razvoja, sa konkretnim projektima i finansijskom strukturom, predstavljali su osnovu za programiranje investicija na državnom nivou, odnosno za uspostavljanje direktne veze između sredstava i razvojnih prioriteta. Istovremeno, Pravci razvoja su bili jedna od osnova za identifikovanje projekata koji će se finansirati sredstvima IPA fondova u periodu od 2014. do 2020. godine.

Pravci razvoja i oblasti politika PR-a su:

PAMETNI RAST	ODRŽIVI RAST	INKLUZIVNI RAST
<ol style="list-style-type: none"> 1. Poslovni ambijent 2. MSP 3. Prerađivačka industrija 4. Konkurentnost 5. Nauka 6. Visoko obrazovanje 7. Informacione tehnologije 8. Turizam 	<ol style="list-style-type: none"> 9. Poljoprivreda i ruralni razvoj 10. Šumarstvo 11. Energetika 12. Životna sredina 13. Saobraćaj 14. Građevinarstvo i stanovanje 	<ol style="list-style-type: none"> 15. Tržište rada 16. Obrazovanje 17. Sport 18. Socijalna zaštita 19. Zdravstvo

Zbog čega se donose Pravci razvoja Crne Gore 2015-2018. godine?

Imajući u vidu značajne promjene uslova i okvira za vođenje razvojne i ekonomske politike, kako na nacionalnom, tako i na regionalnom i globalnom nivou, kao i potrebu proširenja vremenskog okvira, doneseni su Pravci razvoja Crne Gore 2018-2021. godine. Pri tome, „zadržan“ je strateški cilj, pojedinačni ciljevi i pravci razvoja, utvrđeni u prethodnom periodu, a koji su usklađeni sa strategijom “Evropa 2020”, kao i odabrane oblasti politika. Preispitana je relevantnost investicija/razvojnih mjera sa aspekta prilagođenosti aktuelnom stanju, kao i njihovog uticaja na jačanje ekonomskog rasta i razvoja, odnosno povećanje konkurentnosti.

Polazište za alokaciju sredstava iz javnih izvora po oblastima politika su okvir i rješenja utvrđena u strateškim razvojnim dokumentima donesenim u prethodnom periodu, prvenstveno u Planu sanacije budžetskog deficita i javnog duga i Fiskalnoj strategiji Crne Gore 2017-2020. godine. Istovremeno, poseban akcenat je na strukturnim reformama, planiranim i „zaokruženim“ u prethodnom periodu, koje se već realizuju ili će njihova realizacija početi u periodu na koji se odnose Pravci razvoja. Treba istaći da su u Pravcima razvoja detaljno razrađene strukturne reforme u javnom i realnom sektoru, koje su date u Fiskalnoj strategiji, kao podrška rastu i razvoju ekonomije Crne Gore i jačanju njene konkurentnosti, kao preduslova makroekonomske, odnosno fiskalne stabilnosti.

Pravci razvoja, sa konkretnim projektima i finansijskom strukturom, predstavljaju osnovu za programiranje investicija na državnom nivou, odnosno za uspostavljanje direktne veze između sredstava i razvojnih prioriteta. Istovremeno, Pravci razvoja su jedno od polazišta za izradu nacionalnih programa ekonomskih reformi, koji se pripremaju, godišnje, u skladu sa uspostavljenim pristupom u ekonomskom dijalogu Crne Gore i Evropske unije.

II Realizacija Pravaca razvoja Crne Gore 2015–2018. godine

U ovom poglavlju dat je kratak osvrt na realizaciju investicija/razvojnih mjera po pravcima razvoja, odnosno pripadajućim oblastima politika. Detaljan pregled njihove realizacije dat je u ANEX-u ovoga dokumenta. Prilikom predlaganja investicija/razvojnih mjera za period 2018-2021. godine pošlo se od ostvarenih rezultata, odnosno uočenih problema u realizaciji investicija/razvojnih mjera u prethodnom periodu, kao i od aktuelnih kretanja i stanja po sektorima/politikama i, generalno, od stanja i uslova za sveukupan društveno-ekonomski razvoj Crne Gore.

Pametan rast

Poslovno okruženje. Reformske aktivnosti usmjerene na unapređenje poslovnog ambijenta rezultirale su napretkom, koji je prepoznat i u posljednjem Izvještaju Svjetske banke o lakoći poslovanja (Doing Business 2018) u kojem je Crna Gora zauzela 42. mjesto na listi od 190 rangiranih zemalja i time, u poređenju sa prošlogodišnjim revidiranim Izvještajem, ostvarila napredak za 9 mjesta.

Reforme koje se sprovode, a koje su inicirane u prethodnom periodu, odnose se na sljedeće oblasti: reforma javne uprave, izdavanje građevinskih dozvola, plaćanje poreza, registracija nepokretnosti, pojednostavljenje postupka biznis licenciranja, pojednostavljenje postupka za dobijanje priključka za električnu energiju i povećanje broja elektronskih servisa na portalu eUprave. Analiza procjene uticaja propisa (RIA), uvedena u crnogorski regulatorni sistem u prethodnom periodu, kao i okončanje implementacije preporuka „Giljotine propisa“ su, takođe, regulatorne reforme koje doprinose poboljšanju poslovnog ambijenta.

Mala i srednja preduzeća. Uspostavljena je tendencija rasta sektora malih i srednjih preduzeća, posmatrano sa aspekta broja preduzeća i broja zaposlenih. Prema podacima Zavoda za statistiku, u 2016. godini bilo je 28.268 MSP, što je za 8,9% više nego u 2015, a za 21,28% u odnosu na 2014. godinu. Po veličini, najviše je malih preduzeća (27.954), dok je srednjih preduzeća bilo ukupno 268. Pri tome, zaposleni u MSP čine $\frac{3}{4}$ ukupnog broja zaposlenih.

Finansijska podrška sektoru MSP, u periodu od 2015. do 2017. godine, bila je iznad planirane, kako po vrijednosti finansijskih plasmana, tako i prema broju podržanih projekata. Pri tome, u skladu sa potrebama korisnika, finansijski instrumenti su unaprijeđeni u domenu raspoloživosti kreditnih linija i faktoringa, kao i uslova finansiranja, sa posebnim akcentom na povoljnosti koje se odnose na preduzetništvo i osnivanje biznisa. Istovremeno, kreirane su mogućnosti za korišćenje novih finansijskih instrumenata, poput ulaganja u vlasnički kapital. Posebno je unaprijeđena podrška početnicima u biznisu-start up, kroz razvoj i implementaciju inoviranih mjera finansijske podrške za osnivanje biznisa i pratećih obuka i treninga, a sve u cilju podsticanja preduzetništva. U cilju jačanja konkuretnosti i promocije sektora MSP, u najvećoj mjeri su realizovane planirane aktivnosti, ali uz ograničena sredstva za implementaciju mjera u segmentu

informisanosti i internacionalizacije MSP, uvođenja cjeloživotnog preduzetničkog učenja, mentorstva za preduzeća i ekonomskog osnaživanja žena.

Prerađivačka industrija. U skladu sa Strategijom razvoja prerađivačke industrije 2014 – 2018, odnosno Industrijskom politikom Crne Gore do kraja 2020. godine i pripadajućim višegodišnjim Akcionim planom, a čiji je osnovni cilj jačanje konkurentnosti industrije, realizovane su mjere i aktivnosti usmjerene na stvaranje uslova za efikasno korišćenje ukupnih potencijala, posebno u prioritetnim sektorima razvoja.

U prethodnom periodu, učešće prerađivačke industrije u ukupnoj industriji je smanjeno, sa 59,9% u 2015. na 57,7% u 2016. godini. Pri tome, učešće prerađivačke industrije u izvozu ukupne industrije povećano je sa 75,1% u 2015. na 77,26% u 2016. godini, a povećano je i učešće broja zaposlenih, sa 53,83% na 55,0%. Ovaj trend je nastavljen i u 2017. godini.

Konkurentnost/strane direktne investicije. U cilju povećanja priliva SDI, povećanja broja operativnih biznis zona i povećanja funkcionalnosti postojećih, unapređenja funkcionisanja postojećih klastera i formiranja novih, povećanja broja privrednih subjekata čije je poslovanje usaglašeno sa zahtjevima međunarodnih standarda poslovanja, povećanje izvoza i supstitucije uvoza, odnosno povećanja broja zaposlenih, u prethodnom periodu realizovan je veliki broj projekata i mjera.

Nauka. Svijest o značaju i uticaju nauke i tehnologije, važnog mehanizma za povećanje konkurentnosti ekonomije, sve je razvijenija. U skladu sa planiranom dinamikom, kroz različite instrumente podrške, realizovane su mjere u pravcu razvoja naučnoistraživačke zajednice i povezivanja nauke sa sektorom privrede. Ulaganjem u naučna istraživanja i inovacije jačaju se postojeći proizvodni i tehnološki kapaciteti i stvaraju brojne mogućnosti u okviru novih pravaca razvoja u privredi, te podstiče konkurentnost i otvaranje visokokvalifikovanih radnih mjesta.

Visoko obrazovanje. U prethodnom periodu, u značajnoj mjeri je unaprijeđen kvalitet visokog obrazovanja. Izvršeno je restrukturiranje studijskih programa na Univerzitetu Crne Gore, sa stanovišta strukture i sadržaja programa. Uvedena je praktična nastava u obimu najmanje 25% u odnosu na ukupnu opterećenost studenta po predmetima, odnosno godini, u zavisnosti od ishoda učenja za pojedini studijski program. U toku su pripreme za sprovođenje naknadne, tzv. follow up, evaluacije ustanova visokog obrazovanja koju će sprovesti Evropska asocijacija univerziteta EUA (European University Association) - Program za institucionalnu evaluaciju IEP (Institutional Evaluation Program). Donesena je Odluka o osnivanju Agencije za kontrolu i obezbjeđenje kvaliteta visokog obrazovanja, sa ambicijom da postane članica Evropskog registra agencija za kvalitet (European Quality Assurance Register), odnosno Evropske mreže za obezbjeđenje kvaliteta (European Network of Quality Assurance). Od tekuće 2017/2018. studijske godine u prvu godinu osnovnih studija, na javnim ustanovama visokog obrazovanja, upisana je prva generacija studenata koja ne plaća školarinu.

Posebna pažnja je usmjerena na unapređenje kvaliteta **stručnog obrazovanja**. Radilo se na modernizaciji obrazovnih programa, unapređenju kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada, popularizaciji stručnog obrazovanja kako bi ono postalo prvi izbor za učenike osnovnih škola. U saradnji sa poslodavcima, radilo se na povećanju obima realizacije praktičnog obrazovanja, kao i na obuci nastavnika. Radi podsticanja učenika da se upisuju na obrazovne programe nivoa III, a koji su na tržištu rada prepoznati kao deficitarni, opredijeljeno je 119 stipendija za učenike prvog razreda koji se obrazuju za deficitarne kvalifikacije.

Informaciono komunikacione tehnologije. Zakonodavni okvir za obavljanje djelatnosti elektronskih komunikacija je, u najvećoj mjeri, usaglašen sa pravnom tekovinom Evropske unije i njegova implementacija se sprovedi u kontinuitetu. Stvoren je dobar ambijent za strana ulaganja i poslovanje subjekata u sektoru, odnosno za pružanje kvalitetnih elektronskih komunikacionih usluga građanima, uz mogućnost izbora operatora. Dakle, tržište elektronskih komunikacija je pravno i regulatorno dobro uređeno, što potvrđuju i stalne investicije operatora.

Turizam. Strategija razvoja turizma usvojena je u decembru 2008. godine, odnosno u godini koja je prethodila dugogodišnjoj ekonomsko-finansijskoj krizi na svjetskom nivou, koja nije zaobišla ni Crnu Goru. U tom periodu, u otežanim uslovima privređivanja, posebno u turizmu kao privrednoj grani koja prva reaguje na negativno poslovno okruženje, realizacija strateških ciljeva odvijala se sporijim tempom od planiranog. Ipak, i u takvim okolnostima, poslovanje turističke privrede bilo je zadovoljavajuće. Iz godine u godinu, bilježen je rast fizičkih i finansijskih parametara. U 2016. godini, u Crnoj Gori boravilo rekordnih 1,8 miliona turista ili 5,88% više nego u 2015, koji su ostvarili 11,2 miliona noćenja, što je više za 1,76% nego prethodne godine. Istovremeno, ostvaren je prihod od turizma u iznosu od 881,00 mil.€, i veći je za 2,2% u odnosu na 2015. godinu.

Kako bi se strateški cilj razvoja turizma ostvario, realizovane su brojne aktivnosti, na planu diverzifikacije turističke ponude i poboljšanja, odnosno proširenja smještajnih kapaciteta. Određeni broj aktivnosti se realizuje u kontinuitetu, a predstoje brojne nove projektne aktivnosti i mjere čijom realizacijom treba da se minimiziraju, prvenstveno, postojeća ograničenja u razvoju, a zatim da se, uz dinamičan i optimalan način, kao i uz poštovanje principa održivosti, obezbijedi potpuna i kvalitetna valorizaciju svih potencijala.

Promocija kulture kao pokretača rasta (kulturni turizam). U skladu sa mogućnostima, u kontinuitetu se realizuje niz aktivnosti, čime se stvaraju uslovi za adekvatno definisanje i bolju valorizaciju kulturno-turističkih potencijala Crne Gore.

Održivi rast

Poljoprivreda i ruralni razvoj. U toku referentnog perioda (2015-2017), usvojen je Program razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u okviru IPARD II 2014-2020 (IPARD program) i ojačani su kapaciteti Direktorata za IPARD plaćanja. Akreditovana je i operativna struktura za sprovođenje IPARD programa.

Radi ostvarivanja razvojnih ciljeva definisanih Pravcima razvoja Crne Gore 2015-2018 (održivo gazdovanje resursima; stabilna i prihvatljiva ponuda bezbjedne hrane; obezbjeđivanje primjerenog životnog standarda za seosko stanovništvo i podizanje konkurentnosti proizvođača hrane), realizovane su mjere koje obuhvataju:

- Investicije u primarnu poljoprivrednu proizvodnju, preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda;
- Investicije za implementaciju politike poljoprivrednog zemljišta (razvoj, korišćenje i poboljšanje kvaliteta poljoprivrednog zemljišta, povećanje veličine porodičnih poljoprivrednih gazdinstava i sprečavanje usitnjenosti posjeda);
- Poboljšanje i razvoj ruralne infrastrukture, i diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima; i
- Implementaciju agro-ekoloških mjera.

I pored dobrih rezultata ostvarenih u posmatranom periodu, još uvijek su prisutni izazovi koje treba u narednom periodu prevazići: nepovoljna struktura poljoprivredne proizvodnje; neadekvatna tehnička opremljenost poljoprivrednih proizvođača; bolja primjena svih standarda bezbjednosti hrane u svim fazama proizvodnje; fokusiranje na proizvode visokog kvaliteta (organska, PDO/PGI) i njihova standardizacija; nerazvijena fizička i socijalna ruralna infrastruktura; depopulacija prisutna u ruralnim područjima.

Šumarstvo. Sprovedene su aktivnosti na zaustavljanju negativnih trendova u šumarstvu, u skladu sa razvojnim dokumentima (Strategije sa planom razvoja šuma i šumarstva; Plan sanacije šuma degradiranih šumskim požarima). Stvorene su finansijske pretpostavke za realizaciju Plana sertifikacije šuma, odnosno angažovanje sertifikacionog tijela (u toku je proces odabira akreditacionog tijela), sprovođenje procesa sertifikacije i sticanja sertifikata održivog gazdovanja šumama. Inače, sa samim procesom dobijanja sertifikata se kasni.

Izvršena je analiza rezultata dosadašnje primjene koncesionog sistema korišćenja šuma i, shodno konstatovanim negativnim trendovima, predložena reorganizacija koncepta.

Energetika. Radi ispunjavanja ciljeva Energetske politike i glavnih preporuka Strategije razvoja energetike, sprovode se, između ostalog, aktivnosti na stvaranju uslova za izgradnju novih infrastrukturnih objekata, a nastavljena je i realizacija projekata započelih u prethodnom periodu.

Projekat povezivanja elektroenergetskih sistema Crne Gore i Italije podmorskim kablom jednosmjerne struje realizuje se planiranom dinamikom.

Projekti izgradnje objekata za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora energije su u različitim fazama realizacije. U prethodnom periodu, zaključena su 34 ugovora o koncesiji za izgradnju mHE, kojima je predviđena izgradnja 53 mHE. Do sada je završena izgradnja 12 mHE, od kojih je 11 u pogonu, a jedna se nalazi u probnom radu. Završena je izgradnja vjetroelektrane Krново.

Značajan potencijal koji se odnosi na korišćenje energije iz obnovljivih izvora i unapređenje energetske efikasnosti se valorizuje, uz podršku za realizaciju odgovarajućih projekata energetske efikasnosti u javnim objektima, kao i projekata namijenjenim građanima, odnosno domaćinstvima.

Životna sredina. U prethodnom periodu postignuti su ciljevi postavljeni strateškim dokumentima. Proglašenjem Regionalnog parka "Piva" i Regionalnog parka "Komovi" za teritorije Glavnog grada Podgorica i opštine Andrijevića povećan je procenat teritorije Crne Gore pod nacionalnom zaštitom na 12,8%.

U oblasti industrijskog zagađenja, nastavljene su aktivnosti na realizaciji projekta "Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje – IWMCP Projekat, čiji je cilj konačna sanacija i remedijacija 4 identifikovane tzv. „crne ekološke tačke“ (Kombinat Aluminijskog Podgorica - dva bazena crvenog mulja i deponija čvrstog otpada, Jadransko brodogradilište Bijela - deponija grita i kontaminiranog zemljišta, Termo-elektrana Pljevlja - deponija pepela i šljake Maljevac i Rudnik „Šuplja stijena“ Pljevlja - flotacijsko jalovište Gradac), kao i rješavanje pitanja tretmana opasnog otpada.

Kada je u pitanju kvalitet vazduha, utvrđene su zone kvaliteta vazduha, uspostavljena je državna mreža za praćenje kvaliteta vazduha i omogućeno redovno izvještavanje o kvalitetu vazduha prema Evropskoj agenciji za zaštitu životne sredine i domaćoj javnosti, a u skladu sa standardima EU. Donesen je Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha, za period 2017-2020. godine.

U oblasti klimatskih promjena, donesena je Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine. U okviru dokumenta Namjeravani nacionalno utvrđeni doprinos (INDC) Crne Gore za smanjenje emisija gasova staklene baste, Crna Gora se obavezala na 30% smanjenja emisija gasova staklene bašte do 2030, u odnosu na baznu 1990. godinu.

U dijelu infrastrukture za oblast upravljanja otpadom, izgrađene su: regionalne deponije neopasnog otpada u Podgorici i Baru; reciklažni centri u Podgorici i Herceg Novom; postrojenja za obradu otpadnih vozila u Podgorici (2), Beranama, Cetinju i Nikšiću (3); transfer stanica u Kotoru i Herceg Novom; reciklažna dvorišta u Podgorici (5), Herceg Novom (1) i Kotoru (1). U opštini Žabljak otvorena je sortirnica otpada (reciklažno dvorište sa transfer stanicom) i sanirano neuređeno gradsko odlagalište. U opštini Kotor otvorena je prva kompostana u Crnoj Gori za rješavanje pitanja upravljanja zelenim otpadom u opštinama Kotor, Tivat, Budva i Herceg Novi. U opštini Berane instalirano je postrojenje za obradu medicinskog otpada sakupljenog sa teritorije opština: Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Pljevlja, Berane, Rožaje, Andrijevića i Plav i u Glavnom gradu Podgorici.

U većini opština projekti unapređenja sistema vodosnabdijevanja (proširenje i rehabilitacija mreže, izgradnja rezervoara i drugih objekata u vodovodnim sistemima) realizuje se uporedo sa projektima u oblasti upravljanja otpadnim vodama. Donešeni su Strategija upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine i Državni plan upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period 2015-2020. godine. Usvojena je

Projekcija dugoročnog snabdijevanja vodom Crne Gore do 2040. godine. Smanjenje gubitaka u vodovodnim sistemima (70%) je strateški cilj koji se, realizacijom predloženih mjera, može dovesti na nivo ispod 30 % do kraja 2040. godine, odnosno ispod 40 % do kraja 2025. godine.

Definisani su investicioni planovi za sve opštine u Crnoj Gori, na osnovu kojih se grade kanalizaciona mreža, postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i ostali segmenti kanalizacionog sistema, kako bi se do kraja 2029. godine obezbjedila puna implementacija Direktive 91/271/EEZ o prečišćavanju komunalnih otpadnih voda. Do sada je realizovan veliki broj projekata, pa se može zaključiti da se projekti definisani strateškim dokumentima realizuju u skladu sa predviđenom dinamikom.

Saobraćaj. Sprovedene su značajne aktivnosti na stvaranju pretpostavki i početku realizacije kapitalnih infrastrukturnih projekata. Prethodni period obilježio je početak izgradnje prvih kilometara autoputa Bar-Boljare, intezivirane su aktivnosti za stvaranje preduslova za početak izgradnje dionica primorske varijante Jadransko-jonskog autoputa - Brza saobraćajnica duž crnogorskog primorja, a redovno i investiciono održavanje, rekonstrukcija i izgradnja drugih državnih (magistralnih i regionalnih) puteva realizuje se u skladu sa odgovarajućim godišnjim planovima, što za rezultat ima smanjenje broja saobraćajnih nezgoda na putevima zbog neodgovarajućeg stanja infrastrukture. Istovremeno, vršen je remont pruge Bar-Vrbnica, završen proces privatizacije dijela, nekada jedinstvene, Luke Bar, koji je nakon procesa restrukturiranja 2009. godine odvojen kao "Kontejnerski terminal i generalni tereti" A.D. (sadašnja "Port of Andria" A.D.), počele su aktivnosti na izradi nove Strategije razvoja saobraćaja. Crna Gora je u proteklom periodu imala i aktivnu ulogu u realizaciji aktivnosti definisanih kroz tzv. Agendu povezivanja u okviru Berlinskog procesa.

Jedno od ograničenja sa kojima se suočava Crna Gora, jeste ipak nedovoljno razvijena i uvezana visokokvalitetna saobraćajna infrastruktura (putevi, željeznica, aerodromi), što dovodi do visokih transportnih troškova, neadekvatnog kvaliteta usluga prevoza, relativno visokih troškova održavanja, neadekvatnog nivoa bezbjednosti u saobraćaju, a sve posljedično negativno utiče na privredni rast i zapošljavanje. Osim toga, neadekvatna saobraćajna infrastruktura je jedan od ključnih faktora značajnih regionalnih razlika u Crnoj Gori i ograničenja izvoza u region. Jedan od ključnih izazova sa kojima se treba suočiti jeste obezbjeđenje finansijskih sredstava za realizaciju infrastrukturnih projekata.

Građevinarstvo. U okviru mjere "Razvoj informacionih sistema koji integrišu sve informacije o prostornom planiranju i izgradnji struktura", donesen je Pravilnik o bližem sadržaju i načinu vođenja Centralnog registra planskih dokumenata i Pravilnik o bližem sadržaju i načinu vođenja Registra tehničke dokumentacije i izvještaja o reviziji. Registri planske i tehničke dokumentacije predstavljaju jedinstvenu bazu podataka o važećoj planskoj dokumentaciji na teritoriji Crne Gore i tehničkoj dokumentaciji na osnovu koje se izdaje građevinska dozvola.

U cilju unapređenje procesa izgradnje objekata, donesen je Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata. Značajna novina je ukidanje građevinske i upotrebne dozvole, kao upravnih akata na osnovu

kojih se vrši izgradnja i upotreba objekta. Objekat može da se gradi na osnovu prijave građenja koja se, sa propisanom dokumentacijom, podnosi nadležnom inspekcijском organu. Za korišćenje objekta, investitor podnesi Katastru zahtjev sa propisanom dokumentacijom. Ovo se ne odnosi na složene inženjerske objekte za koje još uvijek postoji obaveza pribavljanja građevinske i upotrebne dozvole. Utvrđen je novi sistem kojim će se tretirati naplata komunalnog opremanja nakon donošenja Plana generalne regulacije.

U cilju postizanje višeg stepena kvaliteta i bezbjednosti objekata neophodno je usvajanje Eurokodova. U prethodnom periodu, od ukupno 58, usvojeno je 11 djelova eurokodova na crnogorskom jeziku sa nacionalnim aneksima za iste, a u pripremi su još četiri dijela. Međutim, još uvijek nije moguće raditi proračun građevinskih konstrukcija na osnovu eurokodova kao crnogorskih standarda.

Stanovanje. Nedostatak stambenog prostora između ostalog, uzrokovao je fenomen neformalne gradnje. Ovakva situacija velikim dijelom je i posljedica nedovoljne i neadekvatne planske dokumentacije, demografskih procesa, ekonomskog statusa Države i stanovništva, neadekvatnog nadzora (državnog i lokalnog), neadekvatnih administrativnih kapaciteta, manjka odgovornosti bespravnih graditelja za državno dobro, itd. Veliki dio sektora stambenih i nestambenih objekata trenutno se vodi kroz neformalne strukture. To doprinosi smanjenom kvalitetu i bezbjednosti stanovanja zbog nedovoljnih radnih vještina, nelicenciranih građevinskih materijala i nekontrolisane gradnje. Značajan dio javnih prihoda se ne realizuje. U cilju regularizacije i valorizacije prostora Crne Gore, kao najvažnijeg resursa Države, u prethodnom periodu sproveden je niz aktivnosti na sprečavanju njegove dalje devastacije.

Program socijalnog stanovanja za period 2017-2020. usvojen je u septembru 2017. godine. Realizacijom Programa socijalnog stanovanja za period 2014-2016, odnosno projekata koji su programirani istim, obezbijeden je značajan broj stambenih jedinica socijalnog stanovanja. Utvrđen je i broj raspoloživih stanova za socijalno stanovanje.

Inkluzivni rast

Politika tržišta rada. Tržište rada, uz određena poboljšanja, i dalje karakterišu niska stopa zaposlenosti i visoka stopa nezaposlenosti, posebno mladih, te visoka stopa neaktivne radne snage, dugoročna nezaposlenost i strukturna neusklađenost ponude i tražnje.

Mjere i aktivnosti u oblasti politike tržišta rada realizuju se u skladu sa utvrđenim strateškim okvirom politike zapošljavanja. Stavljene u kontekst inkluzivnog rasta, realizovane su mjere koje se odnose se na: stimulisanje kreiranja zaposlenosti i podsticanje konkurentnosti unapređenjem poslovnog ambijenta u cilju povećanja potražnje za radnom snagom; povećanje efikasnosti mjera aktivne politike zapošljavanja; dalju integraciju u zapošljavanje lica sa invaliditetom i drugih osjetljivih kategorija nezaposlenih lica, te povećanje formalizacije neformalne zaposlenosti.

U cilju unapređenja poslovnog ambijenta, odnosno povećanja fleksibilnosti na tržištu rada, u pripremi su novi Zakon o radu i Zakon o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti.

Obrazovanje. Obuhvat djece predškolskim obrazovanjem varira od prilično visokog (90%) u pojedinim opštinama u južnom regionu, do vrlo niskog u sjevernom regionu (27%). U saradnji sa UNICEF-om, u svim opštinama na sjeveru sprovedena je dvogodišnja kampanja „Svi u vrtić“, što se odrazilo na povećanje upisane djece u ovim opštinama za 22% u 2016. godini.

U skladu sa novim zakonskim rešenjima, engleski jezik je počeo da se izučava u predškolskim ustanovama za djecu od tri godine; broj učenika u odjeljenju je smanjen, tako da sada odjeljenja prvog razreda osnovne škole mogu imati do 28 učenika, a uz saglasnost ministra do 30 učenika; broj časova u osnovnim školama je smanjen za 10%, kao i sedmična norma nastavnika na 18 časova neposrednog rada sa učenicima.

Osnova za rad s djecom s posebnim obrazovnim potrebama je individualni razvojno-obrazovni program (IROP), koji se koncipira za svako dijete. Asistente u nastavi više ne angažuje Zavod za zapošljavanje Crne Gore, kroz projekat javnog rada, već ih u skladu sa potrebama, angažuju škole za nastavnu godinu, kao tehničku podršku djeci sa posebnim obrazovnim potrebama.

Redovno se prate djeca RE populacije u riziku od napuštanja školovanja, predlažu mjere za prevazilaženje problema, porodice obilaze i ostvaruje se neposredan kontakt sa njima (učitelji, stručni saradnici gradskih škola). Za učenike RE populacije obezbjeđuju se besplatni udžbenici.

Donesena je Strategija za razvoj i podršku darovitim učenicima (2015-2019), koja predstavlja važan doprinos daljem razvoju sistema vrijednosti društva u cjelini, na način da se jasno ukaže na značaj visoko sposobnih, darovitih i talentovanih učenika, na vrijednost učenja, posvećenost i rad. Formiran je Koordinacioni tim za unapređenje kvaliteta obrazovanja, u okviru aktivnosti na poboljšanju postignuća učenika na PISA testiranju, kroz unapređenje kvaliteta obrazovanja, odnosno sticanje funkcionalnih znanja.

Socijalna zaštita. U skladu sa rešenjima iz Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti iz 2013. godine, realizovane su mjere i aktivnosti koje su dale značajne rezultate. Osnovan je Zavod za socijalnu i dječju zaštitu i organizovana socijalna inspekcija. Uspješno su završene I i II Faza Projekta „Socijalni karton-Informacioni sistem“. Uvedeni su standardi u oblasti usluga, kao i postupak licenciranja i akreditacije programa obuke. U cilju obezbjeđenja bolje pristupačnosti prava iz socijalne i dječje zaštite građanima, osnovani su novi centri za socijalni rad, a u pojedinim je izvršena je reorganizacija. Takođe, smanjen je broj korisnika materijalnog obezbjeđenja, sa 14.737 porodica evidentiranih u julu 2013. godine, na 11.059 u decembru 2015.godine, odnosno na 8.218 porodica u septembru 2017.godine.

Pozitivni trendovu u oblasti socijalne i dječje zaštite značajno su narušeni donošenjem Zakona o dopuni Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, kojim je propisano pravo na naknadu po osnovu rođenja troje ili više

djece. Ovim zakonom narušen je princip pravednosti, što je dovelo do diskriminacije u raspodjeli socijalnih davanja, a imao je negativan uticaj na javne finansije i tržište rada, uz porast sive ekonomije. Nakon proglašenja odredbi ovoga zakona neustavnim, doneseni su odgovarajući zakoni kojima su ukinute predmetne naknade i utvrđena pravedna rešenja za sve korisnice.

Penzijski sistem. Broj korisnika prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja u 2015, 2016. i u oktobru 2017. godine iznosio je 127.715, 123.492 i 129.218, respektivno. Do smanjenja broja korisnika u 2016. godini došlo zbog činjenice da je 4.761 korisnica penzije i 86 korisnica privremene naknade, prema propisima iz penzijskog i invalidskog osiguranja, prešlo na korišćenje naknade za majke po osnovu rođenja troje ili više djece, shodno Zakonu o dopunama Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti. Ustavni sud Crne Gore je navedene dopune Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti, u 2017. godini, proglasio neustavnim, tako da su se ove korisnice vratile na korišćenje penzije, odnosno novčane naknade prema propisima o penzijskom i invalidskom osiguranju.

Davanja po osnovu prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja za prvih 10 mjeseci 2017. godine su iznosila 333.417.075,21 €. U 2016. su iznosila 390.815.475,43 € i bila su veća za 9,7% u odnosu na 2015. godinu.

Zdravstvo. Strategija zdravstvene politike usmjerena je na podizanje kvaliteta zdravlja stanovništva, uz prilagođavanje i poboljšanje djelovanja zdravstvenog sistema, a sve u skladu sa finansijskim mogućnostima. Zdravstvenom politikom, kao opšti, definisani su ciljevi: produženje trajanja života, poboljšanje kvaliteta života u vezi sa zdravljem, smanjenje razlika u zdravlju, osiguranje od finansijskog rizika.

Investicije u projekte/razvojne mjere identifikovane u Pravcima razvoja, realizovane u periodu 2015-2017. godine

Ukupna procijenjena vrijednost identifikovanih projekata/razvojnih mjera u Pravcima razvoja 2015-2018. godine, na nivou definisanih pravaca razvoja (pametnan rast, održivi rast i inkluzivni rast) iznosila je **2.889.114.374 €²**. Pri tome, vrijednost identifikovanih projekata u okviru pojedinačnih pravaca razvoja bila je:

- “pametni rast”-1.088.869.799 € (37,66% ukupne procijenjene vrijednosti identifikovanih projekata);
- “održivi rast”-1.745.502.372 € (60,44% ukupne procijenjene vrijednosti identifikovanih projekata) i
- “inkluzivni rast”-54.742.203 € (1,90% ukupne procijenjene vrijednosti identifikovanih projekata).

Imajući u vidu da su Pravci razvoja “živ dokument”, u dosadašnjem periodu njegove realizacije, vršena je ocjena relevantnosti identifikovanih investicija/razvojnih mjera, kao i ocjena potrebe

² Ukupna procijenjena vrijednost identifikovanih projekata u Pravcima razvoja Crne Gore 2013-2016. godine iznosila je 1.164,71 mil.€.

definisana/realizacije novih mjera, kako bi se ostvarili utvrđeni ciljevi razvoja po oblastima politika, odnosno odgovorilo na izazove sa kojima se suočava crnogorska ekonomija. S tim u vezi, izvršena su određena prilagođavanja investicija/razvojnih mjera, na jednoj strani i procjena potrebnih sredstava za njihovu realizaciju, na drugoj strani, tako da nova procijenjena ukupna vrijednost potrebnih sredstava za realizaciju investicija/razvojnih mjera za period 2015-2018. godine iznosi **3.205.722.435,38€**, što je za 10,95% više u odnosu na vrijednost datu u polaznom dokumentu (2.889.114.374 €). Istovremeno, došlo je i do promjene strukture, tako da se na “pametni rast” odnosi 40,91% ukupnih investicija/razvojnih mjera, na “održivi rast” 57,43%, a na “inkluzivni rast” 1,65%.

Tabela 1 Ukupne procijenjene investicije za period 2015-2018. godine i realizovane investicije u 2015,2016 i 2017. godini³

Pravac razvoja	Ukupne investicije 2015-2018.		Realizovane investicije (€)	Realizacija (%)
	€	%		
Pametni rast	1.311.553.918,59	40,91	1.250.666.141,84	95,36
Održivi rast	1.841.204.514,60	57,43	904.085.381,43	49,10
Inkluzivni rast	52.964.002,19	1,65	30.132.461,90	56,90
Ukupno	3.205.722.435,38	100	2.184.883.984,17	68,15

U periodu 2015-2017. godine, utrošeno je 2.184.883.984,17 € ili 68,15% procijenjenih investicija za period 2015-2018. godine. Najveći stepen realizacije je kod pravca razvoja “pametni rast” (95,36%). Kod pravca razvoja “održivi rast” i “inkluzivni rast” stepen realizacije je iznosio 49,10%, odnosno 56,90%.

Pri tome, realizovane su sve investicije/razvojne mjere u oblastima politika “nauka” i “turizam”, a u oblasti MSP-a stepen realizacije iznosi 95,36%. U okviru pravca razvoja “održivi rast”, stepen realizacije investicija kreće se od 34,85% u oblasti politike “životna sredina” do 90,73% u oblasti politike “šumarstvo”. U okviru pravca razvoja “inkluzivni rast”, realizovane su sve investicije/razvojne mjere u okviru oblasti politika “tržište rada” i “obrazovanje”, dok je stepen realizacije u okviru socijalne zaštite iznosio 38,93%.

Od ukupnog iznosa utrošenih sredstava (2.184.883.984,17 €), 11,22% je obezbijeđeno iz Budžeta, 1,46% iz sredstava EU, 20,94% iz kredita, 1,10% iz donacija i 65,28% iz ostalih izvora, koji se, uglavnom, odnose na privatna sredstva.

Struktura izvora sredstava po pravcima razvoja je različita. Za realizaciju investicija/razvojnih mjera u okviru pravca razvoja “pametni rast” 93,00% sredstava je obezbijeđeno iz ostalih izvora. Pri tome, značajan dio sredstava (403.996.011,34 €) se odnosi na sredstva koja je plasirao Investiciono razvojni fond

³ Prikazani iznosi će biti veći, kada budu dostupni podaci za cijelu 2017. godinu

za razvoj malih i srednjih preduzeća, kao i na sredstva za projekte u turizmu (758.000.000,00 €) koja, su skoro u potpunosti, obezbijeđena iz privatnih izvora (96,35%).

U okviru pravca razvoja “održivi rast”, najviše sredstava obezbijeđeno je iz kredita (447.085.359,39 € ili 49,45%). Od ovoga iznosa, za realizaciju projekata u okviru politike “saobraćaj” utrošeno je 341.289.060,15 € ili 76,34%. Za realizaciju projekata u okviru politike “energetika” utrošeno je 274.990.048,28 €, od čega se 81,48% odnosi na sredstva iz privatnih izvora.

U okviru pravca razvoja “inkluzivni rast”, najveći dio sredstava obezbijeđen je iz državnog budžeta, 19.425.523,51 € (64,47%), od čega je za realizaciju investicija/razvojnih mjera iz oblasti politike “tržište rada” utrošeno 16.773.011,14 € ili 86,34%.

Struktura izvora sredstava po pravcima razvoja odražava politiku Vlade Crne Gore, odnosno njeno opredjeljenje da stvori ambijent za realizaciju projekata, posebno u sektorima turizam i energetika, po modelu koji ne podrazumijeva učešće države u obezbjeđenju sredstava. Istovremeno, odražava i opredjeljenje Vlade da proširi i unaprijedi saobraćajnu infrastrukturu, kao preduslova za ravnomjeran regionalni razvoj, ali i povezivanje sa regionom i šire. Jačanje politika, odnosno realizacija mjera u okviru pravca razvoja “inkluzivni rast”, zbog njihove prirode, podržavaju se, odnosno finansiraju, uglavnom, sredstvima iz Budžeta.

III OPŠTI EKONOMSKI OKVIR

3.1. Ključni prioriteti ekonomske politike

Strateški cilj razvojne i ekonomske politike, povećanje životnog standarda, ostvariće se uz obezbjeđivanje uslova za dinamičniji ekonomski rast i razvoj. S tim u vezi, koncept ekonomske politike Crne Gore podrazumijava realizaciju mjera koje se odnose na jačanje makroekonomske stabilnosti zemlje, posebno konsolidaciju javnih finansija i povećanje stabilnosti finansijskog sektora, kao i realizaciju mjera koje se odnose na prioritetne sektorske politike i infrastrukturne projekte. Na taj način rješavaće se strukturni problemi u ekonomiji i, time, otklanjati ključne prepreke za unapređenje konkurentnosti zemlje i povećanje potencijalnog privrednog rasta na srednji i dugi rok.

Cilj Vlade Crne Gore na polju fiskalne politike je povećanje budžetskih prihoda, smanjenje tekuće potrošnje i povećanje investicija u infrastrukturu, uspostavljanje trenda smanjenja javnog duga i njegovo finansiranje iz ekonomskog rasta.

Problem neravnoteže javnih finansija, u značajnoj mjeri, je uslovljen izgradnjom autoputa Bar-Boljare. Pri tome, realizacija ovog kapitalnog projekta, odnosno najznačajnijeg infrastrukturnog projekta u novijoj crnogorskoj istoriji, nije samo trošak, već i angažovanje svih faktora ekonomije, čime se podstiče intenzivniji investicioni ciklus, a pozitivno utiče i na konkurentnost. Autoput je projekat koji mijenja tok ekonomskog rasta i razvoja Crne Gore nabolje i u korist sadašnjih i budućih generacija. Autoputem država rješava problem nedostajuće i bezbjednije putne infrastrukture, obezbjeđuje bolju konekciju Sjevernog regiona sa Centralnim i Južnim, bolju povezanost sa ostatkom Jugoistočne Evrope, povezuje Luku Bar sa Dunavskim regionom, podstiče rast sektora turizma, poljoprivrede, trgovine.

Rastući pritisak na javne finansije imaju i penzijski i zdravstveni sistemi. Sa istim problemima suočene su i zemlje Evropske unije (EU), ali u nešto blažoj formi. Problemi vezani za održivost penzijskog sistema karakterišu i zemlje regiona. Na neophodnost reforme upućuju izazovi sa kojima se suočava penzijski sistem Crne Gore, a to su: finansijska održivost sistema u kratkom i dugom roku, nepovoljni demografski trendovi (starenje stanovništva), povećanje očekivanog trajanja života, nedovoljna aktivnost na tržištu rada, prijevremeno penzionisanje i povlašćeni uslovi za odlazak u penziju. U cilju obezbjeđivanja adekvatnog, održivog i sigurnog penzijskog sistema 2011. godine izvršena je reforma penzijskog sistema, a njeni puni efekti biće vidljivi tek nakon isteka tranzicionog perioda. Za održivost penzijskog sistema neophodno je da odnos broja zaposlenih i broja penzionera bude najmanje 3:1. Trenutno, u Crnoj Gori ovaj odnos je 1,65:1. Nepovoljan odnos broja zaposlenih i broja penzionera uslovio je veće izdatke za penzije od prihoda koji se ostvaruju po osnovu doprinosa, odnosno deficit penzijskog sistema, što uslovljava njegovo finansiranje prihodima Budžeta Crne Gore. Pri tome, učešće opštih prihoda budžeta u finansiranju penzijskog sistema smanjeno je sa 32% ukupnih rashoda Fonda PIO u 2015. godini na 30,82% u 2016. godini. Dakle, ključni cilj reforme penzijskog sistema je smanjenje pritiska koje isplata penzija predstavlja za državni budžet. U tom smislu, a i zbog obezbjeđenja veće pravednosti, preispitaće se zakonski uslovi kojima se omogućava ranije penzionisanje i, time, uticati na sprječavanje ranog napuštanja tržišta rada.

Značajan uticaj na dugoročnu održivost javnih finansija ima i zdravstveni sistem, odnosno njegovo finansiranje. U prethodnom periodu, visok nivo neizmirenih obaveza Fonda za zdravstveno osiguranje, odnosno javnih zdravstvenih ustanova, ugrožavao je finansijsku stabilnost zdravstvenog sistema, i predstavljao veliki izazov za Budžet Crne Gore. S tim u vezi, u 2016. godini isplaćene su neizmirene obaveze iz prethodnog perioda u iznosu od 46,0 mil.€, čime su stvoreni uslovi da Fond za zdravstveno osiguranje redovno servisira obaveze u narednom periodu. Sa ciljem prevazilaženja finansijskih teškoća i uspostavljanja finansijske održivosti zdravstvenog sistema sprovode se reforme, za koje se očekuje da daju pozitivne rezultate u predstojećem periodu.

U cilju jačanja fiskalne stabilnosti tokom 2017. godine utvrđene su mjere fiskalne konsolidacije. Kako bi odgovorili izazovima, odnosno smanjili budžetski deficit i, u 2020, prešli u zonu suficita i uspostavili trend opadanja javnog duga od 2019, Vlada se opredijelila za mjere koje će ravnomjerno i u najmanjoj mogućoj mjeri negativno uticati na privredu i stanovništvo. Povećanje akciza, odnosno ubrzanje dinamike usklađivanja sa standardima EU, imaće značajne efekte na povećanje prihoda, ali njima se ne ugrožava standard, naprotiv, podiže se kvalitet života stanovništva, imajući u vidu da se radi o proizvodima koji su štetni po zdravlje. Povećana je standardna stopa PDV-a za 2 p.p, dok su niža stopa PDV-a od 7% ostala na istom nivou. I ostali porezi su ostali nepromijenjeni, što je saglasno sa opredjeljenjem da Crna Gora, i sa aspekta visine poreskog opterećenja, ostane konkurentna destinacija za strana ulaganja. Istovremeno, ulažu se značajni naponi na povećanju fiskalne discipline a, time, i na smanjenju neformalne ekonomije, kao barijere ekonomskom rastu. Sa druge strane, kako bi se ostvarile uštede u trošenju budžetskih sredstava smanjenjene su zarade u javnom sektoru, diskreciona potrošnja, do nivoa koji će osigurati efikasno funkcionisanje potrošačkih jedinica i ispunjenje zakonskih i ugovorenih obaveza, a redefinisana je i politika socijalnih davanja.

Pomenute mjere fiskalne konsolidacije neće značajnije uticati na usporavanje stope ekonomskog rasta u srednjem roku, a doprinijeće odživom ekonomskom rastu na dugi rok. Pri tome, u narednom periodu, ostvariće se respektabilni rezultati u dijelu fiskalne konsolidacije, kojima će se obezbijediti kredibilnost u javne finansije Crne Gore a, uz poboljšanje kreditnog rejtinga, značajno će se unaprijediti pozicija Crne Gore na finansijskim tržištima.

U cilju dalje stabilizacije bankarskog sektora, preduzimaju se mjere za rješavanje problema visokog učešća nekvalitetnih kredita u bilansima banaka, jačanje kapitalne baze i likvidnosne pozicije banaka, kao i obezbjeđivanja lakše dostupnosti finansijskim sredstvima, pod povoljnijim uslovima.

Mjere fiskalne politike jesu neophodne, ali ne i dovoljne, za održavanje makroekonomske stabilnosti i stvaranje uslova za ekonomski rast, tako da su strukturne reforme postale prioritet ekonomske politike Vlade Crne Gore. Stvaranje konkurentnog ekonomskog sistema, koji će, na dugi rok, obezbijediti održiv i ravnomjerniji ekonomski rast i razvoj, uslovljeno je efikasnim sprovođenjem započetih strukturnih reformi i realizacijom odgovarajućih sektorskih politika.

S tim u vezi, a kao odgovor na razvojni imperativ, implementiraju se sistemska rješenja u pravcu unapređenja poslovnog ambijenta, finansijske i institucionalne podrške razvoju preduzetništva, odnosno

sektora malih i srednjih preduzeća, unaprjeđenja radnog zakonodavstva, penzijskog sistema, zdravstva, obrazovanja, te postizanja veće efikasnosti i produktivnosti državne uprave.

Poseban izazov za Crnu Goru je poboljšanje fizičkog kapitala, prije svega, u oblastima saobraćaja i energetike, koji predstavlja prepreku za bolju valorizaciju potencijala, kao i za smanjivanje razlika u razvijenosti između pojedinih regiona zemlje i adekvatnu povezanost sa zemljama okruženja i EU.

U cilju stvaranja uslova za bolju valorizuju resursa, u okviru reforme poreske politike, uvedene su posebne fiskalne preferencije za investicije. Istovremeno, u cilju bolje integrisanosti u globalne tokove, između ostalog, radi se na povećanju konkurentnosti privrednih društava, kroz usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih standarda i unapređenje kvaliteta; promociji poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, kao i na unapređenju institucionalnog okvira za promociju i podsticanje investicija, sa naglaskom na prerađivačkoj industriji.

U periodu 2018-2021, uspješnost ekonomske politike mjeriće se sljedećim indikatorima:

1. prosječna stopa rasta BDP-a, nominalno 4,2%, a realno oko 3,1%;
2. prosječan rast zaposlenosti, oko 0,5%;
3. smanjivanje stope nezaposlenosti sa 16,7% u 2018. na 16,5% u 2021. godini;
4. nakon visokog rasta u 2017. godini, prosječna stopa rasta bruto investicija iznosiće 2,2%, uz i dalje visoko učešće u BDP-u (oko 23,0%);
5. smanjenje deficita tekućeg računa, sa 18,0% BDP-a u 2018, na 12,4% u 2021;
6. deficit javnih finansija u periodu 2018-2021. godine će se postepeno smanjivati, od 1,6% BDP-a u 2018. do 0,1% BDP-a u 2019, dok će u 2020. i 2021. bilježiti suficit od 5,4% BDP-a, odnosno 6,2% BDP-a, respektivno.
7. državni dug će dostići maksimum u 2018. godini, od 64,14% BDP-a, nakon čega se očekuje blagi pad, a na kraju posmatranog perioda iznosiće 50,55% procijenjenog BDP-a.

3.2. Obrazac rasta se mijenja

Crnogorsku ekonomiju, kao malu i otvorenu, karakteriše:

- (i) visoki nivo osjetljivosti na kretanja u međunarodnoj ekonomiji i
- (ii) zavisnost od međunarodnih tržišta i priliva stranih ulaganja, u nedostatku domaćih izvora.

Globalna ekonomska i finansijska kriza je ukazala na potrebu promjene globalnog modela rasta, jer su tradicionalni izvori rasta i instrumenti ekonomske politike iscrpljeni. Izborom pravih instrumenata i mjera ekonomske i razvojne politike, ekonomija će se blagovremeno prilagoditi aktuelnim procesima i trendovima.

Sadašnji model rasta ekonomije Crne Gore je zasnovan na snažnoj investicionoj aktivnosti. Nediverzifikovanost crnogorske ekonomije značajno umanjuje pozitivne efekte investicija, jer nedostatak kapaciteta za proizvodnju roba i opreme potrebnih za izvođenje investicija, i s tim u vezi, visok uvoz koji

prati investicioni ciklus, ima negativan uticaj na ukupne rezultate, odnosno projektovane stope rasta. Investicije imaju ograničen uticaj i na zapošljavanje, zbog neravnoteže između ponude i tražnje radne snage.

Da bi se obezbijedio kontinuitet ekonomskog rasta, potrebna je „promjena“ dosadašnjih pokretača rasta, tako da se sve veći napori usmjeravaju na razvoj sektora preduzetništva, odnosno malog i srednjeg biznisa, a posebno u sektorima poljoprivrede i prerađivačke industrije.

3.3. Stanje ekonomije i perspektive

Crnogorsku privredu od 2011. do 2016. godine karakteriše umjeren rast, uz recesiju u 2012. godini, uzrokovanu nestabilnom ekonomskom situacijom u Evropi, sa padom BDP-a od 2,7%, nakon čega nastupa period oporavka, vođen, prvenstveno investicijama i prometom u sektoru turizma. Prosječna stopa rasta BDP-a u ovom periodu iznosila je 2,0%. Bruto domaći proizvod Crne Gore u 2016. godini iznosio je 3.954,2 mil.€, odnosno 6.354 € po glavi stanovnika. BDP per capita iznosio je 42% prosjeka EU28, dok je pokazatelj stvarne lične potrošnje prema standardu kupovne moći (SIP)⁴ bio na nivou od 54% prosjeka Evropske unije, što je blagi rast u odnosu na 2015. godinu (BDP per capita iznosio je takođe 42% prosjeka EU28, dok je SIP iznosio 53% prosjeka EU28).

Tabela 2 Pariteti kupovne moći u odabranim zemljama, 2016, EU28=100

Država	BDP po glavi stanovnika	Stvarna lična potrošnja prema standardu kupovne moći (SIP)
EU 28	100	100
Slovenija	83	75
Hrvatska	59	59
Crna Gora	42	54
Makedonija	38	41
Srbija	36	45
Albanija	30	39
Bosna i Hercegovina	31	41

Izvor: EUROSTAT

⁴Ovaj indikator pored dobara i usluga kupljenih direktno od strane domaćinstava obuhvata i usluge koje su obezbijedjene od strane neprofitnih institucija i vlade za ličnu potrošnju (npr. zdravstvo i obrazovne usluge)

U visoko uvozno zavisnoj crnogorskoj ekonomiji, inflacija je u periodu 2011-2016. bila, prvenstveno, pod uticajem kretanja cijena na svjetskom tržištu (hrana i nafta), sa najvećom prosječnom stopom u 2012. (4,1%) i najnižom (-0,7%) u 2014. godini. Zaposlenost je blago rasla tokom perioda, od 0,8% u 2011. do 1,3% u 2016, pri čemu najveći rast u 2016. bilježi sektor građevinarstva (8,8%), što je rezultat intenziviranja investicija, prvenstveno u infrastrukturu i turizam. Rast zarada se kretao od 1,0% u 2011, do najvećih 3,6% u 2016. godini (promjena zakonske regulative).

Tabela 3 Ključni makro-ekonomski indikatori, za period od 2011. do 2016. godine

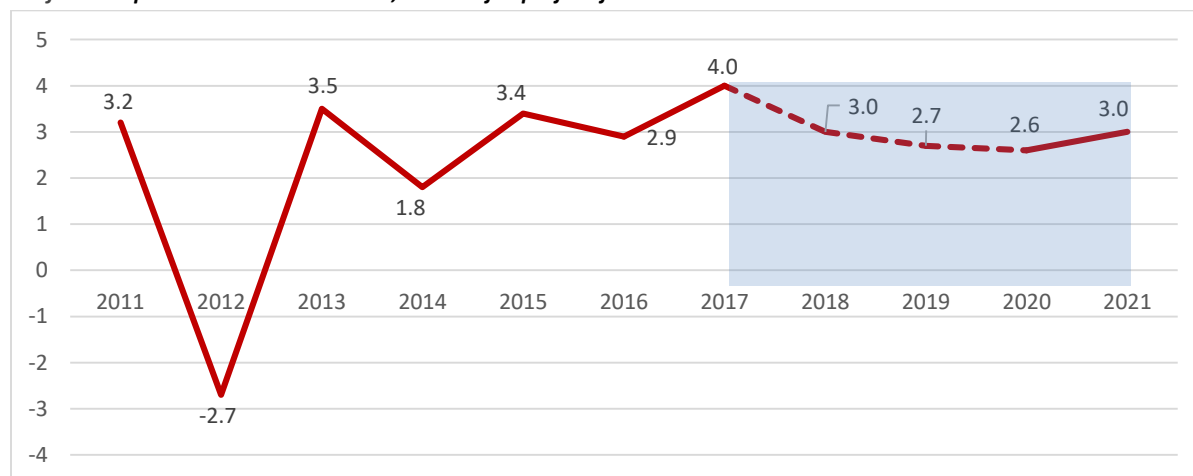
	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
BDP po tekućim cijenama, u mil.€	3.264,8	3.181,5	3.362,5	3.457,9	3.654,5	3.954,2
BDP, realna stopa rasta, u %	3,2	-2,7	3,5	1,8	3,4	2,9
Struktura BDP-a, % učešća						
Potrošnja domaćinstava	81,6	82,7	81,0	80,2	79,2	76,8
Državna potrošnja	21,1	21,1	19,5	19,4	19,2	19,6
Bruto investicije u osnovna sredstva	19,5	19,8	20,2	19,0	20,1	23,2
Promjena zaliha	-0,2	0,8	-0,6	1,2	-0,1	2,9
Neto izvoz	-22,0	-24,4	-20,1	-19,8	-18,5	-22,5

Izvor: Monstat

Crnogorska ekonomija, nakon slabijeg rasta u prvom kvartalu 2017, ubrzava rast, podstaknut intenziviranjem radova na realizaciji saobraćajnih infrastrukturnih projekata, kao i projekata u turizmu i energetici.

U prva dva kvartala 2017, crnogorska ekonomija je rasla realnim stopama od 3,2 i 5,1% na godišnjoj osnovi, pa je stopa rasta BDP-a u prvoj polovini godine iznosila 4,2%. Ekonomski rast je vođen prvenstveno visokim povećanjem domaće tražnje, prije svega lične potrošnje i bruto investicija, što je uslovalo povećanje zaposlenosti i raspoloživog dohotka. Na višu potrošnju domaćinstava ukazuje rast prometa u maloprodaji, rast zarada i rast ukupne zaposlenosti. Na rast bruto investicija ukazuje rast vrijednosti izvršenih radova, rast izvršenih efektivnih časova i rast zaposlenosti u sektoru građevinarstva.

Grafik 1: Stope rasta BDP-a 2011-2021, realizacija i projekcije

Izvor: Ministarstvo finansija

Perspektive do 2021. godine

Prema projekcijama, prosječan rast crnogorske ekonomije za period 2018-2021. iznosi 2,8%. Pri tome, u najvećoj mjeri biće opredijeljen rastom investicione aktivnosti i angažovanja domaćih potencijala, prvenstveno u sektorima građevinarstva i transporta, ali i multiplikativnim efektima vezanih sektora. Snažan doprinos sektora građevinarstva, biće podstaknut još većim uključivanjem domaće operative u izgradnju infrastrukture, novih turističkih kapaciteta i energetske postrojenja. U operativnoj fazi (efekti ponude) funkcionisanja ovih projekata, očekuje se rast potencijala ekonomije, uz multiplikativne efekte na čitavu ekonomiju. Poseban doprinos očekuje se i od sektora poljoprivrede, s obzirom na značajna ulaganja u ovaj sektor, a efekti će biti vidljivi kroz supstituciju uvoza hrane i povećanje izvoza. Prosječna projektovana stopa rasta BDP-a

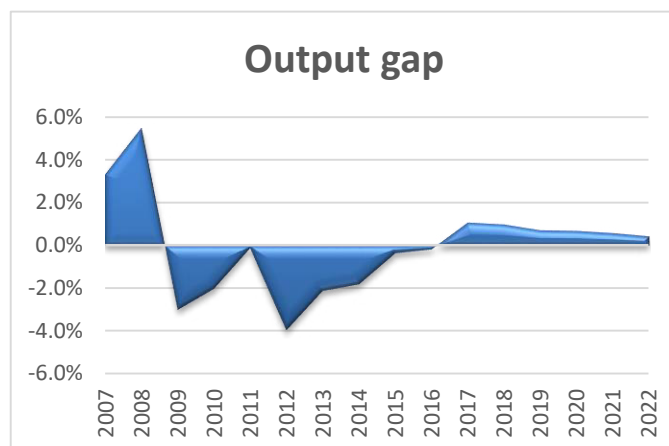
Tabela 4 Ključni makroekonomski indikatori, procjene i projekcije za period od 2018. do 2021. godine

	2018.	2019.	2020.	2021.
BDP po tekućim cijenama, u mil.€	4.397,7	4.569,4	4.729,6	4,943,6
Realni rast BDP-a, %	3,0	2,7	2,6	3,0
Struktura BDP-a, % učešća				
Potrošnja domaćinstava	77,4	77,3	77,0	77,1
Državna potrošnja	18,5	18,0	17,4	16,8
Bruto investicije u osnovna sredstva	23,9	23,1	22,1	22,2
Promjena zaliha	2,2	2,0	2,0	0,0
Neto izvoz	-22,0	-20,4	-18,5	-16,1

Izvor: Ministarstvo finansija

BOX 1: Potencijalni rast u Crnoj Gori

Procjena potencijalnog rasta i output gap-a urađena je na osnovu CD⁵ proizvodne funkcije, koja preciznije oslikava izvore rasta po proizvodnim faktorima. Nedostupni podaci o vrijednosti kapitala u ekonomiji Crne Gore nadomješteni su procjenom vrijednosti kapitala. Kalkulacija kapitala za početnu godinu urađena je u skladu s metodologijom koja uzima da je vrijednost kapitala u početnoj godini jednaka vrijednosti bruto investicija u toj godini podijeljenih s prosječnim rastom ove stavke za dostupni period, na koji je dodata vrijednost amortizacije kapitala⁶. Osnove pretpostavke su da je učešće rada u proizvodnji 0,65, kapitala 0,35, dok je stopa amortizacije kapitala 5% godišnje. Procjena kretanja radne snage urađena je na osnovu procjene kretanja stanovništva po varijanti srednjeg fertiliteta i pretpostavke da će reforme zakonske regulative koje se sprovode ili se namjeravaju sprovesti, povećati stopu aktivnosti sa sadašnjih 55% na oko 60% u 2022 i time doprinijeti povećanju potencijala radne snage.

Grafik 2 Output gap

radne snage je 0,3%, dok je ukupna faktorska produktivnost imala negativno učešće od 0,5%. To ukazuje da je prosječan potencijal za rast uslovljen, prije svega, rastom fizičkog kapitala, slabim učešćem radne snage i negativnim udjelom ukupne faktorske produktivnosti. Za period 2017-2020. učešće proizvodnih faktora se donekle mijenja, za kapital ostaje na istom nivou od prosječno 1,9%, učešće radne snage se povećava na 0,5%, dok se povećava učešće za ukupnu faktorsku produktivnost, kao rezidual, na 0,8%. Ovaj podatak ukazuje da se očekuje povećanje tehnološke dinamičnosti proizvodnih faktora crnogorske ekonomije, koji se odnose na tehnološki rast i efikasnost radne snage.

Rezultati modela pokazuju poznatu dinamiku u periodu 2007-2015, sa visokim output gapom u 2007 i 2008, dvostrukom recesijom 2009 i 2012 i snažnim investicionim ciklusom započetim 2016, za koji se pretpostavlja da će trajati do 2020. godine, jer za duži period nema planova privatnih investitora i kapitalnog budžeta. Iako se rezultati modela uzimaju sa izvjesnom rezervom, prosječni potencijalni rast od 2007 do 2016⁷ iznosi 2,1%, za period 2017-2020 on raste na 2,9%, jer završeni investicioni projekti povećavaju vrijednost kapitala kao jedne od komponenti rasta. Nakon toga se očekuje da će završetak, prije svega, infrastrukturnih projekata, otvoriti nove mogućnosti za investiranje i da će doći do daljeg rasta potencijala.

Analiza učešća proizvodnih faktora i, sa njima vezane, ukupne faktorske produktivnosti pokazuje da je u periodu 2007-2016. učešće kapitala u realnoj stopi rasta prosječno 1,9%, učešće

3.4. Domaća i eksterna tražnja

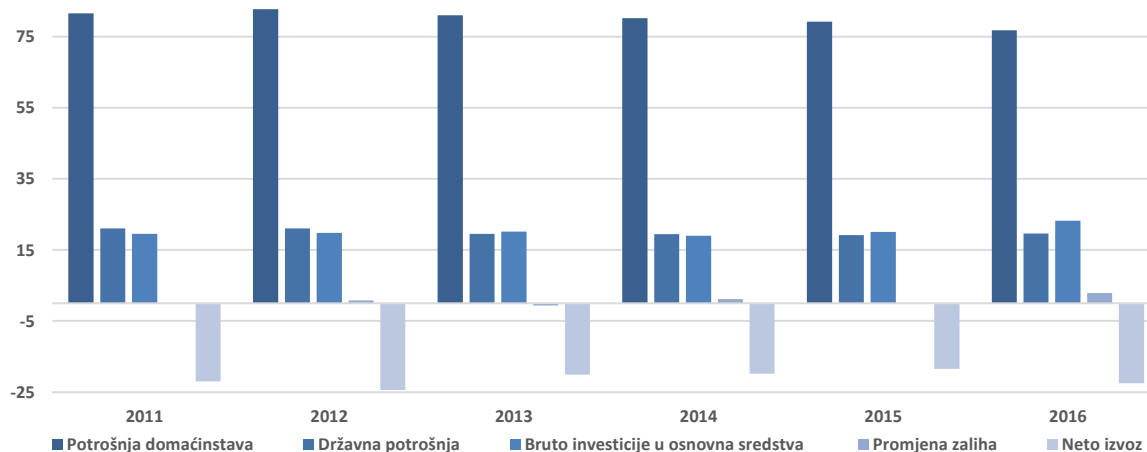
Struktura BDP-a po potrošnoj metodi, u periodu od 2011. do 2016. godine, pokazuje blaga kolebanja, relativno stabilno i kvalitativno isto učešće svih osnovnih komponenti, osim bruto investicija u osnovna sredstva, čije je učešće zbog snažnog investicionog ciklusa u 2016. godini poraslo na 23,2% BDP-a. Negativan uticaj neto izvoza na BDP se kontinuirano povećava, tako da je BDP po ovom osnovu u 2011. smanjen za 21,9%, a u 2016. godini za 22,5%. Takođe, pod uticajem negativnog spoljnotrgovinskog bilansa, BDP je niži za 40,0% u 2011, a u 2016. godini za 42,0%. S tim u vezi, i pokrivenost izvoza uvozom je smanjena sa 26,7% BDP u 2011. godini, na 16,9% u 2016. godini.

⁵ Cobb-Douglas production function

⁶ Hall and Jones –“Why do some countries produce some much more output per worker than others”

⁷ Monstat je ove godine izvršio reviziju podataka za period 2006 do 2009 i za 2015 godinu

Grafik 3 BDP-potrošni metod komponente

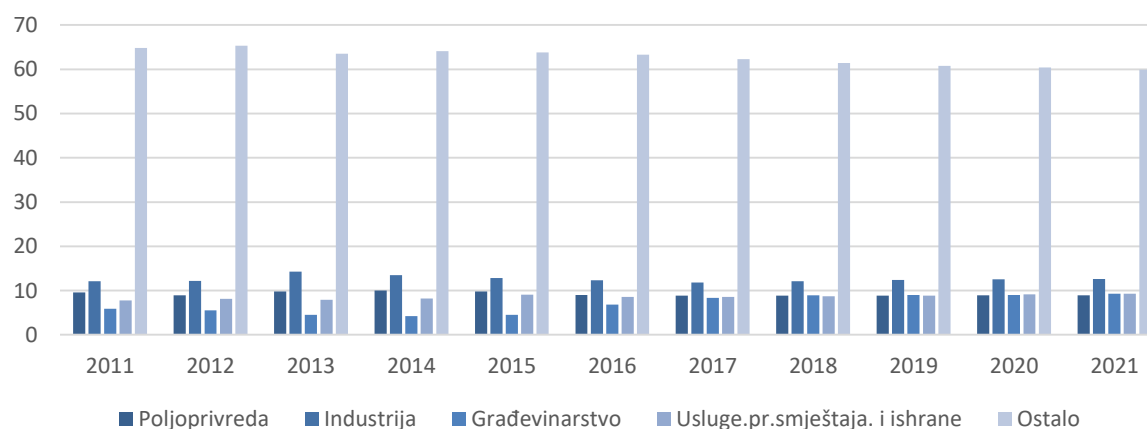

Izvor: Monstat

3.4.1. Promjena strukture bruto domaćeg proizvoda

Struktura bruto dodate vrijednosti za period 2011-2016 i projekcije za period 2017-2021, ukazuju na promjenu učešća pojedinih sektora crnogorske ekonomije i povećanje učešća sektora usluga. U periodu od 2011. do 2016. godine, došlo je do pada učešća sektora poljoprivrede u BDV-u, sa 9,6% na 9,0%, industrijska proizvodnja se, uz blage oscilacije, kretala oko 12,0% BDV, a učešće turizma (pružanje usluga smještaja i ishrane) je povećano sa 7,8% na 8,6%, a građevinarstva sa 5,9% na 6,8% BDV.

Grafik 4 Učešće u Bruto dodatoj vrijednosti, za period od 2011. do 2021.

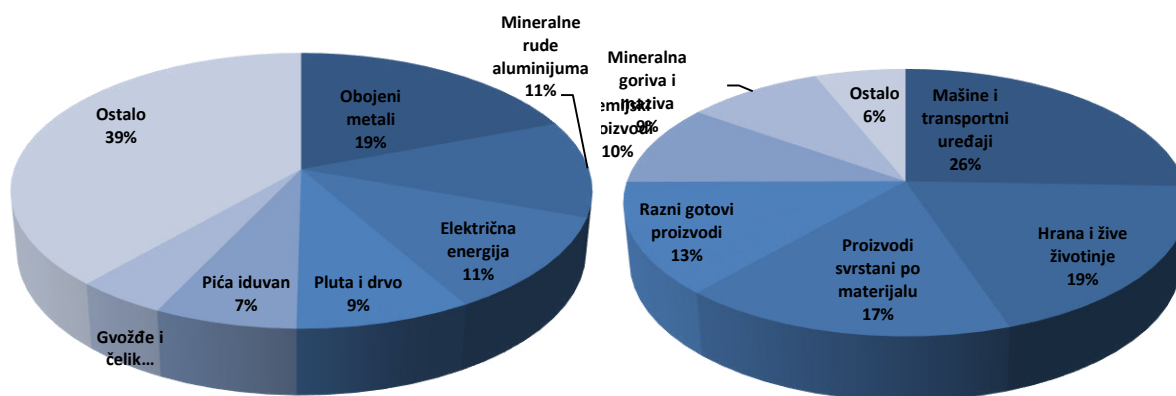
Izvor: MONSTAT i Ministarstvo finansija

Zbog snažne investicione aktivnosti u infrastrukturu, turizam i energetiku, očekuje se dalji rast učešća sektora građevinarstva i turizma, koje bi 2021. godine trebalo da iznosi 9,3% BDV, za oba sektora.

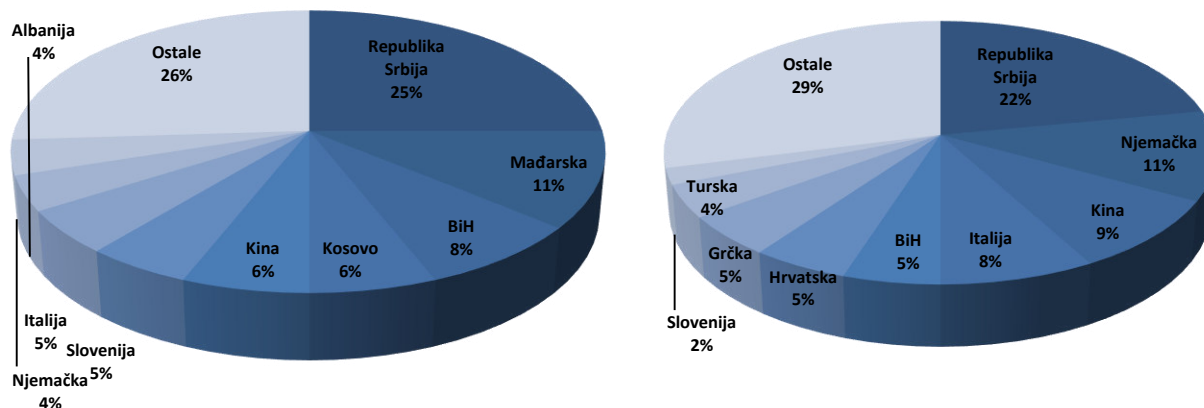
3.4.2. Eksterna tražnja i strane direktne investicije su važan izvor rasta

Crna Gora, kao otvorena i visoko uvozno zavisna ekonomija, bilježi negativan saldo trgovinske razmjene sa inostranstvom, što u uslovima rastućeg trenda uvoza, utiče na dalje produbljivanje spoljnotrgovinske neravnoteže. Trgovinski deficit je povećan i na kraju 2016. je iznosio 42,0% BDP-a. Izvoz roba u 2016. je blago povećan pod uticajem izvoza sirovina i električne energije. Izvoz aluminijuma, glavnog izvoznog proizvoda, bilježi pad učešća u ukupnom izvozu sa 55% u 2007. na 19% u 2016, što je uticalo na smanjenje izvoza u EU28. Najznačajniji uvozni proizvodi su hrana, energenti, mašine i oprema, mineralni proizvodi, hemijski proizvodi i drumska vozila. Velike infrastrukturne investicije i dalje zahtijevaju visok uvoz kapitalnih roba. U strukturi uvoza, najznačajniji rast bilježi uvoz mašina i transportnih uređaja (29,2% na godišnjem nivou, uz učešće od 25,6% ukupnog uvoza), za potrebe realizacije investicija (autoput, podmorski energetski kabal, vjetroelektrane i hotelski kapaciteti). Povećanje uvoza vezanog za investicije, uz niže cijene roba, povećalo je spoljnotrgovinski deficit. I pored postepenog oporavka potražnje EU, niže cijene su smanjile vrijednost izvoza.

Grafik 5. Struktura izvoza i uvoza po grupama proizvoda za 2016. godinu

Grafik 6. Struktura izvoza i uvoza po državama - 2016.

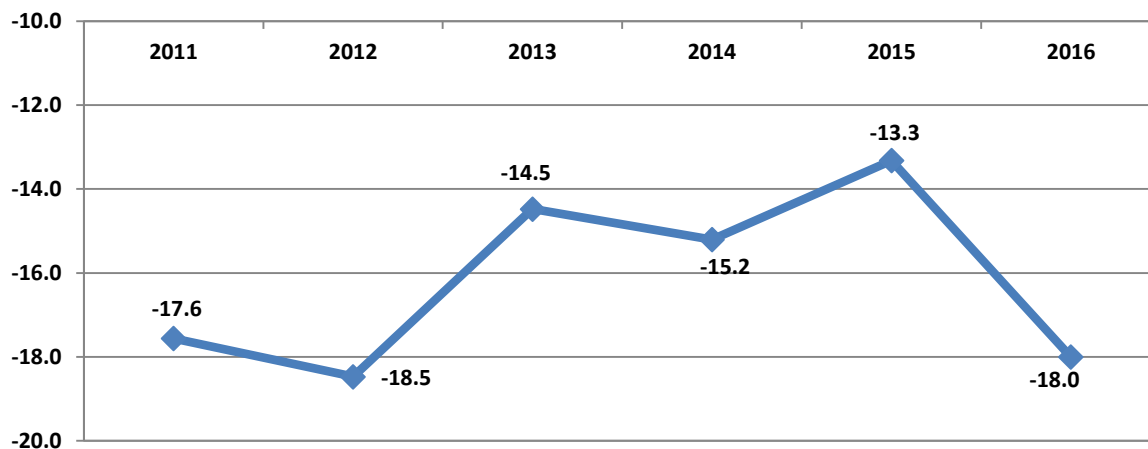

Rastući trend deficita platnog bilansa, u uslovima visoke uvozne zavisnosti i niske vrijednosti izvoza, karakteriše kretanja u eksternom sektoru u 2016. godini i predstavlja jedan od ozbiljnih rizika za crnogorsku ekonomiju. Finansiranje deficita se, uglavnom, obezbjeđuje iz stranih direktnih investicija i zaduživanjem države na unutrašnjem i međunarodnom tržištu.

Deficit tekućeg računa platnog bilansa u 2016. dostigao je nivo od 18,0% BDP-a, što je posljedica povećanja deficita robne razmjene, smanjenja suficita po osnovu prometa usluga i isplata dividendi nerezidentnim investitorima.

Deficit robne razmjene pratilo je smanjenje suficita na računu usluga, opredijeljeno rastom rashoda od 14,3%, po osnovu transporta, profesionalnih, konsalting i ostalih poslovnih usluga. To je u konačnom zbiru rezultiralo povećanjem negativnog salda roba i usluga (neto izvoz) za 31,7%. Tokom 2016. smanjen je i suficit na računu primarnih dohodaka za 43,0%, zbog isplate dividendi nerezidentnim licima. Na računu sekundarnih dohodaka bilježi se povećanje suficita za 21,9%, uz visok rast priliva u državnom sektoru po osnovu plaćenih poreza i naknada državi od 97,6%.

Grafik 7 Bilans tekućeg računa za period od 2011. do 2016. u % BDP-a

Izvor: Centralna banka Crne Gore

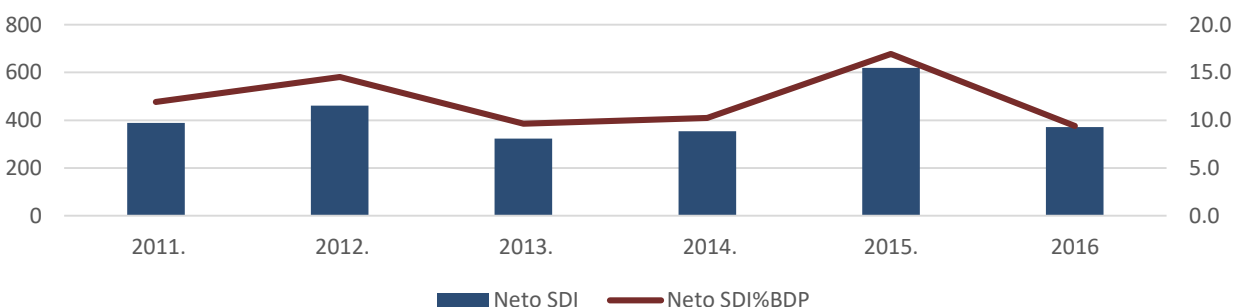
BOX 2: Platni bilans

Deficit tekućeg računa je i dalje visok i finansiran je, prvenstveno, kroz priliv stranih direktnih investicija, neto doznakama iz inostranstva i ličnim transferima, kao i zaduživanjem države.

Poslije značajnog porasta u 2015, učešće neto priliva stranih direktnih investicija u BDP-u u 2016. je smanjeno, ali se njime i dalje finansira oko 55% deficita tekućeg računa. Neto doznake i naknade iz inostranstva (prihodi od naknada zaposlenih kod stranih poslodavaca i lični transferi ostaju važan faktor finansiranja deficita tekućeg računa sa rastućim učešćem u finansiranju deficita platnog bilansa. Prosječno učešće ovih prihoda u periodu 2010-2016 iznosilo je 9,1% BDP-a. Rashodi po osnovu međunarodnih ulaganja, (plaćanje dividendi) su doprinijeli povećanju deficita povećavajući deficit platnog bilansa Crne Gore.

Strane direktne investicije (SDI) predstavljaju važan faktor povećanja rasta i konkurentnosti. Nepovoljna kretanja na globalnom nivou i niži stepen interesovanja stranih investitora, u periodu 2011-2014, rezultirali su smanjenim prilivom stranih direktnih investicija, iako je učešće SDI u BDP –u i dalje iznad prosjeka zemalja okruženja. U 2015. godini, evidentiran je rast neto priliva stranih direktnih investicija, za oko 75,0% u odnosu na 2014. godinu. Rast je podstaknut značajnim povećanjem priliva po osnovu vlasničkih ulaganja i smanjenjem odliva. Visoki odliv zabilježen u februaru 2016, u iznosu od oko 200,0 mil.€ (isplate dividende iz akumulirane dobiti jedne kompanije, što se prema metodologiji MMF-a, evidentira kao povlačenje kapitala odnosno, smanjenje stranih investicija), rezultirao je padom neto priliva SDI u 2016. za 40,0% u odnosu na 2015. godinu. U periodu 2018-2021. godine očekuje se jaka investiciona aktivnost, sa najvećom investicijom koja odnosi na izgradnju dionice autoputa od Smokovca do Mateševa. Pored toga, najavljene su značajne investicije u turizmu, energetici, industriji i poljoprivredi.

Grafik 6 Neto strane direktne investicije za period od 2011. do 2016.. godine, u mil.€ i % BDP-a

3.4.3. Finansijska stabilnost je na zadovoljavajućem nivou, uz pojačanu otpornost na potencijalne rizike

Značajno poboljšanje kvaliteta aktive i oporavak kreditnog rasta uticali su pozitivno na poslovanje banaka, što se ogleda kroz rast svih monetarnih parametara. Oporavak kreditnog rasta podržan je opadajućim trendom nekvalitetnih kredita (NPL), koji opterećuju bilanse banaka i predstavljaju kočnicu bržeg ekonomskog razvoja. S druge strane, visoki parametri likvidnosti ukazuju na ograničenu kreditnu aktivnost, zbog naglašene opreznosti banaka u preuzimanju rizika, a što se odražava na relativno visok nivo kamatnih stopa. Finansijski rezultat na nivou sistema je pozitivan i u oktobru 2017. godine iznosio je 30,0 mil.€. Pri tome, u bankarskom sistemu posluje 15 banaka, u čemu dominiraju banke sa većinskim stranim vlasništvom, sa učešćem od 74,5% u ukupnoj aktivi bankarskog sektora.

Sigurnost bankarskog sistema se ogleda kroz kontinuirani rast depozita koji je krajem oktobra dostigao maksimalan iznos od 3.188,7 mil. €, što predstavlja rast od 12,2 % na godišnjem nivou. Međutim, ročna struktura depozita, još uvijek, nije zadovoljavajuća, s obzirom da se na depozite po viđenju odnosi (60,3%) ukupnih depozita, a na oročene depozite 39,0%.

Kreditna aktivnost banaka je intenzivirana tokom 2017.godine, tako da je za deset mjeseci povećana za 13,0%, dok je na godišnjem nivou taj rast iznosio 9,2%. Međutim, kreditna aktivnost još uvijek nije dostigla nivo koji bi bio snažan pokretač privrednog rasta. I dalje je prisutna restriktivna politika banaka, čime je njihov doprinos u rješavanju problema nedovoljne likvidnosti privrede i ubrzanja ekonomskog rasta, daleko manji od očekivanog.

U 2017. godini znatno je poboljšán regulatorni okvir za rješavanje nekvalitetnih kredita (tzv. NPL), na kome se zasniva sveobuhvatna strategija za rješavanje NPL-a u Crnoj Gori, u okviru projekta „Podgorički pristup”. Polazeći od nepovoljnog iskustva sa primjenom Zakona o sporazumnom finansijskom restrukturiranju dugova prema finansijskim institucijama iz 2015. godine, sa rokom primjene od dvije godine, Skupština Crne Gore usvojila je Zakon o izmjenama i dopunama ovog zakona koji se primjenjuje od juna 2017. godine. Efekti primjene novih rješenja su već evidentni jer je restrukturiranje kredita izvršeno kod sedam od ukupno petnaest banaka. Posmatrano na agregatnom nivou nastavljen je pozitivan trend smanjenja nekvalitetnih kredita. Nekvalitetni krediti su na kraju oktobra iznosili 194,2 mil.€, što predstavlja pad od 25,9% na godišnjem nivou.

Trend opadanja prosječnih ponderisanih nominalnih i efektivnih kamatnih stopa (PPNKS i PPEKS), započét u posljednjem kvartalu 2014.g., nastavljen je i u 2017.godini. Na kraju oktobra 2017. godine prosječna ponderisana efektivna kamatna stopa na ukupne kredite banaka je iznosila 6,94%, odnosno 7,21% na novoodobrene kredite, tako da je kamatna stopa na ukupne kredite banaka bila niža za 0,71 p.p na godišnjem nivou. godišnjem nivou.

Navedena kretanja su, uz višegodišnji trend pada pasivnih kamatnih stopa, dovela do smanjenja kamatnog spreda, sa 6,66 p.p. u oktobru 2016. na 6,20 p.p. na kraju oktobra 2017. godine, što se odrazilo na poslovanje pojedinih banaka. Nastavak ovog trenda, će vršiti dodatan pritisak na profitabilnost banaka, posebno manjih, što će zahtijevati njihovo brže prilagođavanje novonastalim tržišnim uslovima, redukcijom operativnih troškova i povećanjem konkurentnosti, kroz pružanje novih proizvoda i usluga. S obzirom na date okolnosti, na bankarskom tržištu je moguće u narednom periodu očekivati spajanje ili ukрупnjavanje banaka.

Jedan od hroničnih problema sa kojima se suočava privreda je visoka nelikvidnost, što potvrđuje podatak da je krajem oktobra 2017, od ukupno 65.076pravnih lica i preduzetnika, nelikvidno bilo 16.098 ili 24,7%. Vrijednost duga po osnovu izvršene blokade iznosila je 629,4 miliona eura, što predstavlja rast od 1,8 % na godišnjem nivou.

U cilju usklađivanja sa novom pravnom regulativom Evropske unije u oblasti finansijskih usluga, izvršiće se značajne reforme kojima se uređuje bankarsko poslovanje. Krajem oktobra ove godine su usvojeni Zakon o finansijskom lizingu, faktoringu, otkupu potraživanja, mikrokreditiranju i kreditno-garantnim poslovima, kojim se reguliše osnivanje, poslovanje i kontrola poslovanja najznačajnijih nebankarskih institucija, a koje do sad nijesu bile obuhvaćene važećim zakonodavnim okvirom, i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o Centralnoj banci, kojim se obezbjeđuje institucionalna i finansijska nezavisnost

Centralne banke Crne Gore. U postupku pristupanja EU, Crna Gora je, između ostalog, preuzela obavezu da svoje zakonodavstvo usaglasila sa Direktivom o uspostavljanju okvira za oporavak i sanaciju kreditnih institucija i investicionih društava 2014/59 (BRRD). Usaglašavanje sa ovom direktivom izvršiće se u usvajanju novog Zakona o sanaciji (pokretanje postupka sanacije, sanacioni planovi, postupak sanacije, mjere i instrumenti sanacije, sanacioni fond i dr.) i, dijelom, kroz usvajanje izmjena i dopuna Zakona o bankama (kojim se uređuju mjere iz nadležnosti organa za superviziju banaka i obuhvataju pitanja planova oporavka banaka). Usvajanje ovih zakona planirano je u prvom polugodištu 2018. godine.

3.5. Javne finansije

3.5.1. Stanje javnih finansija i projekcije

Cilj fiskalne politike u srednjem roku jeste uspostavljanje održivosti javnih finansija, odnosno smanjenje deficita i postepeno opadanje javnog duga. S tim u vezi, kroz implementaciju mjera fiskalne konsolidacije, definisanih Planom sanacije i Fiskalnom strategijom, obezbijediće se ostvarenje ovog cilja.

Deficit javne potrošnje za 2016. je iznosio 142,2 mil. € ili 3,6% BDP-a i bio manji je za 160,5 mil. € u odnosu na 2015. godinu. U 2016. godini ostvaren je primarni suficit od 0,7% BDP-a.

Prihodi Budžeta su, u periodu januar-septembar 2017. godine, iznosili 1.116,1 mil.€, i veći su za 3,0% u odnosu na uporedni period, a za 0,1% u odnosu na plan. Rashodi budžeta, u istom periodu, iznosili su 1.218,8 mil. € i niži su za 100,0 mil. € ili 7,6% od planiranih, a veći za 9,7% u odnosu na uporedni period. Deficit budžeta, u posmatranom periodu, iznosio je 102,6 mil. € ili 2,4% BDP-a i veći je za 74,5 mil.€ u odnosu na isti period 2015. godine. Primarni deficit za prvih devet mjeseci iznosio je 11,9 mil. € ili 0,3% BDP-a.

Procjena Budžeta do kraja 2017. godine⁸. Izvorni prihodi budžeta u 2017. godini procijenjeni su na 1.580,0 mil. € ili 37,6% BDP-a, što je za 20,4 mil. € ili 1,3% više od planiranih po rebalansu iz juna tekuće godine. Rashodi državnog budžeta procijenjeni su na 1.752,0 mil. €, odnosno 41,7% BDP-a, od čega se na tekuću budžetsku potrošnju odnosi 1.493,4 mil.€, ili 35,5% BDP-a, a na kapitalni budžet 258,60 mil.€ ili 6,2% BDP-a. U skladu sa procjenama, deficit državnog budžeta u 2017. godini iznosiće 172,0 mil. € ili 4,1% BDP-a i biće niži od prethodno planiranog za 61,8 mil. €.

Projekcije do 2021.godine. U periodu 2018-2021. godine, izvorni prihodi javnih finansija kretaće se u rasponu od 1.941,8 mil. € do 2.134,3 mil. €. Iako će prihodi nominalno rasti, njihovo učešće u BDP-u će se smanjiti sa 44,2% u 2018. na 43,2% u 2021. godini, zbog rasta ekonomske aktivnosti. U strukturi javnih prihoda najveće učešće će imati porez na dodatu vrijednost i doprinosi (koji prosječno čine oko 59% javnih

⁸ Procjene su bazirane na projekciji realnog rasta BDP-a za 2017. i efektima realizacije mjera fiskalne konsolidacije

prihoda), kao i porez na dohodak fizičkih lica. Pri tome, prihodi po osnovu akciza će kontinuirano rasti, zbog potrebe usaglašavanja akcizne politike Crne Gore standardima Evropske unije.

Javna potrošnja, za period 2018-2021. godine, kontinuirano će se smanjivati, kao i njeno učešće u BDP-u. S tim u vezi, javna potrošnja će u 2018. iznositi 2.012,6 mil. €, a u 2021. godini 1.829,0 mil. €, dok će se njeno učešće u BDP-u kretati od 45,8% u 2018. do 37,0% u 2021. godini. Kapitalni budžet će se povećati sa 350,2 mil. € u 2018. na 356,3 mil. € u 2019, nakon čega će se smanjiti i, u 2020. godini, iznosiće 153,9 mil. €, odnosno 167,4 mil. € u 2021, kada je planirano i ostvarenje suficita budžeta u iznosu od 5,6% BDP-a. Pri tome, obim i dinamika trošenja sredstava uslovljeni su realizacijom projekta izgradnje Autoputa.

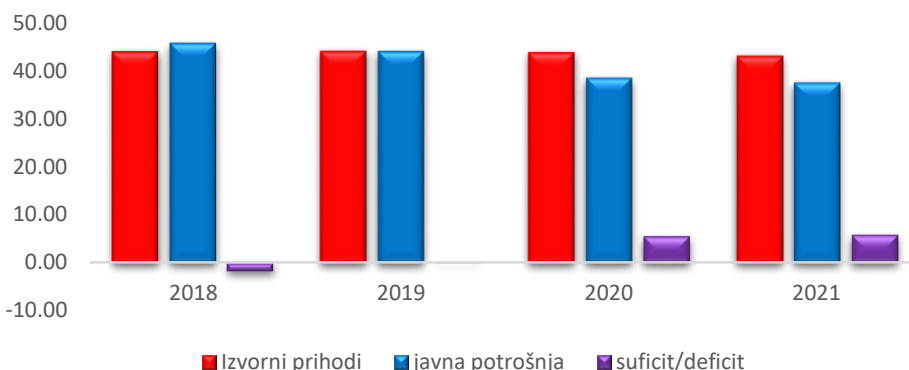
BOX 3. Fiskalna politika - stvoreni uslovi za uspostavljanje održivosti javnih finansija

Glavni cilj fiskalne politike u srednjem roku jeste održavanje stabilnosti javnih finansija, kroz implementaciju usvojenih mjera fiskalne konsolidacije, kako bi se osiguralo smanjenje deficita javne potrošnje, odnosno ostvarivanje suficita počev od 2019. godine i postepeno opadanje nivoa javnog duga.

U periodu 2018 – 2020. godine, biće sprovedene sljedeće mjere fiskalne politike:

- Primjena opšte stope PDV-a od 21%, od 01. januara 2018. godine;
- Usklađivanja akcizne politike sa standardima Evropske unije (postepena harmonizacija akciza na duvan i duvanske proizvode, akciza na etil alcohol, akcize na gaziranu vodu sa dodatkom šećera ili drugih sredstava za zaslađivanje ili aromatizaciju i uvođenje akcize na ugalj od 1.janura 2019)
- Uspostavljanje elektronskog praćenja fiskalnih registar kasa, počev od polovine 2019. godine;
- Naplata zaostalog poreskog duga, kroz sprovođenje Zakona o reprogramu poreskih potraživanja;
- Oporezivanje dohotka fizičkih lica (koji se primjenjuje na dio zarade iznad nacionalnog prosjeka) po stopi od 11% do kraja 2019. godine, dok se za niže zarade primjenjuje stopa od 9%;
- Stvaranje zakonskih pretpostavki za legalizaciju neformalno izgrađenih objekata koje će uticati na povećanje prihoda koje ubiraju lokalne smaouprave;
- Optimizacija broja zaposlenih u javnoj upravi u skladu sa Strategijom reforme javne uprave u Crnoj Gori za period 2016 – 2020. godine;
- Redefinisana socijalna politika koja je fiskalno održiva i omogućava pravedniju raspodjelu socijalnih fondova;
- Usklađivanje penzija vršiće se po važećim i projektovanim makroekonomskim indikatorima, koji imaju uticaj na visinu penzije (prosječna zarada i inflacija);
- Usporavanje rasta rashoda, odnosno kontrolisani rast rashoda kroz bolju raspodjelu i efikasnije upravljanje;
- Intenzivne aktivnosti usmjerene na: smanjenje nivoa neformalne ekonomije; smanjenje poreskih potraživanja; kao i oprezno izdavanje garancija, koje moraju biti dominantno u funkciji razvoja;
- Realizacija mjera podsticaja koje su u funkciji ravnomjernijeg razvoja zemlje, odnosno bržeg razvoja nerazvijenih područja.

Grafik 7 Javne finansije 2018-2021.godine, % BDP-a

Izvor: Ministarstvo finansija

Deficit javnih finansija u periodu 2018-2021. godine će se postepeno smanjivati, od 1,6% BDP-a u 2018. do 0,1% BDP-a u 2019, dok će u 2020. i 2021. bilježiti suficit od 5,4% BDP-a i 6,2% BDP-a respektivno.

3.5.2. Stanje i dinamika kretanja državnog duga

Državni dug Crne Gore na kraju 2016. godine iznosio je 2.402,96 mil.€, odnosno 60,77% BDP-a. Pri tome, na unutrašnji dug se odnosi 400,2 mil.€ ili 10,12 % BDP-a, a na spoljni 2.002,76 mil.€ ili 50,65% BDP-a.

Iznos državnog duga, odnosno njegovog učešća u BDP-u posljedica je, prije svega, budžetskog deficita, koji je uglavnom financiran zaduživanjem na međunarodnom tržištu, emisijom euroobveznica, u periodu 2014-2016. godine. Takođe, na iznos duga je uticalo i kreditno zaduženje države kod kineske Exim banke za finansiranje Projekta izgradnje autoputa Bar – Boljare, odnosno prioritete dionice Smokovac – Uvač – Mateševo, koje je, u periodu od aprila 2015. do septembra 2017. godine,^[2] iznosilo 207,9 mil.€^[1] (285,2 mil. USD).

Na kraju III kvartala 2017. godine, državni dug iznosio je 2.490,31 mil.€ ili 62,67% BDP-a.

U narednom srednjoročnom periodu, imajući u vidu dalju realizaciju postojećih (Autoput) i novih infrastrukturnih projekata, očekuje se rast državnog duga, koji će u 2018. godini dostići maksimum, i biće na nivou od 64,14 % BDP-a. Od 2019. godine državni dug će se postepeno smanjivati i na kraju posmatranog perioda iznosiće 50,55% procijenjenog BDP-a. Na stanje državnog duga, dijelom će uticati i angažovanje kreditnih sredstava za realizaciju infrastrukturnih projekata, koji se odnose na unapređenje poljoprivrede, energetske efikasnosti, obrazovanja, putne infrastrukture, vodosnadbijevanja i postrojenja

^[2] Navedeni iznos se odnosi na 85% sredstava potrebnih za Projekat izgradnje autoputa Bar – Boljare, prioriteta dionica Smokovac – Uvač – Mateševo, dok preostalih 15% se obezbjeđuje iz budžeta Crne Gore.

^[1] Prema ugovorenom fiksnom kursu EUR/USD 1,3718.

za prečišćavanje otpadnih voda i oblast socijalnog stanovanja, što će se odraziti na budući ekonomski razvoj zemlje i povećanje životnog standarda stanovništva.

U skladu sa Zakonom o budžetu za 2018. godinu, planirano je zaduživanje na međunarodnom i domaćem tržištu, u iznosu od 296,0 mil.€, od čega se 106,0 mil.€ odnosi na finansiranje otplate duga i kapitalnog budžeta. Za 2019. godinu, iznos zaduženja potreban za otplatu duga će značajno porasti, i iznosiće oko 573,0 mil.€, što je prije svega uzrokovano dospelom Eurobonda iz 2014. godine, u iznosu od 280,0 mil.€. Od navedenih iznosa, oko 178,0 mil.€ u 2018. godini i oko 215,0 mil.€ u 2019. godini, odnosi se na potrebna finansiranja izgradnje autoputa. Najveće obaveze koje dospeljavaju za otplatu duga u 2020. godini odnose se na otplatu Eurobonda iz 2015. godine, u iznosu od 500,0 mil.€. Imajući u vidu da će suficit u 2020. godini iznositi oko 207,0 mil.€, a da će se kapitalni budžeta, zbog završetka projekta izgradnje autoputa, potreban iznos za otplatu duga u 2020. godini će iznositi oko 553 mil.€. Takođe, potreba za zaduživanjem u 2021. godini biće manja i iznosiće oko 287,0 mil.€, jer je suficit planiran u iznosu od oko 250,0 mil.€.

Tabela 6 Kretanje državnog duga u periodu 2016-2021. godine, u mil.€^[3]

Godina	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
BDP	3.954,00	4.202,10	4.397,70	4.569,40	4.729,60	4.943,60
Spoljni dug	2.002,76	2.233,85	2.472,03	2.626,22	2.536,02	2.342,47
Unutrašnji dug	400,20	412,26	348,57	290,90	183,19	156,48
Državni dug	2.402,96	2.646,11	2.820,61	2.917,12	2.719,21	2.498,95
Državni dug u % BDP-a	60,77%	62,97%	64,14%	63,84%	57,49%	50,55%

Izvor: Ministarstvo finansija

3.6. Demografska kretanja

Posmatrajući demografsku sliku Crne Gore, sa izraženim promjenama u starosnoj strukturi stanovništva, vidi se da na duži rok, može doći do smanjenja broja stanovnika. Izmijenjena starosna struktura reflektovaće se na pojedine segmente društvenog sistema prije svega na obrazovni sistem, tržište rada, domaćinstva i porodice. Po procjenama, u narednom periodu doći će i do povećanja broja starijih osoba, između ostalog i zbog povećanja očekivane životne dobi našeg vremena.

Ove promjene su prije svega izazvane i podstaknute kretanjem nataliteta koji je bio u padu više od 20 godina.

^[3] Prema kursu na dan 31.10.2017. godine.

Tabela 5 Natalitet, mortalitet i prirodni priraštaj (u promilima)

	1996.	2006.	2016.
Stopa nataliteta	14,2	12,1	12,2
Stopa mortaliteta	7,8	9,6	10,4
Stopa prirodnog priraštaja	6,4	2,5	1,8

Izvor: Monstat

Tabela 6 Stanovništvo po broju, dinamici i starosnoj strukturi: prošlost, sadašnjost i budućnost

Godina u grupama	Broj				Dinamika			Starosna struktura			
	u hiljadama				Index 2003 = 100			u %			
	2003	2011	2016	2021	2003/2011	2003/2016	2003/2021	2003	2011	2016	2021
0-14	127,5	118,8	113.302	105,7	93,2	88.9	82,9	20,6	19,2	18.2	16,8
15-64	413,0	421,7	419.296	425,2	102,1	101.5	103,0	66,6	68,0	67.4	67,8
65+	74,2	79,6	89.789	96,3	107,3	121.0	129,8	12,0	12,8	14.4	15,3
nepoznato	5,5	0,2	0.0	0,2	3,6	0	3,6	0,9	0,0	0.0	0,0
Ukupno	620,1	620,0	622.387	627,4	100,0	100.4	101,2	100,0	100,0	100.0	100,0

Izvor: Monstat

Prema popisima stanovništva iz 2003. i 2011. godine, Crna Gora je imala 620,145, odnosno 620,029 stanovnika, što se da zaključiti da je broj stanovnika stagnirao. Krajem 2016. godine u Crnoj Gori je bilo 622.387 stanovnika, od čega 18,2% čine djeca do 14 godina, čak 67,4% radno sposobno odnosno stanovništvo staro od 15 do 64 godine. Na osnovu prirodnog priraštaja na 1000 stanovnika, broj stanovnika se godišnje povećava za 1,8. Učešće stanovništva starosti od 65 i više godine u 2011. godini iznosilo je 12,8%, u 2016. 14,4%, a očekuje se da će se do 2021. povećati na 15,3%. Učešće stanovništva starosti od 14 ili manje godina smanjeno je sa 19,2% u 2011.god., na 18,2% u 2016., a očekivanja su da će se do 2021. godine, smanjiti na 16,8%.

Starenje stanovništva povećaće troškove za penzijsko i invalidsko osiguranje⁹ kao i troškove zdravstvenih usluga usljed povećanja tražnje za liječenjem i smještajem starijih ljudi.

Potrošnja će se promijeniti u korist zadovoljavanja potreba starijih. S druge strane, starenje može negativno uticati na potencijalni rast, jer društvo koje stari ima slabiju tražnju.

⁹ Nepovoljni demografski trendovi i stanje na tržištu rada, i, po tom osnovu, značajno povećanje broja penzionera, odnosno penzija uslovlili su deficit Fonda penzijskog i invalidskog osiguranja i proizveli rizik za održivost penzijskog sistema. Kako bi se ovaj rizik umanjio, Crna Gora je izvršila dvije reforme penzijskog sistema: prvu sistemsku i parametarsku, koja je u primjeni od 2004. godine i drugu parametarsku, koja je u primjeni od 2011. godine. Posljednjom reformom, starosna granica za odlazak u penziju postepeno je pomjerena na 67 godina života, a formula za usklađivanje penzija je promijenjena. Rezultati ove reforme ne mogu biti vidljivi u kratkom roku, imajući u vidu dug period postepenog podizanja starosne granice za sticanje prava na starosnu penziju (za muškarce do 2025. godine, a za žene do 2041. godine)

Demografske promjene utiču na ekonomski rast, između ostalog, i preko njihovog uticaja na tržište rada. Manji broj novorođenih će, vremenom, smanjiti veličinu radne snage i izazvati starenje unutar aktivnih starosnih skupina. Starenje je već započelo, dok se smanjenje radne snage očekuje tek nakon 2020. godine. Ekonomskom politikom neophodno je stabilizovati kontigent radne snage, kroz jačanje njihove participacije i povećanje produktivnosti rada.

Migraciona kretanja u Crnoj Gori, sa negativnim migracionim saldom Sjevernog regiona, u posebnom su fokusu Vladine politike. Ukupan broj stanovništva koje se selilo unutar Crne Gore u 2015. godini, iznosi 4325 stanovnika, dok je taj broj u 2016. iznosio 5162. U oba posmatrana perioda, većinu tog stanovništva činile su žene (oko 53,8%). Tokom 2015. god. pozitivan migracioni saldo (razlika broja doseljenih i broja odseljenih lica datog područja), zabilježen je u šest opština, u 2016. u jedanaest. Najveći negativni migracioni saldo u obje godine zabilježen je u Bijelom Polju. Gledajući po regionima, Sjeverni region Crne Gore je i dalje sa negativnim migracionim saldom, dok ostala dva regiona bilježe pozitivan migracioni saldo.

U cilju ublažavanja negativnog demografskog trenda, nastaviće se sa realizacijom mjera ekonomske i razvojne politike koje će biti usmjerene na ubrzanje razvoja Sjevernog regiona, odnosno obezbjeđenje ravnomjernijeg socio-ekonomskog razvoja svih regiona. Tome će posebno doprinijeti mjere koje se sprovode u prioritetnim oblastima za regionalni razvoj, kao što su: saobraćaj i ostala javna infrastruktura, poljoprivreda i ruralni razvoj, energetika, zaštita životne sredine, konkurentnost i inovacije, prerađivačka industrija, turizam i kultura, obrazovanje, zapošljavanje i socijalna politika.

Imajući u vidu kompleksnost pitanja nepovoljnog demografskog trenda, karakterističnog za Sjeverni region u posljednjih nekoliko decenija, značajnije smanjenje ili potpuno eliminisanje negativnog migracionog salda u Sjevernom regionu ne može se ostvariti u kratkom, pa čak ni u srednjem roku.

V PRAVCI RAZVOJA

Povećanje kvaliteta života građana, uz porast zaposlenosti, moguće je uz ostvarenje dinamičnijeg, održivog i inkluzivnog ekonomskog rasta. S tim u vezi, a u skladu sa utvrđenom vizijom razvoja Crne Gore, u narednom periodu, pored aktivnosti usmjerenih na jačanje makroekonomske stabilnosti i, u tom okviru, fiskalne stabilnosti, realizovaće se aktivnosti usmjerene na kontinuirani razvoj, odnosno izgradnju kvalitetne infrastrukture i održivu valorizaciju prirodnih resursa, kroz realizaciju razvojnih projekata, posebno u sektorima u kojima Crna Gora ima komparativne prednosti, a to su turizam, poljoprivreda, energetika i prerađivačka industrija.

Kroz lakši pristup električnoj energiji i bolje i brže saobraćajne veze, eliminisaće se prepreke za ubrzan rast i razvoj, odnosno unaprijediti poslovno okruženje i podstaći veći priliv investicija. Za razvoj infrastrukture, Crna Gora će na adekvatan način iskoristiti podršku Evropske unije, koja je kroz Berlinski proces pokrenula konkretnu inicijativu finansijske podrške izgradnji infrastrukturnih objekata, s ciljem jačanja veza unutar regiona i bolje povezanosti Zapadnog Balkana sa zemljama EU.

Unapređenje infrastrukture i realizacija razvojnih projekata podrazumijevaju poštovanje principa održivog razvoja i zaštite životne sredine.

Radi ubrzanja ekonomskog rasta, radiće se na podizanju konkurentne sposobnosti ekonomije, uz nastavak strukturnih reformi i kontinuirano unapređenje poslovnog ambijenta. Uz to, nastaviće se i realizacija reformskih mjera u oblastima obrazovanja i nauke, zdravstva, tržišta rada, socijalne zaštite i penzijskog sistema, kulture, sporta i javne uprave.

4.1.PAMETAN RAST

Pametnan rast podrazumijeva jačanje konkurentnosti ekonomije, kroz unapređenje poslovnog ambijenta, razvoj sektora malog i srednjeg biznisa, diverzifikaciju ekonomske aktivnosti, uz povećanje produktivnosti, implementaciju najnovijih informaciono-telekomunikacionih tehnologija, privlačenje stranih direktnih investicija (SDI). Poseban izazov je u unapređenju i diversifikaciji turističkog proizvoda.

Tabela 7 Glavni ciljevi Crne Gore u vezi sa pametnim rastom

Poslovno okruženje	<ul style="list-style-type: none">• poboljšana pozicija u rangiranju Svjetske banke
Mala i srednja preduzeća	<ul style="list-style-type: none">• povećan broj MSP• povećan broj zaposlenih u MSP• povećano učešće MSP u izvozu, bruto dodatoj vrijednosti ukupnim investicijama, prometu
Prerađivačka industrija	<ul style="list-style-type: none">• povećano učešće prerađivačke industrije u BDP-u i BDV• povećan broj zaposlenih u prerađivačkoj industriji

	<ul style="list-style-type: none"> • povećano učešće prerađivačke industrije u ukupnom izvozu
Konkurentnost	<ul style="list-style-type: none"> • broj novoformiranih klastera • broj članova klastera • broj klastera koji su korisnici Programa • veći priliv stranih direktnih investicija • veći broj operativnih biznis zona i povećanje funkcionalnosti postojećih • povećanje broja zaposlenih
Nauka i visoko obrazovanje	<ul style="list-style-type: none"> • povećana ulaganja u nauku i istraživanje • uspostavljen Naučno-tehnološki park • usaglašena upisna politika sa sa zahtjevima tržišta rada • uspostavljeni karijerni centri na svim ustanovama visokog obrazovanja • povećana zapošljivosti mladih sa visokim obrazovanjem • povećan upis učenika u deficitarne programe
ICT	<ul style="list-style-type: none"> • bolja dostupnost širokopojasnog pristupa • povećan broj elektronskih usluga
Turizam i "kulturni turizam"	<ul style="list-style-type: none"> • broj i struktura novo-otvorenih hotela • broj novo-otvorenih radnih mjesta • broj turista i njihova struktura • prihodi od turizma
Potrebna sredstva za finansiranje "pametnih" projekata/razvojnih mjera identifikovanih u PR-a	<ul style="list-style-type: none"> • Ukupno: 1.759.270.935,38 € • Domaći budžet: 122.679.417,00 € • Kredit: 578.477,38 € • EU: 1.740.041,00€ • Privatna sredstva: 1.605.737.000,00 €

4.1.1. Poslovno okruženje

Realizacijom odgovarajućih reformskih mjera i aktivnosti, uz unapređenje administrativnih i ostalih kapaciteta, kreira se poslovni ambijent podsticajan za investiranje i razvoj preduzetništva, odnosno za podizanje nivoa ekonomije i, time, povećanje standarda građana, uz otvaranje novih radnih mjesta.

Iako su u prethodnom periodu postignuti značajni rezultati, neophodno je nastaviti aktivnosti na unapređenju uslova poslovanja i, u tom okviru, stvaranja povoljnog ambijenta za razvoj biznisa i nova ulaganja.

Predložene mjere

Aktuelna kretanja na svjetskim tržištima, kao i nova stremljenja crnogorskog društva, shodno praksi modernih i razvijenih zemalja svijeta, izazovi su sa kojima će se suočiti Crna Gora prilikom kreiranja poslovnog ambijenta za dalje jačanje konkurentnosti privrede i, u krajnjem, rast ekonomske aktivnosti. U

tom smislu, institucije državne uprave imaju za cilj okončanje započetih reformi. S tim u vezi, planirana je realizacija sljedećih aktivnosti:

- **reforma javnog sektora**, kroz implementaciju mjera utvrđenih Strategijom reforme javne uprave 2016-2020;
- **dalje pojednostavljenje postupka građenja**, kroz implementaciju novog Zakona o planiranju prostora i izgradnji objekata;
- **unapređenje stanja u oblasti registracije preduzeća**, kroz uvođenje potpune elektronske registracije preduzeća i omogućavanje registracije u svim podružnicama Poreske uprave;
- **realizacija preporuka predviđenih akcionim planom „Giljotina propisa“**;
- **smanjenje administrativnih barijera**, kroz primjenu analize uticaja propisa (RIA – Regulatory Impact Assessment-a) na državnom i na lokalnom nivou.

Strukturne reforme

Ključni izazovi u implementaciji reforme u oblasti poslovnog ambijenta su:

- unapređenje tehničkih predispozicija i informatičkih rješenja u državnim institucijama, u cilju pojednostavljenja procedura i povećanja efikasnosti državnog servisa; i
- visok nivo netransparentnih procedura, sa unaprijed nejasnim koracima neophodnim za realizaciju posla, odnosno pribavljanje nekog vida državne saglasnosti.

Pored navedenog Crna Gora, kao zemlja kandidat za članstvo u EU, ima sve veće obaveze koje proizilaze iz regulative EU i neophodnosti usaglašavanja crnogorskog zakonodavstva sa istim. U tom smislu, neophodne su regulatorne reforme, prije svega:

- izmjene propisa, u skladu sa preporukama iz „Giljotine propisa“;
- izmjene i dopune propisa, u skladu sa preporukama privatnog sektora;
- pojednostavljenje i pojednostavljenje procedura i postupaka na državnom i lokalnom nivou;
- kontinuirano vršenje analize procjene uticaja propisa (RIA) na državnom i lokalnom nivou.

4.1.2. Mala i srednja preduzeća

Dinamičniji rast i razvoj malih i srednjih preduzeća rezultiraće povećanjem broja zaposlenih, unapređenjem izvoznih mogućnosti ekonomije i uravnoteženijim regionalnim razvojem. Od posebnog značaja je razvoj preduzetništva i bolje korišćenje razvojnih potencijala malih i srednjih preduzeća u sektorima koji će dati značajan doprinos privrednom rastu i razvoju i konkurentnosti ekonomije. Pri tome, **MSP se usmjeravaju ka primjeni principa preduzetničke politike u EU i usvajanju potrebnih standarda i pravila za nastup na širem tržištu.**

Predložene mjere

Okvir za sprovođenje politike razvoja sektora MSP u narednom periodu biće definisan Strateškim smjernicama za razvoj MSP 2017-2021, Strategijom razvoja malih i srednjih preduzeća 2018-2022. i pratećim akcionim planovima.

U cilju jačanja konkurentnosti i promocije MSP, uz usaglašavanja razvoja sa EU preporukama, u narednom periodu nastaviće se:

- **unaprjeđenje mehanizama finansijske podrške MSP** sektor kroz unaprjeđenje pristupa finansijama za lica koja planiraju da započnu biznis i za MSP preduzeća koja teže da poboljšaju efikasnost i produktivnost svog poslovanja. Pri tome, finansijska ponuda će biti usklađena sa potrebama MSP, kroz unaprjeđenje postojećih i kreiranje novih kreditnih linija, uz povoljnije uslove i procedure, a posebna pažnja biće usmjerena na podršku ciljnim grupa, kao što su visokoškolci, mladi, žene i tehnološki viškovi. Dodatne povoljnosti obezbijediće se kroz osnivanje Garantnog fonda i mikrokredita, posebno za početnike i za realizaciju projekata obuke i treninga u cilju pripreme za finansiranje kroz modele unaprjeđenja finansijske pismenosti i investicione spremnosti. Takođe, težiće se razvoju konkurentnosti u funkciji unaprjeđenja međunarodnog poslovanja, kroz realizaciju kreditnih linija za pripremu preduzeća za nastup na jedinstvenom tržištu. Poboljšanje likvidnosti preduzeća i dalje će se podržavati kroz implementaciju faktoring aranžmana pod povoljnijim uslovima i u okviru novih modela, a započeće se i sa implementacijom novog finansijskog instrumenta ulaganja u vlasnički kapital za start up i inovativna MSP preduzeća. Implementacijom finansijskog instrumenta COSME programa od strane finansijskih posrednika (banaka i finansijskih institucija) za kreditne garancije, obezbijediće se mogućnost ostvarivanja kreditne podrške za MSP bez potrebe obezbjeđenja kolaterala;
- **unaprjeđenjem preduzetničke infrastrukture i jačanjem preduzetničkih znanja i vještina**, kroz realizaciju seta aktivnosti u više segmenata podrške, uključujući informativne i savjetodavne usluge za registraciju i poslovanje preduzeća, usluga inkubacije od strane preduzetničke infrastrukture (biznis centari, inkubatori), organizaciju treninga i obuka i prilagođavanje finansijske ponude potrebama budućih preduzetnika, pružanjem usluga mentoringa kroz neposredan rad sa preduzećima. Radiće se na povećanju promocije preduzetničkog učenja na svim nivoima obrazovanja, uz podršku Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje.; i
- **unaprjeđenjem konkurentnosti MSP** kroz jačanje internacionalizacije i izvoza pružanjem informacija i usluga koje su od značaja za razvoj poslovanja na EU tržištu, unaprjeđenje inovativnosti MSP, implementaciju mjera kojima se unaprjeđuju preduzetnički potencijali i pruža podrška ženama u biznisu i poboljšanje administrativnih kapaciteta za bolje korišćenje COSME, H2020 i drugih EU programa podrške.

Strukturne reforme

- Izrada i implementacija Strategije razvoja MSP 2018-2022
- Praćenje preporuka EU Akta o malim preduzećima –SBA
- Praćenje i implementacija preporuka EK.

4.1.3. Prerađivačka industrija

U skladu sa utvrđenim strateškim opredjeljenjima, razvoj prerađivačke industrije treba da se temelji na podsticajima u oblasti prehrambene i drvne industrije, razvoju metalnog sektora, podsticajima za direktne investicije, povoljnim kreditima i faktoringu, razvoju biznis zona (nacionalnih i lokalnih), podršci za uvođenje standarda i formiranje klastera, što, u kombinaciji sa mjerama i programima u oblasti tržišta rada, obrazovanja i nauke, treba da doprinese stabilnom i održivom razvoju prerađivačke industrije.

Pored podsticajnih sredstava javnog sektora, značajan izvor za finansiranje planiranih aktivnosti predstavljaju i specifični EU programi, IPA sredstava i drugi donatorski programi.

Predložene mjere

- nastaviće se **realizacija Programa podrške za modernizaciju prerađivačke industrije**, usmjerenog na razvoj novih proizvoda i usluga, kroz jednostavniju primjenu savremenih i usvajanje novih tehnologija. Takođe, u cilju unapređenja istraživanja, razvoja inovativnih potencijala u MSP iz prerađivačke industrije, realizovaće se Program za uvođenje inovacija u MSP. Kroz Instrument pretpristupne pomoći (IPA 2014) i mehanizme UNIDO podrške, realizovaće se aktivnosti u pogledu identifikacije ključnih potreba preduzeća i stvaranja uslova za revitalizaciju i jačanje metalne i tekstilne industrije;
- Realizovaće se **podsticajne mjere u ruralnim područjima**, a koje se odnose na ulaganja u više faze prerade i marketing prehrambenih proizvoda i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti, sredstvima iz Agrobudžeta i IPARD programa. U oblasti drvne industrije, radiće se na proširivanju ponude drvne sirovine, sa ciljem njene bolje dostupnosti za drvoprerađivače;
- U cilju povećanja konkurentnosti domaćih proizvođača na domaćem i inostranom tržištu, **razvijaće se postojeći klasteri, kroz jačanje kapaciteta za upravljanje klasterima, radiće se na promociji razvoja novih klastera i njihovom uključivanju u globalne lance vrijednost**. Realizovaće se i Program podsticanja regionalne i lokalne konkurentnosti i, u tom okviru, raditi na usaglašavanju sa zahtjevima međunarodnih standarda poslovanja iz domena prerađivačke industrije. Da bi se bolje iskoristio prostor pogodan za izgradnju kapaciteta koji su infrastrukturno opremljeni, dalje će se implementirati Uredba o biznis zonama; i

- Nastaviće se **implementacija Uredbe o podsticanju direktnih investicija i to kroz realizaciju podsticajnih mjera u oblasti prerađivačke industrije**, sa ciljem kreiranja novih radnih mjesta i uvođenja novih tehnologija i znanja. IRF će davati kredite pod povoljnim uslovima za razvoj preduzeća i za poboljšanje likvidnosti preduzeća u prerađivačkoj industriji. Primjenjivaće se modernizovani obrazovni programi stručnog obrazovanja i studijskih programa, kao i realizovati programi podsticanja zapošljavanja u sektoru prerađivačke industrije.

Uz pomenute mjere i aktivnosti planirane za naredni period, treba imati u vidu i najavljena ulaganja od strane privatnog sektora u okviru metalne industrije. U narednom trogodišnjem periodu najavljena ulaganja od preko 40,0 mil. € u proizvodne kapacitete Toščelik Alloyes Engineering Steel Nikšić i Uniprom – KAP Podgorica¹⁰ doprinijeće prevazilaženju faze tehnološke zastarjelosti i preuranjene liberalizacije tržišta, i, dodatno, stvorieće stabilan sektor industrije čelika i aluminijuma, koji će otvoriti šansu razvoju postojećih i osnivanju novih preduzeća da, u vidu kooperanata, budu skoncentrisani oko velikih sistema i, na taj način, obezbijede svoje stabilno poslovanje.

Strukturne reforme

Nastaviće se implementacija Industrijske politike Crne Gore do 2020. godine, i, u tom okviru, prerađivačke industrije, kroz sprovođenje okvirnog višegodišnjeg i jednogodišnjih akcionih planova do kraja 2020. godine. Realizacijom planiranih mjera i aktivnosti, uticaće se na ekonomski rast, resursnu efikasnost i usmjeravanje prerađivačke industrije prema proizvodnji sa većom dodatom vrijednošću.

4.1.4. Konkurentnost/direktne strane investicije

U fokusu politike konkurentnosti su strane direktne investicije (SDI), odnosno unapređenje opšteg ambijenta za investiranje, u cilju privlačenja, prije svega, greenfield investicija i implementacije projekata po modelu javno-privatnog partnerstva (JPP) i koncesija. Pri tome, neopho je uložiti dodatne napore kako bi se, uz poštovanje principa održivog razvoja, promijenila struktura stranih direktnih investicija u korist ulaganja u banke i preduzeća, umjesto u nekretnine. Učlanjenjem Crne Gore u NATO, obezbijedena je dugoročna stabilnost i bezbjednost, a što će uticati na rast stranih direktnih investicija (SDI).

Poboljšanje konkurentnosti crnogorske ekonomije realizuje se, između ostalog, kroz programe finansijske i tehničke podrške razvoju biznisa koji, pored ostalog, obuhvataju i sprovođenje odredbi propisanih Uredbom o podsticanju direktnih investicija, uspostavljanje biznis zona, klastering (clustering) i implementaciju međunarodnih standarda poslovanja, uz systemska rješenja orijentisana ka klijentima, programe modernizacije industrije i podsticanja inovativnih djelatnosti, kao i programe mentoringa za mala i srednja preduzeća i programe podrške razvoju preduzetništva. Osnovna misija biznis zona je privlačenje novih investitora, povećanje broja zaposlenih i aktiviranje sektora malih i srednjih preduzeća

¹⁰ Ulaganja od strane privatnog sektora, prvenstveno, će zavistiti od cijena i kretanja na globalnom tržištu metala.

naročito u manje razvijenim područjima zemlje, što dalje implicira prevazilaženju značajnih regionalnih razlika između sjevernog, centralnog i južnog regiona i povećanju konkurentnosti ekonomije. Kontinuirano će se raditi na osposobljavanju lokacija proglašanih biznis zonama i, u skladu sa projektnim zadacima, na infrastrukturnom opremanju lokacija. Takođe, kroz implementaciju odredbi Uredbe o biznis zonama, lokalne samouprave su u obavezi da usklade poslovanje i lokalne propise sa odredbama podzakonskog akta i na taj način formiraju pravni okvir za dalje funkcionisanje biznis zona kao posebnih ekonomskih entiteta.

Izvršene su izmjene i dopune Zakona o stranim investicijama iz 2014. godine, u cilju poboljšanja investicionog ambijenta Crne Gore, odnosno većeg priliva stranih direktnih investicija (SDI), kao i osiguranja pouzdanih informacija SDI, kako bi se mogao pratiti napredak.

Udruživanje privrednih subjekata u klaster je jedan od mehanizama koji za cilj ima unapređenje konkurentnosti privrede Crne Gore. S tim u vezi, intenzivno se radi na implementaciji politike koja ima za cilj povećanje konkurentnosti preduzeća, kroz njihovo udruživanje u klaster i integraciju u industrijske lance vrijednosti. Ovo tim prije, jer MSP uglavnom karakterišu mala veličina, nedovoljni individualni proizvodni kapaciteti, slaba marketing politika i nedovoljni kapaciteti apsorpcije finansijskih sredstava. Za postizanje ciljeva politike razvoja klastera, kao novog koncepta funkcionisanja MSP, potreban je duži vremenski period, njihovo formiranje se podržava kako finansijski, tako i tehnički. Iako je, nakon četiri godine implementacije ove politike postignut određenji napredak, koji se ogleda u prepoznavanju benefita udruživanja, načinu funkcionisanja klastera, formalnoj registraciji (trenutno u Crnoj Gori funkcionišu 32 formalno-pravno registrovanih klastera), podrška je i dalje neophodna.

Imajući u vidu da jačanje konkurentnosti na mikro nivou u najvećoj mjeri zavisi od kvaliteta proizvoda, neophodno je dostići međunarodne standarde kvaliteta. Ovo tim prije, jer će preduzeća, po ulasku Crne Gore u EU, morati da posluju "pod konkurentskim pritiscima" na unutrašnjem tržištu EU. U skladu sa tim, privrednim subjektima se pruža finansijska podrška u cilju jačanja konkurentnosti, kroz uvođenje međunarodnih standarda poslovanja i dobijanje akreditacije za ocjenjivanje usaglašenosti.

Predložene mjere

- u skladu sa definisanim pravcima **politike razvoja klastera**, u toku su aktivnosti na njihovom razvijanju, kroz programe tehničke i finansijske podrške;
- **uspostavljanje barem jednog one stop shop-a za pitanja SDI** (u okviru Agencije za promociju investicija (MIPA), kao centralne kancelarije), jačanje institucionalnog okvira za unapređenje bilateralnih ekonomskih odnosa kroz potpisivanje sporazuma o ekonomskoj saradnji, povećanje međusobne trgovinske razmjene i stvaranja pogodnog tla za strane investicije i zajednički nastup na trećim tržištima kroz potpisivanje novih i izmjenu postojećih sporazuma o slobodnoj trgovini, kao i dalje unapređenje investicionog okruženje, kroz povećanje broja sajmova, otvaranje trgovinskih misija Crne Gore u inostranstvu i sl;

- **implementacija godišnjih privatizacionih planova**, kroz privatizaciju većeg broja privrednih društava i uz povećanje realizacije projekata putem javno-privatnog partnerstva (JPP) i koncesija; i
- **unaprjeđenje sistema standardizacije i obuka kadra**, u skladu sa preporukama i standardima evropskih i međunarodnih organizacija za standardizaciju.

Strukturne reforme

- kontinuirana implementacija programa državne pomoći za razvoj klastera;
- kontinuirana tehnička podrška za razvoj klastera, u saradnji sa UNDP-em;
- implementacija odredbi propisanih Uredbom o biznis zonama i usaglašavanje pravne regulative na nivou jedinica lokalne samouprave sa odredbama predmetnog podzakonskog akta;
- usvajanje i implementacija Strategije za promovisanje SDI u Crnoj Gori; i
- usvajanje i primjena Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama kojim će se, u institucionalnom smislu, jasno regulisati pitanje JPP i koncesija.

4.1.5. Nauka

Ulaganjem u naučna istraživanja i inovacije jačaju se postojeći proizvodni i tehnološki kapaciteti i stvaraju brojne mogućnosti u okviru novih pravaca razvoja u privredi, te podstiče konkurentnost i otvaranje visokokvalifikovanih radnih mjesta. U tom pogledu, naučnoistraživački sistem i sistem inovacija treba da se unapređuju na način da doprinose ekonomiji zasnovanoj na znanju.

Kako bi se postigao održiv i efikasan sistem ulaganja, koji je garant stabilne ekonomije i visoke stope zaposlenosti, a koji do sada nije dao zadovoljavajuće rezultate, neophodno je, prije svega, usmjeriti napore na jačanje ljudskih resursa i istraživačkih kapaciteta za istraživanje i razvoj. Stoga, posebnu pažnju treba usmjeriti na definisanje profesije istraživača, obezbjeđivanje atraktivnijih uslova za istraživački rad i podsticanje izvrsnosti.

Pored toga, potrebno je jačanje infrastrukturnih kapaciteta, sa posebnim akcentom na novonastalu infrastrukturu, poput Centra izvrsnosti i Naučno-tehnološkog parka, koji moraju biti operativni, održivi i koji će omogućiti intersektorsko povezivanje.

Podsticanje ulaganja posebno je značajno u kontekstu učešća u međunarodnim programima za nauku i inovacije i mogućnostima koje proističu iz ovih programa, u kojima Crna Gora, uprkos aktivnom učešću, treba dodatno da se angažuje. Podsticanje umrežavanja je, u tom smislu, od posebnog značaja, jer omogućava optimalno korišćenje međunarodnih i EU fondova za nauku i inovacije i pristup savremenim tehnologijama i velikim infrastrukturama. Sa druge strane, uspostavljanje velike regionalne naučne infrastrukture doprinijeće regionalnom povezivanju zasnovanom na najsavremenijim održivim tehnologijama.

Podsticanje ulaganja privrednog sektora u istraživanje i razvoj, koje nije na zadovoljavajućem nivou, postići će se unapređenjem mehanizama za podsticanje saradnje nauke i privrede, kroz konkretne programe podrške.

Predložene mjere

- „Jačanje ljudskih resursa i istraživačkih kapaciteta“, kroz:
 - Program podrške zapošljavanju svršenih doktora nauka i doktoranata i
 - Program za finansiranje NI projekata.

- „Unapređenje međunarodne saradnje i umrežavanja“, kroz:
 - Unapređenje učešća u međunarodnim i EU programima i kolaboracijama u okviru renomiranih NI ustanova; i
 - Podršku uspostavljanju Međunarodnog instituta za održive tehnologije na prostoru Jugoistočne Evrope.

- „Jačanje sinergije između nauke i ekonomije“, kroz projekte:
 - Uspostavljanje Naučno-tehnološkog parka i
 - Finansijska podrška istraživanju i inovacijama.

Strukturne reforme

Strategijom inovativne djelatnosti (2016-2020) s Akcionim planom, po prvi put su definisani strateški pravci za ovu oblast i utvrđen sistem inovacija kao jedan od ključnih pokretača crnogorske ekonomije i poboljšanja razvoja, kao rezultat tehnoloških i netehnoloških inovacija, povećanja ulaganja u istraživanje i razvoj i stimulisanja ulaganja privatnog sektora i njegovog potencijala za inovacije. Ciljevi ove Strategije usmjereni su na povećanje konkurentnosti privrede i podsticanje investicija i razvoja, uz poboljšanje privrednih uslova i standarda života u zemlji.

Donijeće se Strategija naučnoistraživačke djelatnosti (2017-2021). Fokus je na ljudskim resursima, kvalitetu istraživanja, pristupu savremenim tehnologijama, učešću u međunarodnim tokovima nauke, inovacija i znanja, kao i na otvorenosti kao ključnoj komponenti porasta produktivnosti i inovacija u nauci, a sve u cilju podsticanja konkurentnije ekonomije zasnovane na znanju, sa novim proizvodima i društvenim napretkom.

Uspostavljanje Naučno-tehnološkog parka u Podgorici (2018-2021), kao i podsticanje kreiranja centara izvrsnosti u narednom periodu predstavlja važan dio reformskih aktivnosti u oblasti nauke.

4.1.6. Visoko obrazovanje

Reforma u oblasti obrazovanja usmjerena je na poboljšanje kvaliteta obrazovanja, bolju usklađenost sa potrebama tržišta rada, produkovanje konkurentnog kadra, stvaranje uslova za sticanje primjenjivih praktičnih znanja i vještina u realnom radnom okruženju. Navedeno će, pored boljeg pozicioniranja crnogorskog sistema u Evropskom prostoru obrazovanja, doprinijeti smanjenju nezaposlenosti i, u krajnjem, dinamičnijem ekonomskom rastu.

U cilju daljeg unapređenja kvaliteta visokog obrazovanja donijeće se Zakon o akademskom integritetu, kojim će se urediti zaštita od plagijata, kao jednog od najtežih oblika zloupotrebe prava intelektualne svojine. Predmet zakona će, između ostalog, biti mjere prevencije nepoštovanja moralnih i profesionalnih načela kao i sankcionisanje istih.

U skladu sa Zakonom o visokom obrazovanju, uvešće se tzv. „ugovorni model“ finansiranja visokog obrazovanja i na taj način obezbijediti veća izdvajanja iz budžeta, ali i veća odgovornost Univerziteta.

U toku su pripreme na sprovođenju naknadne koordinisane evaluacije, kojom će biti obuhvaćeno 6 tzv. „follow-up“ evaluacija za ustanove visokog obrazovanja koje su bile predmet evaluacije tokom 2013/2014. godine. Istovremeno, sprovedeće se i 3 inicijalne (prve) individualne institucionalne evaluacije za tri ustanove visokog obrazovanja. Na osnovu evaluacionih izvještaja svih 9 ustanova, biće pripremljen novi sistemski izvještaj, koji će ukazati na glavna pitanja i izazove u visokom obrazovanju, te olakšati dijalog između ključnih aktera u okviru samih ustanova, ali i sa državnim organima. Evaluaciju će sprovesti Program za institucionalnu evaluaciju (IEP) i Evropska asocijacija univerziteta (EUA). Planirano je da ista bude završena do oktobra 2018. godine.

Realizovaće se aktivnosti na prilagođavanju pristupa osoba sa invaliditetom objektima u kojima su smještena četiri fakulteta Univerziteta Crne Gore (Filozofski Fakultet, Građevinski fakultet, Pravni fakultet i Fakultet za turizam i hotelijerstvo). Vrijednost ovih radova je procijenjena na oko 220.000,00 €. Planirani rok završetka radova je sredina 2018. godine.

Predložene mjere

Strategijom razvoja visokog obrazovanja u Crnoj Gori 2016-2020, definisani su prioriteti, mjere i odgovarajuće aktivnosti za dostizanje istih. U tom smislu, u narednom periodu radiće se na:

- **daljem unapređenju mehanizama obezbjeđenja kvaliteta i usaglašavanju upisne politike sa potrebama tržišta rada.**

Stručno obrazovanje. Školovanje kadra koji odgovara zahtjevima tržišta rada, uz aktivno uključivanje poslodavaca, cilj je aktivnosti na unapređenju kvaliteta stručnog obrazovanja. Povezivanjem teorijske i

praktične nastave, učenicima se omogućava da izgrade sistem trajnih i primjenjivih znanja, potrebnih za profesionalni i lični razvoj i socijalnu uključenost. Izrada standarda zanimanja, u saradnji sa poslodavcima, njihovim udruženjima i drugim partnerima, kao i izrada standarda kvalifikacija baziranih na ishodima učenja i, na osnovu njih obrazovnih programa treba da omogući brži odgovor obrazovanja na potrebe tržišta rada. Saradnja škola i poslodavaca, prije svega, u realizaciji praktičnog obrazovanja, realizacija praktičnog obrazovanja uz rad u realnom radnom okruženju je neophodan uslov za kvalitet praktičnog obrazovanja, a time, i stručnog obrazovanja u cjelini.

U dosadašnjem periodu, planirane mjere i aktivnosti realizovane su u skladu sa utvrđenom dinamikom. Pri tome, uključen je i veliki broj škola, poslodavaca i njihovih udruženja, kao i drugih institucija i organa.

Unaprijeđen je zakonodavni okvir za realizaciju praktičnog obrazovanja kod poslodavca, odnosno dualnog obrazovanja i, u skladu sa tim, stvorene su sve neophodne pretpostavke za njegovo ponovno pokretanje. Naknade učenicima u dualnom obrazovanju za prvi i drugi razred, kada su učenici jedan, odnosno dva dana na praktičnom obrazovanju kod poslodavca, obezbjeđuju se iz Budžeta. Naknade učenicima trećeg razreda, kada su učenici tri dana kod poslodavca, su obaveza poslodavca. Pored toga, učenicima prvih razreda stručnih škole dodjeljuju se stipendije za deficitarne kvalifikacije. Rezultat ovih aktivnosti je povećan je broj učenika koji su u školskoj 2017/2018. godini upisani u prvi razred u oblastima ugostiteljstvo, poljoprivreda, elektrotehnika, automehatronika i građevina. U školskoj 2017/2018. godini, u prvi razred obrazovnih programa u trogodišnjem trajanju upisan je 721 učenik, što je za 15% više od broja upisanih učenika u ove programe u prethodnoj školskoj godini. Takođe, u pojedinim školama upisani su učenici u obrazovne programe koje nije bilo moguće upisati u prethodnih više od deset godina. Tako se u JU Srednja mješovita škola „Danilo Kiš“ u Budvi ponovo osposobljavaju učenici po obrazovnom programu Kuvar, a JU Srednja elektrotehnička škola „Vaso Aligrudić“ u Podgorici učenici po obrazovnom programu Elektroinstalater.

Predložene mjere

U narednom periodu, radiće se na:

- **razvoju kvalifikacija u skladu sa potrebama tržišta rada; i**
- **realizaciji praktičnog obrazovanja u realnom radnom okruženju.**

Kako bi se stručno obrazovanje učinilo kvalitetnim i efikasnim, relevantnim za tržište rada, dostupno različitim ciljnim grupama, sa jednakim mogućnostima za sticanja kvalifikacija i poboljšanje zapošljivosti, u narednom periodu radiće se na izradi standarda zanimanja, u skladu sa utvrđenim potrebama tržišta rada za nedostajućim vještinama i kvalifikacijama, standardima kvalifikacija, kao i modularizovanim obrazovnim programima. Istovremeno, radiće se i na obuci nastavnika za realizaciju novih obrazovnih programa, na stalnom stručnom usavršavanju nastavnika kako bi se učenicima pomoglo da steknu ključne

kompetencije i transferzalne vještine, na realizaciji praktičnog obrazovanja u realnom radnom okruženju, kao i na unapređenju kompetencija školskih timova za karijerno savjetovanje.

4.1.7. Informaciono komunikacione tehnologije

Informaciono komunikacione tehnologije su osnova za pametan rast i razvoj, tako da na bazi ovih tehnologija treba da se transformišu svi društveni segmenti.

Razvoj širokopojsnih usluga značajno utiče na razvoj mnogih sektora privrede, ali i društva u cjelini. Širokopojsne tehnologije nude velike mogućnosti za unapređenje društveno-ekonomskog položaja građana i preduzeća. Korišćenjem ICT-a ostvaruju se uštede u vremenu i novcu što, uz brži i lakši pristup informacijama koje su značajne za život, privatni i poslovni, doprinosi povećanju kvaliteta života i rada.

Važan segment, ali i pokretač privrednog razvoja u cjelini, je i digitalni razvoj koji se ostvaruje posredstvom širokopojsnih komunikacija. Preduslov ovoga pristupa je postojanje infrastrukture koja će omogućiti stalno ažuriranje Interneta u realnom vremenu, protok velike količine informacija u sekundi, kao i istovremeno pružanje kombinovanih usluga prenosa govora, podataka i video zapisa. Umrežavanjem infrastrukture sa ovakvom tehnologijom, sadržajima i aplikacijama, uz inovacije i razvoj ljudskih resursa, stvoriće se efikasan ambijent za privredni rast i razvoj.

U cilju usklađivanja sa Digitalnom agendom za Evropu i Strategijom za jedinstveno digitalno tržište, donesena je Strategija razvoja informacionog društva do 2020, u kojoj su definisani strateški pravci razvoja u oblasti informacionog društva. Kada je u pitanju internet, odnosno dostupnost širokopojsnog pristupa, ciljevi su da se dostigne:

- osnovni širokopojsni pristup ⇒ pokrivenost: 100% stanovništva do 2018. godine,
- brzi širokopojsni pristup (30 Mbit/s ili više) ⇒ pokrivenost: 100% stanovništva do 2020. godine,
- ultra-brzi širokopojsni pristup (100 Mbit/s ili više) ⇒ korišćenje: 50% domaćinstava do 2020. godine.

Za dostizanje navedenih ciljeva neophodno je obezbijediti pravne i regulatorne uslovi za izgradnju elektronskih komunikacionih mreža, kojima se utiče na smanjenje troškova i eliminišu barijere za izgradnju savremenih mreža, što će podstaći nova ulaganja. Razvojem širokopojsnog pristupa utiče se na rast bruto domaćeg proizvoda, uz povećanje produktivnosti rada i zaposlenosti. Istovremeno, stvaraju se uslovi za poboljšanje efikasnosti rada javnog sektora.

Rast broadband tržišta, kao što je predstavljeno u Digitalnoj Agendi za Evropu, mora biti državni prioritet kod svih razvijenih tržišta, jer je široko priznat kao jedna od ključnih platformi za cjelokupni društveno-ekonomski razvoj. U tom smislu, u kontinuitetu se realizuju aktivnosti na planu razvoja fiksnih i mobilnih

komunikacionih mreža, kao i valorizacije telekomunikacione infrastrukture u državnom vlasništvu i davanja na korišćenje frekvencija, tzv. "digitalna dividenda".

Unapređivanje informacionog društva i, u tom okviru, stvaranje jednostavne, brze i transparentne javne uprave, u kojoj je građanin na prvom mjestu, su ciljevi koje je potrebno ostvariti. U tom smislu, treba nastaviti aktivnosti na unapređenju postojećih i pokretanju novih elektronskih usluga za građane, gdje će akcenat biti na kvalitetu i „upotrebljivosti“ dostupnih e-usluga, sa posebnim osvrtom na uspostavljanje jedinstvenog informacionog sistema za elektronsku razmjenu podataka između organa javne uprave i državnih organa i povezivanje istog sa portalom e-uprave. Time će se unaprijediti komunikacija između krajnjih korisnika i organa javne uprave, a izbjeći prikupljanje i dostavljanje od strane korisnika dokumentacije koja je u posjedu organa javne uprave. Dakle, osnovni izazov je promjena načina pružanja usluga i podizanje svijesti javnosti o pružanje usluga elektronskim putem, čime će se povećati povjerenje u rad javne uprave.

Stvaranju uslova za ubrzani razvoj brzog pristupa internetu, doprinijeće i donošenje Zakona o pristupu i postavljanju elektronskih komunikacionih mreža velike brzine, na osnovu Direktive 2014/61 EU. Ovim zakonom će se ukloniti postojeće prepreke za postavljanje mreža velike brzine, a što će, između ostalog, uticati i na sinhronizovani razvoj i koordinaciju građevinskih radova, smanjenje troškova, kao i povećanje konkurentnosti i kvaliteta usluga na tržištu elektronskih komunikacija, a što će, u krajnjem, uz smanjenje cijena interneta, donijeti određene benefite za privredu i građane.

Predložene mjere

Radi ostvarivanja Strategijom razvoja informacionog društva do 2020. godine utvrđenih ciljeva, kroz godišnje akcione planove, realizovaće se sljedeće aktivnosti:

- **izrada plana migracije na protokol IPv6;**
- **uspostavljanje nacionalne tačke internet razmjene saobraćaja (IXP);**
- **podsticanje saradnje na tržištu elektronskih komunikacija** - Snižavanje cijena telekomunikacionih usluga u roving-a;
- **unaprjeđenje ambijenta za korišćenje usluga informaciono-komunikacione tehnologije u svakodnevnom životu i poslovanju, kroz:**
 - unaprjeđenje sistema za elektronsku razmjenu podataka između državnih organa i organa državne uprave;
 - analizu i stvaranje preduslova za uključivanje lokalnih samouprava na portalu e-uprave;
 - izradu Glavnog Projekta za Uspostavljanje Jedinstvenog mjesta za pristup uslugama - One stop Government;
 - povećanje broja elektronskih servisa i uključenje što većeg broja institucija;
 - uspostavljanje sistema mjerenja zadovoljstva korisnika elektronskim uslugama koje se nalaze na portalu eUprava;

- punu implementaciju elektronskog upravljanja dokumentima u svim organima državne uprave.
- **unapređenje elektronske identifikacije i povećanje povjerenja u elektronske transakcije, kroz:**
 - PKI, visoku dostupnost CA sistema;
 - uspostavljanje eID za korisnike mreže državnih organa;
 - uspostavljanje sistema za vremenski pečat;
 - Uspostavljanje "nacionalnog sata".
- **unapređenje informacione bezbjednosti, kroz:**
 - unapređenje bezbjednosti informacionih sistema i informatičke infrastrukture državnih organa i organa državne uprave; i
 - modernizaciju Data centra, u skladu sa najsavremenijim standardima informacione bezbjednosti.

Strukturne reforme

U skladu sa Strategijom reforme javne uprave 2016-2020, kao jedan od ključnih izazova reforme javne uprave prepoznata je elektronska uprava. U tom smislu, radiće se na unapređenju ambijenta za sigurno, efikasno i efektivno pružanje elektronskih usluga.

4.1.8. Turizam

Razvoj turizma kao strateškog prioriteta razvoja Crne Gore zasniva se na raspoloživim resursima, kao i na činjenici da je turizam djelatnost koja generiše razvoj drugih, njoj komplementarnih djelatnosti, kao što su transport, trgovina, bankarstvo, poljoprivreda, građevinarstvo i dr. Opredjeljenje za održivi razvoj turizma, kojim se efikasno korišćenje resursa stavlja u prvi plan, podrazumijeva stvaranje preduslova da razvoj turizma „proizvede“ brojne pozitivne ekonomske efekte, koji se odnose na povećanje BDP-a, uz rast zaposlenosti i podizanje nivoa životnog standarda stanovništva, kao i doprinos uravnoteženom regionalnom razvoju države.

U skladu sa Strategijom razvoja turizma do 2020. godine, cilj je da Crna Gora, primjenom principa i ciljeva održivog razvoja, poboljša svoju poziciju globalne visoko-kvalitetne turističke destinacije, kao i da se, na taj način, za stanovništvo Crne Gore obezbjeđuju nova zaposlenja i prihodi, a da država dobija prihode na stabilan i pouzdan način.

Analize aktuelnog stanja u sektoru turizam, nedvosmisleno su ukazale da se ograničenja bržem razvoju turizma ogledaju u:

- nedovoljnom broju visoko-kvalitetnih smještajnih kapaciteta;

- regionalnoj neujednačenosti turističke ponude; i
- još uvijek visoko izraženom sezonalnom karakteru poslovanja turističke privrede.

Predložene mjere

U cilju stvaranja preduslova za što efikasnije prevazilaženje navedenih prepreka, neophodno je intenzivirati sprovođenje mjera i aktivnosti na planu:

- **poreskih i drugih olakšica za nova investiciona ulaganja**, u cilju privlačenja investicija, kroz permanentno unapređenje poslovnog ambijenta kako bi se podstakla ulaganja u one vrste objekata koji koreliraju sa vizijom Crne Gore kao visokokvalitetne turističke destinacije. Preduzete aktivnosti na ovom planu u dosadašnjem periodu, već su doprinijele visokom nivou ulaganja u ovaj sektor. Ipak, određeni problemi i nedostaci u realizaciji investicionih projekata ukazuju na činjenicu da postoji prostor za dalje unapređenje u ovom domenu.
- **donošenja strateških dokumenata**, sa akcionim planovima, i usvajanje programa podsticaja u oblasti turizma, kojim će se stvoriti uslovi za diverzifikaciju turističkog proizvoda uz, turističku valorizaciju prirodnog bogatstva i kulturno – istorijskog nasleđa, zatim razvoj turističkih proizvoda za ciljne (odabrane) grupe turista, kreiranje i promovisanje autentičnih turističkih atrakcija, revitalizaciju kulturnih i drugih objekata i dr. Potrebno je raditi i na implementaciji projekata koji se odnose na razvoj turizma zasnovanom na prirodi, na povezivanju turizma i poljoprivrede, na unapređenju manifestacionog i kongresnog segmenta turističke ponude, ponude nacionalnih parkova Crne Gore, kao i razvojem ponude ruralnog, kulturnog, zdravstvenog, nautičkog, sportsko-rekreativnog, avanturističkog, vjerskog i drugih vidova turizma.
- **unapređenja zakonske regulative** i, u tom smislu, definisanje rješenja kojima će se omogućiti intenzivniji razvoj nedovoljno razvijenih područja, sa akcentom na sjeverni dio Crne Gore, uz širu podsticajnu politiku razvoju hotelskog biznisa, kako bi se, i uz uvođenje novih poslovno-upravljačkih modela, hotelijerstvo, kao najznačajniji segment turističke ponude, na adekvatan način razvijalo i u predstojećem periodu;
- **kreiranja modela podsticaja avio-saobraćaja, u cilju poboljšanja dostupnosti Crne Gore**, uz unapređenje saobraćajne infrastrukture unutar države, odnosno aktivnosti usmjerene na što efikasnije povezivanje naše destinacije posredstvom svih vrsta saobraćajnih sredstava, prvenstveno vazдушnim putem, kao i aktivnosti na planu viznih liberalizacija i putnih olakšica za organizovane turističke grupe.
- **intenziviranja marketing aktivnosti** usmjerenih ka novim, kao i udaljenim emitivnim turističkim tržištima, kroz, između ostalog, implementiranje projekata koji imaju za cilj privlačenje turista iz što većeg broja zemalja širom svijeta kako bi se smanjila zavisnost od manjeg broja emitivnih tržišta. Prateći savremene trendove u turizmu, zahtjeve i potrebe turista, u saradnji sa turističkom privredom, oformiti kvalitetnu turističku ponudu koja će biti atraktivna što širem spektru

posjetilaca. Takođe, u smislu privlačenja većeg broja turista iz Zapadne i Sjeverne Evrope, kao i sa novih tržišta, realizovati aktivnosti na promociji našeg proizvoda, samostalno i u saradnji sa turističkim poslenicima iz regiona, u okviru nastupa na tržištima Kine, Japana, Brazila, Indije, kao i na ostalim udaljenim emitivnim tržištima.

Sve navedene aktivnosti, sa mjerama za njihovu implementaciju, imaju za cilj formiranje visoko-kvalitetne, raznovrsne i cjelogodišnje turističke ponude, a što je u skladu sa Strategijom razvoja turizma. Kako bi se ovaj cilj ostvario, strateškim dokumentom Crna Gora podijeljena je na klastere za koje je neophodno obezbijediti iste razvojne uslove, a kako bi se njihovi turistički proizvodi međusobno nadopunjavali čineći jedinstvenu i unikatnu cjelinu.

Strukturne reforme

Kontinuiranim unapređenjem turističkog proizvoda, kako sa kvantitativnog, tako i sa kvalitativnog aspekta, Crna Gora na međunarodnoj turističkoj mapi postaje atraktivna destinacija, dok se na unutrašnjem planu očekuje sve veći udio turizma u BDP-u, prije svega imajući u vidu njegove multiplikativne efekte na ostale privredne grane.

Ostvarivanju strateškog cilja razvoja turizma dopriniće, osim reformi koje se odnose na donošenje strateških razvojnih dokumenata za ovaj sektor (strateški marketing plana za turizam Crne Gore, za period 2018-2022, strategije razvoja ruralnog i kulturnog turizma) i reforme u ostalim oblastima, odnosno sektorima.

4.1.8.1. Promocija kulture kao pokretača rasta (kulturni turizam)

Saradnja između kulture i turizma od suštinskog je značaja za kreiranje jedinstvene turističke ponude Crne Gore. Osobnost ove grane ogleda se u različitostima dvije oblasti koje polaze od posve drugačijih potreba i prioriteta a i posebnih zakonskih i institucionalnih okvira za sprovođenje djelatnosti. Postizanje zadovoljavajućih rezultata podrazumijeva definisanje zajedničkih ciljeva, uz uvažavanje i usaglašavanje potreba kako bi se obezbijedilo ostvarenje dugoročne vizije razvoja kulturnog turizma. Definisanje i razvoj održivog kulturno-turističkog proizvoda mora biti zajednički prioritet i predmet saradnje institucija na lokalnom i nacionalnom nivou. Kulturni turizam mora biti prepoznat kao generator razvoja i promocije obje oblasti, što će doprinijeti ukupnom društveno - ekonomskom razvoju.

Kultura se stoga mora tretirati u kontekstu održivog razvoja, savremenim pristupom koji podrazumijeva promišljenu upotrebu njenih resursa uz stimulisanje njihove promocije, prepoznajući ih kao područja pogodna za posebne investicije i projekte. Ovakvim pristupom ekonomija i kultura ostvaruju zajednički cilj i obezbjeđuju adekvatan broj potrošača, koji će isključiti negativne posljedice za obje oblasti.

Za poboljšanje ekonomskog statusa kulture, osim oslanjanja na nacionalni budžet, potrebno je intenzivirati aktivnosti na obezbjeđenju sredstava iz drugih izvora, čime će se unaprijediti mogućnosti za sveukupan, a naročito kulturni razvoj.

Kulturni turizam, pored kulturne baštine, uključuje i savremene kulturne produkcije i druge atraktivnosti uz dijalog sa ostalim sferama jednog društva. Stoga inicijalnu kulturno-turističku ponudu Crne Gore čine kulturna dobra: nepokretna kulturna dobra, sa posebnim akcentom na kulturni pejzaž, pokretna kulturna dobra u zaštićenim objektima, muzejima i galerijama, nematerijalna kulturna dobra i savremene kulturne produkcije.

U proteklom periodu, kroz niz programa i aktivnosti realizovan je veliki broj projekata, u saradnji sa institucijama kulture i državnim organima, kojima je unaprijeđeno stanje kulturne baštine u Crnoj Gori i poboljšani uslovi za njenu upotrebu u okviru koncepta održivog razvoja i razvoj kulturnog turizma. Kulturna baština kao neobnovljiv, a sa druge strane nemjerljiv resurs, zahtijeva kontinuirane radnje za postizanje rezultata, koje su kompleksne i čija realizacija je u nekim slučajevima usporena iz objektivnih razloga. Ipak, u proteklom periodu ostvaren je zadovoljavajući stepen realizacije aktivnosti i mjera u oblasti kulturne baštine, koje su finansirane iz nacionalnih i stranih fondova.

Predložene mjere

U cilju bolje valorizacije značajnih potencijala za razvoj kulturnog turizma i, u tom smislu, razvoja održivog kulturno-turističkog proizvoda, u narednom periodu, realizovaće se sljedeće aktivnosti:

- **dalja implementacija godišnjih programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara;**
- **realizacija projekata zaštite i obnove kulturnih dobara;**
- **implementacija menadžment planova** za: Istorijsko jezgro Cetinje, Prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotor, Stećci – srednjovjekovni nadgrobnji spomenici, Utvrđenje Besac, Venecijanska utvrđenja od XVI do XVII vijeka;
- **priprema nominacionih dosijea za upis na Listu svjetske baštine UNESCO za mjesta sa Tentativne liste Crne Gore** (Stari grad Bar, Duklja, inoviranje nominacionog dosijea za Forte Mare - Herceg Novi i Stari grad Ulcinj);
- **edukacija i doedukacija kadra** u oblasti kulturne baštine;
- **osmišljavanje turističkih programa usmjerenih ka kulturnom turizmu;** i
- **povezivanje ustanova kulture i lokalnih turističkih organizacija,** u cilju kreiranja ponuda kulturnog turizma.

Strukturne reforme

Nakon petogodišnje implementacije Nacionalnog programa razvoja kulture, a u kontekstu potreba da se nastavi sa reformama, donije će se novi srednjoročni Program, sa mjerama i aktivnostima za

unapređivanje sektora kulture na nacionalno i lokalnom nivou do 2020. godine. Ciljevi kontinuiranog razvoja ukupnog sistema kulture su:

- unapređenje pravnog i institucionalnog okvira;
- unapređenje djelatnosti kulture;
- jačanje kadrovskih kapaciteta;
- stabilni izvori finansiranja kulture i stvaranje uslova za korišćenje alternativnih izvora;
- međusektorsko povezivanje;
- ravnomjeran razvoj kulture;
- međunarodna saradnja i fondovi za kulturu;
- zaštita i promocija raznolikosti kulturnih izraza.

U oblasti kulturne baštine, u periodu 2018 – 2020. godine, izvodiće se radovi na zaštiti i obnovi kulturnih dobara, čijom realizacijom će se značajno doprinijeti jačanju turističke ponude i razvoju kulturnog turizma. Ovi projekti obuhvataju sve opštine u Crnoj Gori, kako bi i slabije razvijene opštine bile u prilici da osmisle kvalitetniju turističku ponudu, nakon obnove konkretnih kulturnih dobara koja se nalaze na njihovoj teritoriji.

4.2. Održivi rast

Implementacija koncepta održivog razvoja u Crnoj Gori podrazumijeva tranziciju ka ekonomiji koja obezbjeđuje efikasno, održivo korišćenje resursa, zaštitu životne sredine, smanjenje emisija i očuvanje biodiverziteta, razvoj novih tehnologija i proizvodnih metoda. Pri tome, oblasti s najvećim potencijalom ozelenjavanja su saobraćaj, energetika, poljoprivreda i turizam.

Tabela 8: Glavni ciljevi vezani za održivi rast

Poljoprivreda i ruralni razvoj	<ul style="list-style-type: none"> • postepeno prilagođavanje crnogorskih poljoprivrednika evropskom modelu podrške • poboljšanje konkurentnosti poljoprivrednih gazdinstava i povećanje dodate vrijednosti poljoprivrednih proizvoda povećanjem efikasnosti u preradi • poboljšanje životnih uslova i kvaliteta života u ruralnim područjima • zaustavljanje depopulacije • očuvanje i racionalno korišćenje prirodnih resursa • očuvanje biodiverziteta • održivo gazdovanje poljoprivrednim zemljištem • razvoj poljoprivrede zasnovan na znanju • jačanje institucionalne podrške za razvoj održive poljoprivrede
Šumarstvo	<ul style="list-style-type: none"> • realizacija Strategija razvoja šumarstva i drvne industrije • sertifikovane površine pod šumama - dobijeni sertifikati • povećanje učešća drvne industrije u BDP-u
Energetika	<ul style="list-style-type: none"> • smanjenje komercijalnih gubitaka električne energije sistema sa oko trenutnih 15% na manje od 10%

	<ul style="list-style-type: none"> • zadovoljenje energetske potrebe kroz minimalne ekonomske troškove u sistemima proizvodnje, snabdijevanja i minimalni uticaj na životnu sredinu • povećano korišćenje obnovljivih izvora energije kroz izgradnju dodatnih kapaciteta • smanjenje finalne potrošnje energije kroz sprovođenje mjera energetske efikasnosti i racionalizaciju potrošnje
Životna sredina	<ul style="list-style-type: none"> • uspostavljena mreža Natura 2000 • izrađene strateške karte buke • sprovedene mjere iz Strategije upravljanja hemikalijama i obaveze po osnovu Stokholmske konvencije • donešen Zakon o zaštiti klime, izrađen Nacionalni Plan adaptacije na klimatske promjene, donešena Strategija nisko-karbonskog razvoja • unaprijeđena državna mreža za praćenje kvaliteta vazduha • izgrađena/rekonstruisana kanalizaciona mreža, izgrađena postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda
Saobraćaj	<ul style="list-style-type: none"> • veće učešće saobraćaja u BDP-u • povećanje bezbjednosti saobraćaja
Građevinarstvo i stanovanje	<ul style="list-style-type: none"> • integrisane sve informacije o prostoru uspostavljana dokumentaciona osnova o prostoru • ukinuta papirna forma izrade planskih dokumenata • smanjeni troškovi poslovanja, poboljšana efikasnost i produktivnost državnih i lokalnih organa, postizanje višeg stepena kvaliteta i bezbjednosti objekata • inovirano tehničko zakonodavstvo • završena integracija bespravno izgrađenih objekata u sektor formalnog stanovanja • unaprijeđen organizovan i efikasan sektor upravljanja, alokacije i održavanja postojećeg stambenog fonda • realizacija programa socijalnog stanovanja, razvoj modaliteta privatno-javnog partnerstva u stambenom sektoru • viši standardi u pogledu energetske efikasnosti i većeg korišćenja energije iz obnovljivih izvora u stambenim objektima.
Potrebna sredstva za finansiranje "održivih" projekata/razvojnih mjera identifikovanih u PR-a	<ul style="list-style-type: none"> • Ukupno: 1.532.725.175,81 € • Državni budžet: 196.426.753,57 € • Krediti: 778.445.399,73 € • EU: 58.478.133,57 € • Privatna sredstva: 216.145.850,79 €

4.2.1. Poljoprivreda i ruralni razvoj

Sa značajnim učešćem u bruto domaćem proizvodu, koje je, uključujući šumarstvo i ribarstvo, u 2016. godini iznosilo 7,5%, sektor poljoprivrede i ruralnog razvoja ima važnu ulogu u ekonomiji Crne Gore. Iako je poljoprivreda jedan od prioritarnih sektora razvoja nacionalne ekonomije, u poljoprivredi je, prema podacima Ankete o radnoj snazi iz 2016. godine, radno angažovano 16 hiljada lica ili 8,3% ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori. Međutim, prema Popisu poljoprivrede iz 2010. godine, od ukupno 620.029 stanovnika Crne Gore, poljoprivredom se bavi 48.870 poljoprivrednih gazdinstava, na kojima je radno angažovano 98.341 lice. Kada se ova brojka izrazi u broju godišnjih jedinica rada, dobija se 46.473 godišnjih

jedinica rada, pri čemu je jedna godišnja jedinica rada ekvivalent jednom stalno zaposlenom. To govori da je stvarno angažovanih u poljoprivredi gotovo 30% od ukupnog broja zaposlenih u zemlji.

Multifukcionalnost crnogorske poljoprivrede ogleda se u funkciji ravnomjernog ruralnog i regionalnog razvoja, ekonomskoj funkciji, socijalnoj, kao i nacionalno kulturnoj funkciji. Crna Gora se svojim strateškim dokumentima opredjelila za održivi koncept poljoprivrede.

Generalno, povoljna klima za proizvodnju različitih vrsta i sorti biljaka, dobro očuvana priroda, uključujući i visokokvalitetno, očuvano i plodno zemljište, nizak nivo zagađenja zahvaljujući slabom korišćenju mineralnih đubriva i pesticida, su elementi koji doprinose razvoju poljoprivrede. Klima, bogatstvo biodiverziteta i prirode i čista okolina su odlični preduslovi za razvoj organske poljoprivrede. Takođe, dostupni zemljišni resursi su dodatna prednost zajedno sa tradicionalnom proizvodnjom tipičnih proizvoda i korišćenje autohtonih sorti, vrsta i rasa u nekoliko sektora. Povećana tražnja za poljoprivrednim proizvodima, koja je posljedica razvoja turizma, daje realna očekivanja za napredak ovog sektora. Posljednjih godina, prerađivački kapaciteti su se razvili u nekoliko sektora, i dobar su primjer razvoja novih proizvoda sa dodatnom vrijednošću koji se nude na tržištu.

Sa relevantnim prednostima i pored još uvijek značajnih nedostataka, crnogorska poljoprivreda ima mnogo prilika za dalji razvoj. To se prvenstveno odnosi na povećanu tražnju, zbog ekonomskog rasta i povećanja prihoda, kao i prodaje kroz rastući sektor turizma. Lokalno stanovništvo preferira domaće proizvode, a rastom životnog standarda povećava se i tražnja za označenim, kvalitetnim i organskim proizvodima. Jedinstvenost crnogorske tradicije nudi pregršt mogućnosti za označavanje proizvoda oznakama porijekla (npr. jagnjeće meso, „njeguška pršuta“, „pljevaljski sir“, „kolašinski sir“, itd.).

Na osnovu analize strukture i trendova u sektoru poljoprivrede, a uzimajući u obzir raspoložive prirodne resurse i strateški okvir, identifikovani su glavni izazovi za dalji razvoj ovog sektora. U cilju unapređenja multifunkcionalne uloge poljoprivrede, kroz povećanje konkurentnosti i održivog korišćenja resursa i unapređenja kvaliteta života u ruralnim područjima, u predstojećem periodu Crna Gora će raditi na usklađivanju nacionalne politike sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom Evropske unije.

Povećanje produktivnosti, povećanje obradivih površina i uvođenje EU standarda bezbjednosti hrane u primarnom i prerađivačkom sektoru predstavljaju dugoročne ciljeve crnogorske poljoprivrede. U tu svrhu koristiće se sredstava IPA namijenjena poljoprivredi i ruralnom razvoju. Za potrebe korišćenja ovih sredstava pripremljen je IPARD program, čija se implementacija očekuje početkom 2018. godine. Iznos opredijeljenih sredstava za period 2015-2020. je 39,0 mil. €.

Realizacija razvojnih ciljeva i sprovođenje agrarne politike nameću potrebu da se nastave reforme u zakonodavnoj oblasti, kroz. dalje usaglašavanje nacionalnog zakonodavstva sa pravnim okvirom EU, koje će se realizovati kroz izmjene postojećih zakona i podzakonskih akata. Da bi se agrarna politika sprovodila efikasno i u skladu sa principima EU, a posebno politika ruralnog razvoja kao njena najzahtjevnija

komponenta, postepeno će se uspostaviti harmonizovan sistem implementacije, kontrole i monitoringa. Dodatno, poljoprivreda i ruralni razvoj se suočavaju sa ograničenjima, kako u pogledu pristupa finansijskoj podršci za investicije, tako i u pogledu institucionalnih/ljudskih resursa, kako bi se prenijelo, implementiralo i sprovelo EU zakonodavstvo, koje se odnosi na ovaj sektor.

Predložene mjere

U skladu sa navedenim, razvojni ciljevi se mogu ostvariti kroz:

- **jačanje konkurentnosti i održivosti sektora poljoprivrede** kroz investicije u primarnu poljoprivrednu proizvodnju, preradu i marketing poljoprivrednih i ribljih proizvoda;
- **održivi razvoj ruralnih područja** kroz poboljšanje i razvoj ruralne infrastrukture, kao i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima;
- **obnovu, očuvanje i jačanje ekosistema**, kroz implementaciju agro-ekoloških mjera; i
- **prenos znanja i inovacija u poljoprivredi**, kroz investicije u obrazovanje, istraživanje i analitički rad.

Strukturne reforme

Kako bi se obezbijedio dalji razvoj poljoprivrede i ruralnih područja, prioritet će imati reforme koje se odnose na prilagođavanje poljoprivredne politike Zajedničkoj poljoprivrednoj politici Evropske unije. Strategija razvoja poljoprivrede za period 2015-2020. godine i Program ruralnog razvoja 2014-2020. su pripremljeni kako bi se crnogorska poljoprivreda pripremila za ulazak u EU. U tom dijelu, naročito će se voditi računa o informisanosti poljoprivrednih proizvođača, izgradnji kapaciteta, dodatnom jačanju institucija, kako bi se obezbijedilo da proces prilagođavanja bude završen na dobrobit poljoprivrede u Crnoj Gori. Pri tome, poseban naglasak biti na daljem unapređenju sektora ribarstva.

4.2.2. Šumarstvo

Važnost šumskih resursa za Crnu Goru je nesporna, kako u ekonomskom, tako i u ekološkom i socijalnom smislu. Imajući u vidu stepen pokrivenosti naše države šumama, njihov značaj za ekonomiju Crne Gore i ukupni društveni i privredni razvoj je veliki. Pri tome, polazeći od činjenice da se najznačajniji šumski resursi nalaze su u sjevernom dijelu Crne Gore, a gdje šumarstvo i drvoprerađa predstavljaju tradicionalne djelatnosti, poseban efekat se očekuje na razvoj ovih nedovoljno razvijenih područja. Sve ovo ukazuje i da sektori koji se baziraju na šumskim resursima imaju veliki potencijal za rast. Povećanje ekonomskog doprinosa moguće je kroz uključivanje svih tokova drvne mase u formalnu ekonomiju, povećanje obima sječa (uz potrebne investicije i izradu novih generacija planova), ali najviše preko povećanja dodate vrijednosti u lancu drvne industrije.

Zbog toga je održavanje povoljnog statusa šumskih resursa i unapređenje funkcija šuma prepoznato kao cilj nacionalnih strateških dokumenata i razvojnih planova. Zaštita šuma od sve izraženijeg negativnog djelovanja klimatskih promjena, djelovanja biljnih bolesti i štetočina, kao i od prekomjernog korišćenja, što su savremene glavne prijetnje po šume u Crnoj Gori, predstavlja izazov za društvo, obzirom na niz uočenih negativnih pojava u ovom sektoru.

Ključni izazovi u ovoj oblasti su: loši rezultati u primjeni koncesija u šumarstvu; nedovoljni odgovori na degradacione procese uzrokovane šumskim požarima i sušenjem četinarskih šuma, kao i raširene bespravne aktivnosti u šumarstvu koje su uzrokovale enorman izvoz drvne sirovine u prethodnom periodu, bespravne sječe i devastaciju šuma naročito u privatnom vlasništvu.

U cilju rješavanja ovoga problema, ulažu se značajni naponi da se ovaj izuzetno vrijedan prirodni potencijal valorizuje na bolji način koji će pružiti veće koristi, kako lokalnom stanovništvu tako i nacionalnoj ekonomiji. Reforma sistema gazdovanja šumama daće veću mogućnost učešća privatnog sektora u vršenju poslova od javnog interesa, posebno u segmentu korišćenja šuma. Uređenje tržišta drveta i zaustavljanje izvoza sirovine moraju dovesti do rasta proizvodnje u drvnjoj industriji. Time se stvaraju osnovne pretpostavke za značajniji razvoj šumarstva i drvne industrije.

Kroz proces integracije Crne Gore u EU očekuju se značajna ulaganja u ruralni razvoj. Činjenica je da veći dio poljoprivrednih gazdinstava u Crnoj Gori ima i šumu odnosno šumsko zemljište kao dio posjeda. Integrisane razvojne mjere imaju za cilj intenzivnije gazdovanje šumama u tim područjima, što bi u budućnosti popravilo njihovo stanje, a što znači i veći stepen kultivisanosti i poljoprivrednog i šumskog zemljišta.

Realizacija Strategije razvoja šuma i šumarstva definisana je akcionim planom, kojim je za prvi petogodišnji period stavljen akcenat na podsticanje pošumljavanja i njege, odnosno revitalizacije niskoproduktivnih šuma. Isto tako, strategijom je planiran dinamičniji razvoj drvne industrije, koji je zasnovan na efikasnijoj upotrebi drveta, mobilizaciji investiranja u nove pogone i tehnologiju, kao i povećanju tražnje za sječkom i peletom dobijenim iz drvne biomase. Međutim, utvrđeni ciljevi su djelimično realizovani. Takođe, kako bi odgovor na negativne efekte klimatskih promjena, u prvom redu šteta od šumskih požara bio adekvatan neophodno je, pored obaveznih preventivnih mjera, u paketu represivnih mjera, kontinuirano sprovoditi sanaciju šuma degradiranih šumskim požarima, koja obuhvata više segmenata djelovanja. Najvažnije mjere su uklanjanje opožarenih i oštećenih stabala sa opožarenih površina da bi se spriječio razvoj biljnih bolesti i štetnih insekata, kao i vještačko pošumljavanje u slučajevima kada ne dođe do obnove šumskih sastojina prirodnim putem. Ove mjere su sprovedene samo djelimično, obzirom da su bile u direktnoj vezi sa opredijeljenim budžetskim sredstvima, nedovoljnim za unapređenje tehničke opremljenosti sistema zaštite šuma od požara i sprovođenje sanacionih mjera.

U cilju obezbjeđenja i unaprijeđenja dugoročne otpornosti i produktivnosti šuma, sve aktivnosti na gazdovanju šumama treba da prati sticanje sertifikata FSC, za održivo gazdovanje šumama, čime bi se

verifikovala uspješnost postavljenih ciljeva i promovisala šumarska djelatnost u Crnoj Gori. Proces sertifikacije je u završnoj fazi, a opredijeljena su sredstva za dobijanje sertifikata za značajan dio gazdinskih jedinica.

Kroz sprovođenje inventura šuma konstatuje je napredak u segmentu povećanja drvnih masa u pojedinim šumskim područjima, što ukazuje na činjenicu da se u tim šumskim kompleksima održivo gazduje. Isto tako, zabilježen je određeni uspjeh u pošumljavanju područja degradiranih šumskim požarima. Međutim, postoje područja u kojima se dešavaju i suprotne pojave.

Implementiraju se određene mjere koje imaju za cilj razvoj drvne industrije u Crnoj Gori od kojih je trenutno najznačajna zabrana izvoza drvne sirovine. Evidentira se određeni rast proizvodnje u drvnoj industriji posljednjih godina.

U narednom periodu nastaviće se sa započetim aktivnostima na rješavanju identifikovanih problema. S tim u vezi, a kao odgovor na neadekvatan koncesioni model, započeta je reorganizacija koncepta koncesionog korišćenja šuma, odnosno kreiranje održivog modela gazdovanja šumama. Novi koncept korišćenja šuma podrazumijeva razvoj modela prodaje drvnih sortimenata umjesto prodaje drveta na panju, uz uključivanje privatnog sektora usluga u šumarstvu na poslovima sječe šuma i transporta drvnih sortimenata. Važan korak u tom pravcu čini osnivanje državnog preduzeća za gazdovanje šumama.

Na ovaj način doprinijeće se boljoj iskorišćenosti šumskih resursa, koji će kao krajnji rezultat imati bolje učinke, kako u ekološkom i socijalnom, tako i u ekonomskom smislu.

Sadašnje projekcije raspoloživih količina drvne mase za sječu daju osnovu za dalji razvoj drvne industrije, veći obimi proizvodnje i stvaranje veće dodatne vrijednosti proizvoda od drveta. Sječivi etati trenutno ne mogu značajno da se povećaju a postoji veliki potencijal za rast BDP u drvoprerađi, kroz povećanje stepena finalizacije proizvoda od drveta. Takođe, i dalje će se podsticati razvoj lanaca dodatne vrijednosti po principu »od tržišta ka šumi«, znači sa generisanjem potražnje za biomasom, drvetom kao energentom, ugrađivanjem drvnih proizvoda u javne zgrade, zelenim javnim nabavkama i većim izvozom konkurentnih finalnih drvnih proizvoda. Za sve navedeno veoma je važno da se prodaja drvnih sortimenata vrši na način kojim će se stabilizovati tržište drveta i pratiti cijene na tržištu.

Predložene mjere

U skladu sa navedenim, razvojni ciljevi se mogu ostvariti kroz:

- **jačanje otpornosti i produktivnosti šuma; i**
- **reorganizaciju koncepta koncesionog korišćenja šuma, reformu šumarskog sektora i mjere podrške razvoju drvoprerađi, čime će se povećati učešće sektora šumarstva i drvne industrije u BDP-u.**

Strukturne reforme

U narednom periodu radiće se na kadrovskom jačanju službi za gazdovanje šumama i na njihovoj obuci; uključivanju sektora šumarstva i drvne industrije u mjere podrške ruralnom razvoju, čime bi se podstakle veće investicije u ovim sektorima, diverzifikovanost proizvoda i usluga u šumarstvu; informaciono tehničkoj osposobljenosti i uspostavljanju informacionog sistema u šumarstvu, čime bi se unaprijedilo administrativno poslovanje u šumarstvu i drvnoj industriji i unaprijedio sistem monitoringa gazdovanja šumama i šumskim zemljištem.

4.2.3. Energetika

Energetiku Crne Gore i njen razvoj potrebno je sagledati u kontekstu ukupne ekonomske politike države. U cilju obezbjeđenja energetske usluga adekvatnog kvaliteta i sigurnosti snabdijevanja, a u kontekstu društveno prihvatljivih socio-ekonomskih uslova i zahtjeva zaštite životne sredine, posebnu pažnju treba posvetiti pitanjima istraživanja i korišćenja energetske resursa, transformacije energije, prenosa/transporta i snabdijevanja potrošača energijom u okviru specifičnih tehno-ekonomskih, pravno-regulativnih i institucionalno-organizacionih uslova države.

Sektor energetike karakteriše veliki prirodni potencijal (ugalj, hidropotencijal, potencijal biomase, vjetro i solarni potencijal), koji je nedovoljno iskorišćen, niska energetska efikasnost, kao i zavisnost od uvoza električne energije i fosilnih goriva. Većina prirodnih resursa se nalazi u sjevernoj, nedovoljno razvijenoj regiji Crne Gore. Njihovom valorizacijom obezbjeđuje se ne samo energetska sigurnost i nezavisnost, već se doprinosi i uravnoteženijem ekonomskom razvoju Države.

Razvoj energetske sektora odvija se u skladu sa pravcima i ciljevima utvrđenim Energetskom politikom i Strategijom razvoja energetike Crne Gore do 2030. godine. Uz intenzivnije korišćenje domaćih energetske potencijala, naročito hidroenergetskih, Crna Gora može postati značajan energetske partner na regionalnom nivou a, poslije 2020. godine, i neto izvoznik električne energije.

Energetske politike Crne Gore do 2030. godine prepoznaje tri glavna prioriteta:

1. sigurnost snabdijevanja energijom, koja podrazumijeva stalno, sigurno, kvalitetno i raznovrsno snabdijevanje energijom, u cilju uravnotežavanja isporuke sa zahtjevima kupaca;
2. razvoj konkurentnog tržišta energije, koji podrazumijeva obezbjeđenje liberalizovanog, nediskriminatornog, konkurentnog i otvorenog energetske tržišta na osnovu transparentnih uslova; i
3. održiv energetske razvoj, koji podrazumijeva obezbjeđenje održivog razvoja energetike, koji se temelji na ubrzanom, ali racionalnom korišćenju sopstvenih energetske resursa, uz uvažavanje principa zaštite životne sredine, povećanje energetske efikasnosti (EE) i veće korišćenje obnovljivih izvora energije (OIE), kao i potreba za socio-ekonomskim razvojem Crne Gore.

U cilju ostvarivanja definisanih prioriteta, Energetskom politikom utvrđena su sljedeća strateška opredjeljenja:

- održavanje, revitalizacija i modernizacija postojeće i izgradnja nove infrastrukture za proizvodnju, prenos i distribuciju energije;
- smanjenje zavisnosti od uvoza električne energije; (i) smanjenjem specifične potrošnje finalne energije, (ii) povećanjem proizvodnje energije (primarne i sekundarne) korišćenjem vlastitih resursa; i (iii) smanjenjem gubitaka energije od proizvodnje do krajnje potrošnje;
- povećanje energetske efikasnosti;
- povećanje korišćenja obnovljivih izvora energije;
- poboljšanje sistema grijanja i/ili hlađenja u objektima;
- realizacija strateških 90-dnevnih rezervi naftnih derivata, u skladu sa dinamikom i obavezama Crne Gore prema Energetskoj zajednici odnosno Evropskoj uniji;
- istraživanje nafte i gasa u crnogorskom podmorju i u kontinentalnom dijelu, kao i uglja u Pljevaljskom i Beranskom basenu;
- proaktivna uloga politike Države u nastojanjima da se obezbijedi pristup sistemima prirodnog gasa kroz međunarodne projekte (Jonsko-jadranski gasovod, Trans-jadranski gasovod i dr.), razvoj sistema prirodnog gasa (uključujući izgradnju regionalnih gasovoda i postrojenja za korišćenje prirodnog gasa);
- povećanje efikasnosti poslovanja energetskih preduzeća smanjenjem operativnih troškova, tehničkih i komercijalnih gubitaka energije, uz opravdan povrat na investicije;
- nastavak restrukturiranja energetskih subjekata i blagovremeno donošenje planova daljeg razvoja;
- održivi razvoj energetike u odnosu na zaštitu životne sredine i međunarodna saradnja u ovoj oblasti, naročito oko smanjenja emisije gasova sa efektom staklene bašte u skladu sa Pariskim sporazumom;
- podsticanje istraživanja, razvoja, transfera i primjene ekološki održivih novih tehnologija u energetskom sektoru;
- harmonizacija zakonodavno-regulatornog okvira prema zahtjevima EU;
- stvaranje odgovarajućeg zakonodavno-regulatornog i institucionalno-finansijskog okvira za ohrabrivanje učešća privatnog sektora i ulaganja u energetiku;
- obezbjeđenje socijalne zaštite ugroženih (ranjivih) kupaca električne energije;
- postizanje dogovora sa susjednim državama u vezi optimalnog iskorišćenja zajedničkog hidropotencijala i upravljanja vodama, kao i planiranja i izgradnje novih elektroenergetskih interkonektivnih vodova za vezu sa tim zemljama; i
- aktivna međunarodna saradnja na području energetike.

Predložene mjere

U narednom periodu, nastaviće se aktivnosti na stvaranju uslova za smanjenje zavisnosti od uvoza, odnosno za obezbjeđenje sigurnog i kvalitetnog napajanja energijom svih potrošača. U fokusu politike

energetike nalazi se i unapređenje energetske efikasnosti u cijelom lancu snabdijevanja i korišćenja energije.

Glavne mjere obuhvataju sljedeće:

- **izgradnja dodatnih kapaciteta za proizvodnju zasnovanu na obnovljivim izvorima energije**, čime će se iskoristiti domaći obnovljivi izvori, otvoriti nova radna mjesta za lokalne grane industrije, smanjiti zavisnost od uvozne električne energije i unaprijediti sigurnost snabdijevanja energijom za crnogorsku ekonomiju;
- **modernizaciju i rehabilitaciju distributivnog sistema**, čime će se, zajedno sa mjerama za smanjenje ne-tehničkih gubitaka, smanjiti troškovi distribucije električne energije;
- **završiti rekonstrukciju i revitalizaciju postojećih elektroenergetskih objekata** sa ciljem ekološke stabilizacije i povećanja proizvodnih kapaciteta;
- **poboljšanje prenosne mreže**, pri čemu je prioritet izgradnja infrastrukturnih objekata koji su sastavni dio projekta izgradnje podmorskog kabla Crna Gora – Italija;
- **unapređenje regulatornog i institucionalnog okvira u oblasti energetske efikasnosti**, uključujući unapređenje propisa o izgradnji, uvođenje oznaka energetske efikasnosti, uvođenje principa ekodizajna za električne uređaje u domaćinstvima i uvođenje komponente energetske efikasnosti u dokumentaciju prostornog planiranja;
- **nastavak realizacije projekata energetske efikasnosti u javnim objektima**, prevashodno obrazovnim i zdravstvenim, kojim se obezbjeđuje smanjenje potrošnje energije za koju se troškovi plaćaju iz budžeta;
- **nastavak realizacije projekata za podršku građanima za korišćenje efikasnih tehnologija i obnovljivih izvora energije na strani potrošnje** (nastavak postojećih projekata i pokretanje novih);
- **uspostavljanje sistema upravljanja energijom u javnom sektoru**; i
- **podizanje svijesti javnosti i primjena dobre prakse u oblasti energetske efikasnosti**, posebno kod institucija javnog sektora, lokalnih samouprava, velikih potrošača, profesionalnih organizacija i ostalih aktera.

Strukturne reforme

Energetska politika mora omogućiti da sektor energetike nastavi da se razvija kao otvoren sistem za privatna, domaća i inostrana ulaganja, u skladu sa energetske sistemom EU i Energetske zajednice Jugoistočne Evrope.

4.2.4. Životna sredina

Politika zaštite životne sredine suočava se sa rastućim obavezama, ne samo u kontekstu EU integracija, već i u kontekstu ispunjenja ciljeva i prioriteta nacionalnih politika. Potpuna i efikasna primjena politike

životne sredine nosi sa sobom značajne izazove koji se postavljaju pred društvo u cjelini. Posebno je značajan finansijski izazov koji se odnosi na izgradnju nove/održavanje postojeće ekološke infrastrukture, sanaciju posljedica zagađenja i degradacije prirodnih resursa.

Iz perspektive procesa pristupanja EU, oblast životne sredine i klimatskih promjena svrstava se među najsloženije i najzahtjevnije pregovaračke oblasti. Proces pristupanja EU u oblasti životne sredine podrazumijeva intenzivnu zakonodavnu aktivnost države, usklađivanje sa standardima i zahtjevima EU propisa i osiguravanje održivog okvira za implementaciju propisa iz ove oblasti. Proces evropskih integracija u ovoj oblasti nameće potrebu dugoročnog planiranja na nacionalnom nivou, koji podrazumijeva strateško povezivanje različitih institucija u cilju definisanja jasne politike u oblasti životne sredine.

Donsena je Nacionalna strategija za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena s Akcionim planom u periodu 2016-2020, čime je ispunjeno početno mjerilo za otvaranje pregovora za Poglavlje 27 – Zaštita životne sredine i klimatske promjene.

Strategija daje jasnu listu prioriteta za period 2016-2020, sa ciljem da se postigne puna usklađenost sa pravnom tekovinom EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena.

Sa stanovišta Crne Gore, napredak procesa usklađivanja sektora životne sredine i klimatskih promjena u okvirima utvrđenim Strategijom, stvara mogućnosti za adekvatan razvoj i neophodno prilagođavanje administrativnih i tehničkih kapaciteta Crne Gore za upravljanje životnom sredinom u skladu sa standardima EU.

Predložene mjere

Radi ostvarivanja utvrđenih ciljeva, u narednom periodu sprovodiće se mjere, koje se odnose na:

- u cilju ispunjavanja zahtjeva EU i očuvanja prioritetnih stanišnih tipova i vrsta, neophodno je nastaviti sa prikupljanjem terenskih i naučnih podataka na **uspostavljanju kopnene i marinske NATURA 2000**. U cilju očuvanja vrijednosti biodiverziteta neophodno je unaprijediti monitoring biodiverziteta i upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima;
- **dalje aktivnosti na proglašenju zaštićenih područja na nacionalnom nivou**, kako bi se ispunili ciljevi definisani Nacionalnom Strategijom biodiverziteta 2016-2020. U cilju poboljšanja efikasnosti upravljanja zaštićenim područjima, neophodno je pronaći mehanizam za njihovo održivo finansiranje;

- **donošenje nove Nacionalne strategije biodiverziteta za period 2021-2025. godina;**
- **iznalaženje rješenja za uspostavljanje Centra za zbrinjavanje oduzetih životinja** koje su bile predmet držanja u neadekvatnim uslovima ili predmet ilegalnih aktivnosti trgovine vrstama.
- **izradu strateških karata buke** za glavne puteve (3 glavna puta) i za Glavni grad Podgoricu, kao aglomeracija sa više od 200.000 stanovnika. Sredstva za podoblast buke, uključujući izradu strateških karata buke, planirana su u iznosu od 352 000 EUR kroz IPA II - Akcioni dokument za 2016. je usvojen, dok će sredstva biti na raspolaganju nakon potpisivanja finansijskog sporazuma, tokom 2018.
- **implementaciju preostalih mjera iz Strategije upravljanja hemikalijama** sa Akcionim planom za period 2015-2018, i to: uspostavljanje Nacionalnog Help deska, uspostavljanje Registra hemikalija i uspostavljanje Centra za kontrolu trovanja, odnosno tijela zaduženog za primanje informacija u vezi sa hitnim zdravstvenim intervencijama i izvršiti dodatnu obuku kadrova. Za 2019. godinu, planirano je uspostavljanje Registra hemikalija i biocidnih proizvoda, dok će se helpdesk uspostaviti tokom 2018. godine;
- **uspostavljanje Katastra zagađivača životne sredine;**
- **proširenje i poboljšanje nacionalne mreže za praćenje kvaliteta vazduha i laboratorije za ispitivanje kvaliteta vazduha (SHMZ)** u skladu sa EU standardima;
- **subvencionisanu nabavku ekološki prihvatljivijih goriva/uređaja za grijanje u opštini Pljevlja** u periodu do izgradnje sistema toplifikacije i obezbjeđivanje finansijske podrške fizičkim licima za investicije u oblasti energetske efikasnosti i izgradnju biciklističke infrastrukture u Glavnom gradu;
- **dalju realizaciju aktivnosti na izgradnji sekundarne mreže za toplifikaciju Pljevalja;**
- **spровоđenje integrisane kontrole zagađivanja**, u skladu sa zahtjevima IPPC Direktive (IPPC - integrated pollution prevention and control). Potrebno je nastaviti sa procesom izdavanja IPPC dozvola za postrojenja koja su obavezna da je posjeduju. Uz to, nova postrojenja koja su obavezna da posjeduju IPPC¹¹ dozvolu, istu treba da dobiju prilikom puštanja u rad;
- **sanaciju i rekultivaciju lokaliteta kontaminiranih opasnim industrijskim otpadom**, kroz realizaciju projekta sa Svjetskom bankom „Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje“. Rezultat ovog procesa biće zbrinjavanje opasnog otpada na ekološki bezbjedan način, čime će se stvoriti uslovi za poboljšanje kvaliteta života građana koji žive u blizini industrijskih lokaliteta kao i pretpostavke za valorizaciju istih;

¹¹ IPPC dozvolom postrojenju se propisuje zaštita životne sredine u smislu propisivanja graničnih vrijednosti emitovanja zagađujućih materija u vazduh i vode, mjere koje operater mora da preduzme da bi obezbijedio zaštitu prirode, tla, održivo upravljanje otpadom i zaštitu od buke, kao i obavezan monitoring uticaja obavljanja djelatnosti na životnu sredinu.

- **kreiranje strateškog okvira za klimatske promjene**, koji podrazumijeva donošenje Zakona o zaštiti klime. Nacrt Zakona o zaštiti klime biće izrađen tokom 2018, u skladu sa usvojenom Nacionalnom strategijom za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena, s Akcionim planom za period 2016-2020;
- **pripremu Nacionalnog Plana adaptacije na klimatske promjene (NAP)**. U cilju prepoznavanja srednjeročnih i dugoročnih potreba prilagođavanja na klimatske promjene i uspostavljanja sistema za koordinaciju sprovođenja mjera prilagođavanja klimatskim promjenama, potrebno je izraditi Plan prilagođavanja na klimatske promjene, kako je i predviđeno Zakonom o životnoj sredini i Nacionalnom strategijom u oblasti klimatskih promjena do 2030. U tom pogledu, u saradnji sa Programom UN za razvoj (UNDP i UNEP) pripremljen je projektni predlog za Zeleni klimatski fond (GCF), a očekuje se da će redstava u iznosu od 3,0 mil.€ biti na raspolaganju do kraja godine;
- **pripremu Strategije nisko-karbonskog razvoja**. U skladu sa Nacionalnom strategijom u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine i Zakonom o životnoj sredini, predviđena je izrada Strategije niskokarbonskog razvoja. Upućen je projektni predlog aktivnosti u okviru IPA II projekta (2016-2020), pri čemu je pomenuta strategija delegirana kao prioritetna aktivnost u dijelu klimatskih promjena. Početak imlementacije projekta planiran je za 2018. godine, kao i dobijanje novčanih sredstava u iznosu od 1,0 mil.€;
- **realizaciju Strategije upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine i Državnog plana upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period 2015-2020. godina;** i
- **realizaciju projekata u oblasti vodosnabdijevanja i upravljanja otpadnim vodama.**

Strukturne reforme

Kontinuirano se radi na jačanju institucionalnog okvira i unaprjeđenju administrativnih kapaciteta u institucijama koje se bave pitanjima životne sredine. Takođe, u skladu sa zahtjevima procesa pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji, sprovodi se jačanje pravnog okvira, kroz izmjene i usaglašavanje postojeće zakonske i podzakonske regulative sa *acquis communautaire*.

4.2.5. Saobraćaj

Saobraćajna politika predstavlja jednu od osnovnih komponenti ukupne ekonomske politike države koja doprinosi socijalnoj, teritorijalnoj i privrednoj koheziji i teži da osigura efikasan saobraćajni sistem koji je primjeren potrebama i građana i privrede, uz zaštitu životne sredine, prirodnog i kulturnog nasleđa i smanjenje emisije štetnih gasova.

Razvoj efikasnog transportnog sistema treba da omogući bolje iskorišćavanje razvojnih potencijala, posebno u oblasti poljoprivrede, turizma, šumarstva i drugih povezanih sektora koji utiču na rast BDP-a, ali i da poveća stepen integracija kako u okviru zemlje, tako i zemlje u regionalno i šire međunarodno okruženje i da podstakne privlačenje saobraćajnih tokova u regionu. Razvoj efikasnog transportnog sistema utiče i na skraćivanje vremena putovanja, izmjenu tržišnih uslova poslovanja i povećanje konkurentnosti preduzeća zbog olakšanog pristupa (regionalnom) tržištu i snižavanja zavisnih troškova nabavke, direktno angažovanje domaće građevinske operative, opreme, materijala i radne snage u fazi izgradnje što ima svoje multiplikativne efekte na ukupan ekonomski rast. Izgradnja, rekonstrukcija i održavnje saobraćajne infrastrukture, u svim vidovima saobraćaja, predstavlja značajan potencijal za strane investitore koji bi "donijeli" ne samo kapital, već i nova znanja i tehnologije.

U Crnoj Gori još uvijek nije dovoljno razvijena savremena infrastruktura, ali i nedovoljno je zastupljena analiza tržišta, uključujući benchmarking analizu, koje bi omogućile blagovremeno usvajanje najboljih iskustava drugih. Praksa je pokazala određene nedostatke koji se odnose na strateško planiranje i upravljanje, a u cilju njihovog otklanjanja u narednom periodu posebnu pažnju je potrebno posvetiti:

- unapređenju prostornog planiranja uz maksimalno uvažavanje zahtjeva za očuvanjem zaštite životne sredine, prirodnog i kulturnog nasleđa;
- ostvarivanju veće koordinacije prilikom planiranja i izbora investicija za realizaciju u cilju dostizanja kompaktnog saobraćajnog sistema primjerenog zahtjevima savremenog korisnika, uz otklanjanje uskih grla, smanjenje potrošnje goriva i cijene saobraćajne usluge i uz sve veće poštovanje principa „just in time“ , što će doprinijeti podizanju nivoa konkurentnosti;
- kontinuiranom sprovođenju aktivnosti u cilju jačanja i unapređenja institucija i administrativnih kapaciteta, nadzor nad sprovođenjem propisa i vršenju procjene uticaja propisa u okviru procesa pristupanja Evropskoj uniji;
- kontinuiranoj analizi tržišta i aktivnostima na iskorišćavanju potencijala geostrateškog položaja Crne Gore za privlačenje tranzitnih saobraćajnih tokova;
- privlačenju i usklađivanju stranih direktnih investicija sa javnim interesom, cijeneći ekonomsku opravdanost investicija, efikasan transfer znanja i tehnologija, uticaj na životnu sredinu, očuvanje fiskalne stabilnosti i izbjegavanje finansiranja investicija kroz nova kreditna zaduženja; i
- uvođenju jedinstvene baze podataka, menadžment informacionog sistema i procedura za strateško upravljanje.

Osnovni ciljevi strateškog razvoja saobraćajnog sistema Crne Gore, definisani važećom Strategijom razvoja saobraćaja Crne Gore su:

1. poboljšanje sigurnosti i bezbjednosti, u cilju očuvanja ljudskih života, materijalnih vrijednosti i očuvanja državnih sredstava;
2. integracija u Evropsku Uniju, kroz povezivanje na TEN-T¹² i poboljšanje konkurentnosti domaće saobraćajne privrede;

¹²Trans-European Transport Networks

3. povećanje kvaliteta saobraćajnih usluga;
4. stimulacija ekonomskog rasta kroz efikasniji i jeftiniji saobraćaj; i
5. minimiziranje negativnog uticaja razvoja saobraćaja i saobraćajne infrastrukture na životnu sredinu i društvo ukupno.

Kao podrška evropskoj perspektivi zemaljama Zapadnog Balkana, koje su pokazale značajan napredak na putu stabilnosti, dobrosusjedskih odnosa i modernizaciji društva i ekonomija, intenzivirana je saradnja sa Evropskom unijom u dijelu nastojanja da se stvore određeni preduslovi za unapređenje povezanosti zemalja regiona međusobno, kao i sa Evropskom unijom. Crna Gora aktivno učestvuje u radu Upravnog odbora Transportne opservatorije za Jugoistočnu Evropu (*South East Europe Transport Observatory – SEETO*) za sprovođenje Memoranduma o razumijevanju za razvoj regionalne sveobuhvatne saobraćajne mreže. Intezivno se saraduje sa Evropskom komisijom u okviru Berlinskog procesa i na tzv. Agendi povezivanja sa zapadno-balkanskom šestorkom, što je rezultiralo i indikativnim proširenjem osnovne regionalne saobraćajne mreže TEN-T-a na prostor Zapadnog Balkana.

Crna Gora je dala sljedeće predloge, koji će u budućem periodu predstavljati okosnicu za prioritizaciju projekata, sa planiranim vremenskim horizontom do 2030. godine, a za koje se očekuje konkretna podrška kroz instrumente Evropske unije, kao što su Investicioni okvir za Zapadni Balkan (Western Balkans Investment Framework - WBIF), IPA¹³ i drugi:

1. SEETO putni pravac 4: autoput Bar-Boljare;
2. SEETO putni pravac 1: primorska varijanta Jadransko-jonskog autoputa - Brza saobraćajnica duž crnogorskog primorja;
3. SEETO željeznički pravac 4: pruga Bar-Vrbnica;
4. SEETO željeznički pravac 2: pruga Podgorica-Tirana;
5. Luka Bar;
6. Aerodrom Podgorica.

Značajna pažnja će se i dalje poklanjati korišćenju dostupnih instrumenata Evropske unije za finansijsku podršku. Stvoreni su uslovi za početak implementacije projekata definisanih kroz tri prioritetne ose Operativnog programa Regionalni razvoj (OPRR) 2012-2013: životna sredina, saobraćaj i tehnička podrška. Cilj **prioritetne ose II** je poboljšanje sistema saobraćaja, uz podsticanje ekološki prihvatljive vrste saobraćaja. Poseban akcenat je na poboljšanju željezničke infrastrukture, u cilju pružanja kvalitetnijih usluga. Projekti iz sektora saobraćaja OPRR za koje su zaključeni ugovori:

- Demontaža postojeće, nabavka, ugradnja i instalacija nove elektrovučne podstanice Trebešica;
- Rehabilitacija pruge na dionici Virpazar-Sutomore; i
- Izrada Strategije razvoja saobraćaja 2017-2035.

¹³Instrument for Pre-Accession Assistance

Sredstvima iz IPA 2014, realizovaće se sljedeći projekti:

- Razvoj baze podataka za mrežu puteva i programa za procjenu bezbjednosti; i
- Rehabilitacija željezničke sekcije Kos-Trebešica.

Predložene mjere

Polazeći od definisanih strateških ciljeva, u cilju podizanju nivoa kvaliteta usluga i nivoa bezbjednosti i interoperabilnosti, u periodu 2018-2021. godine, sprovodiće se sljedeće mjere:

- **izgradnja autoputeva.** Prostornim planom Crne Gore do 2020. godine, predviđena je izgradnja autoputa Bar-Boljare, ukupne dužine oko 170 km, kao dionice autoputa Beograd-Južni Jadran, na potezu Đurmani – tunel Sozina – Virpazar – Tanki Rt – Farmaci (Podgorica) – Smokovac (Podgorica) – Uvač – Mateševo – Andrijevića – Berane – Boljare i izgradnja Brze saobraćajnice duž crnogorskog primorja (primorska varijanta Jadransko-jonskog autoputa), koja prolazi njegovim zaleđem, na potezu Herceg Novi - prelaz preko Bokokotorskog zaliva - Tivat - Budva - Bar - Ulcinj - Sukobin (granica sa Republikom Albanijom), ukupne dužine oko 110 km. Oba koridora su podijeljena na dionice, i za svaku od njih dokumentacija je na različitom nivou zrelosti.

Nakon realizacije prioritetne dionice Smokovac-Uvač-Mateševo autoputa Bar-Boljare, koja je u toku, Detaljnim prostornim planom autoputa Bar-Boljare, kao sljedeća za realizaciju predviđena je dionica od Mateševa do Andrijevice.

Ključni objekat na planiranoj trasi Brze saobraćajnice (primorska varijanta Jadransko-jonskog autoputa), koji trajno i funkcionalno rješava problem drumskog prelaza Bokokotorskog zaliva, zbog čega i ima prioritet u realizaciji, je most Verige na lokaciji Rt Opatovo – Rt Sv. Neđelja. Projekat obilaznice oko Tivta upotpunjuje projekat izgradnje mosta Verige, te u tom smislu i treba projekat izgradnje mosta Verige i obilaznice oko Tivta tretirati praktično kao jedinstven projekat, odnosno ponuditi potencijalnim investitorima izgradnju i mosta i obilaznice. Pored navedenog, treba imati u vidu i preporuku Studije opravdanosti za prioritizaciju između obilaznica Herceg Novi, Budva ili Bar koja prioritet u realizaciji daje obilaznici oko Budve, koja je dionica pomenutnog autoputa, kao i most Verige i obilaznica oko Tivta.

- **izgradnja, rekonstrukcija i održavanje magistralnih i regionalnih puteva.** Putnu mrežu u Crnoj Gori sačinjavaju državni putevi (magistralni i regionalni) i opštinski putevi (lokalni putevi i ulice u naseljima). Dužina magistralnih i regionalnih puteva u Crnoj Gori iznosi oko 1.900 km, i u vezi sa njihovim upravljanjem, razvojem, izgradnjom, rekonstrukcijom, održavanjem i zaštitom, prosječno godišnje realizuje se budžet od oko 30,0 mil.€, kroz različite programe.

Intezivno se radi na izgradnji, rekonstrukciji i modernizaciji niza saobraćajnica, čime se stvaraju uslovi za brži, bezbjedniji i nesmetani protok ljudi i robe. U periodu od 2015. do 2017. godine

ukupno je rekonstruisano i rehabilitovano 219,6 km magistralnih i regionalnih puteva, a potvrda povećanja bezbjednosti saobraćaja na putevima jeste smanjenje broja saobraćajnih nezgoda, naročito saobraćajnih nezgoda sa smrtnim ishodom uzrokovanih neadekvatnim stanjem na putevima.

- **unapređenje željezničke infrastrukture.** Za realizaciju projekata u sklopu ove mjere, Crnoj Gori je u okviru Investicionog okvira za Zapadni Balkan (Western Balkans Investment Framework – WBIF) 2015. godine odobren grant u iznosu od 20,0 mil.€, uz kofinansiranje od još 20,0 mil.€, kroz kreditni aranžman sa Evropskom investicionom bankom. Ova sredstva i ranije odobrena kreditna sredstva međunarodnih finansijskih institucija, Evropske banke za rekonstrukciju i razvoj i Evropske investicione banke, kao i sredstava IPA i WBIF fondova namijenjena su za rekonstrukciju i modernizaciju željezničke infrastrukture u cilju povećanja nivoa bezbjednosti i sigurnosti odvijanja željezničkog saobraćaja, kao i potpunog ispunjenja zahtjeva interoperabilnosti na remontovanim dionicama, povećanja brzine kretanja vozova, a ujedno i smanjenja vremena prevoza putnika i tereta, podizanja konkurentnosti same pruge u odnosu na ostale konkurentne željezničke pravce i ostale vidove saobraćaja, kao i valorizacije kapaciteta Luke Bar, što bi dovelo do povećanja prevoza tereta željeznicom.

Rehabilitacija i elektrifikacija željezničke linije od Podgorice do državne granice sa Albanijom (SEETO željeznički pravac 2) značajno će doprinijeti uslovima očuvanja životne sredine i mogućnosti razvoja putničkog saobraćaja na relaciji Podgorica – Skadar. Početna faza realizacije ovog projekta podrazumijevala bi pripremu tehničke dokumentacije, čija je izrada planirana za naredni period, posebno uzimajući u obzir namjere albanske strane za unapređenje i elektrifikaciju ovog željezničkog pravca na svojoj teritoriji.

U cilju unapređenja kompletnog stanja u željezničkom sistemu, odnosno stvaranja uslova za potpuno otvaranje željezničkog tržišta, uz formiranje efikasnih i nezavisnih regulatornih i bezbjednosnih organa vlasti, a u skladu sa Direktivom 2012/34 koja determiniše uslove za funkcionisanje jedinstvenog željezničkog tržišta Evrope, u 2018. godini izvršiće se izmjene Zakona o željeznici i Zakona o bezbjednosti i interoperabilnosti. Realizovaće se mjere koje se odnose na: Izradu projektne dokumentacije za sanaciju betonskih mostova; Izradu projektne dokumentacije za sanaciju tunela; Remont gornjeg stroja na dionici Kos - Trebešica; Izradu projektne dokumentacije za zamjenu signalno / sigurnosnih uređaja u stanicama od Podgorice do Bara; Izrada projektne dokumentacije za zamjenu signalno / sigurnosnih uređaja u stanicama od Podgorice do Bijelog Polja; Glavni projekti za sanaciju klizišta Ratac i rehabilitaciju i elektrifikaciju željezničke pruge Podgorica – državna granica sa Albanijom.

- **proširenje aerodroma.** U toku su aktivnosti na strukturiranju modela razvoja aerodroma Tivat, Podgorica i Berane, a koje obavlja Međunarodna finansijsku korporaciju (International Finance Corporation - IFC), dio grupacije Svjetske banke sa specifičnim iskustvom u iznalaženju privatnog finansiranja.

Očekuje se da će, u 2019. godini, biti pripremljena tenderska dokumentacija za realizaciju investicija na aerodromu Tivat. Planirano je da se ovaj projekat realizuje po modelu javno-privatnog partnerstva, uz obavezu države koja se odnosi na pokrivanje troškova eksproprijacije.

- **proširenje lučkih kapaciteta.** Modernizacija i proširenje lučkih kapaciteta, kroz odgovarajuće modalitete javno-privatnog partnerstva, uz izgradnju autoputa Bar-Boljare, rekonstrukciju i modernizaciju željeznice nameću se kao ključni faktori za privlačenje tranzitnih tokova preko ove Luke, a posljedično i za razvoj tehnologija pretovara i manipulacije teretom i dalji razvoj kombinovanog saobraćaja.

Lučko područje obuhvata površinu od oko 200 ha, od čega je oko 90 ha lučki akvatorijum, a Detaljnim urbanističkim planom za područje Luke Bar je bila predviđena izgradnja i novih operativnih obala. Pretovarni kapaciteti Luke Bar su sada oko 2,7 miliona tona godišnje (bez kapaciteta Port of Adria) i oni su polovično iskorišteni. Država je vlasnik 54,05 % akcijskog kapitala.

U TEN-T mreži Luka Bar je uključena na listu luka od regionalnog značaja, što treba dalje da bude razvijano kroz Jadranski koridor tzv. pomorskih autoputeva („Motorways of the sea”), a što bi trebalo da poveća konkurentsku prednost Luke u njenoj gravitacionoj zoni. Luka može postati glavni hub za saobraćajne tokove ka i od područja Crnog mora.

Slobodna zona Luka Bar obuhvata cjelokupno lučko područje, odnosno uključuje sve terminale na lučkom području na kojima se vrši pretovar i skladištenje tereta izuzimajući Gat V (putnički terminal), a Luka Bar ima ovlašćenja operatora Slobodne zone i za područje Port of Adria. Ukupna površina teritorije oba privredna društva, na kojoj je moguće obavljati poslovanje u režimu slobodne zone, iznosi preko 130 ha.

Završetkom procesa privatizacije AD „Kontejnerski terminal i generalni tereti“ Bar, stvoreni su i uslovi za njegovu modernizaciju.

Strukturne reforme

Razvoj sektora saobraćaja treba posmatrati u sklopu opšteg privrednog rasta i razvoja i, u tom smislu, u narednom periodu neophodno je:

- usvajanje nove Strategije razvoja saobraćaja;
- sprovođenje aktivnosti na implementaciji Ugovora o osnivanju transportne zajednice Jugoistočne Evrope;
- posvećeno korišćenje prednosti Berlinskog procesa;
- sprovođenje aktivnosti, kao dio regionalne inicijative, na implementaciji mekih mjera (2016-2020) za glavnu saobraćajnu mrežu na Zapadnom Balkanu koje su definisane na Bečkom samitu 2015. godine;

- sprovođenje aktivnosti na harmonizaciji sa regulatornim okvirom Evropske unije za oblast saobraćaja;
- kreiranje efikasnog i nezavisnog regulatornog tijela i tijela za bezbjednost u željezničkom saobraćaju;
- sprovođenje odgovarajuće i blagovremene aktivnosti na praćenju indikatora održivog razvoja definisanih Nacionalnom strategijom održivog razvoja do 2030. godine.

4.2.6. Građevinarstvo i stanovanje

Građevinarstvo

Građevinarstvo obuhvata čitav niz privrednih aktivnosti koje se objedinjuju i konačno manifestuju kroz izgradnju objekata. Važna karakteristika građevinarstva jeste da za sebe vezuje veliki dio ostalih sektora privrede, jer pored građenja podrazumijeva i proizvodnju građevinskog materijala i opreme. Multiplikativni efekt sektora građevinarstva na privredu odražava se i preko uticaja na finansijski sektor. Hipoteke i hipotekarno tržište, kao segment tržišta kapitala na kojem su svi plasmani osigurani hipotekom, je u neposrednoj vezi sa tržištem nekretnina na kojem dominiraju objekti kao rezultat građevinskih aktivnosti. Povećana konkurentnost građevinarstva pozitivno će uticati na druge industrijske sektore, kao i na zapošljavanje i ekonomski rast u cjelini.

Građevinski sektor treba da bude dinamičan, produktivan, kreativan i da ima mogućnost za fleksibilnost i stvaranje kohezivne građevinske zajednice, koja će biti oslonac za obezbjeđenje blagostanja i koristi u društvu, na čijim će temeljima zajedno sa ostalim dijelovima društva uzajamno graditi svoj rast.

Iako pokazatelji u prethodnom periodu ukazuju na značajan rast građevinarstva, ipak se može reći da domaće građevinarstvo nije na adekvatan način iskoristilo šanse, jer su veliki dio poslova odradili građevinari iz okruženja i sa građevinskim materijalom proizvedenim najvećim dijelom u državama iz okruženja.

Veliki rast stranih direktnih investicija je uticao i na stopu rasta u oblasti građevinarstva, a u cilju bolje realizacije investicionih projekata u predhodnom periodu urađene su značajne reforme zakona kojim je uređen način izgradnje objekata, posebno u dijelu izdavanja građevinske dozvole. Međutim, još uvijek ima prostora za unapređenje procesa izgradnje objekata i stvaranja boljeg poslovnog ambijenta.

Standardizacija u oblasti građevinarstva je postala preduslov za uspješno poslovanje, osiguranje kvaliteta objekata i omogućavanje slobodnog protoka roba i usluga. Zbog toga je otpočeo postupak usvajanja Eurokodova, standarda za projektovanje konstrukcija za zgrade i inženjerske objekte, koji predstavljaju unificirana pravila za projektovanje koja pružaju najviši tehnički kvalitet i sigurnost u projektovanju, kao i inoviranja zastarjelog tehničkog zakonodavstva iz oblasti građevinarstva preuzetog iz bivših zajedničkih država.

Ciljevi u oblasti građevinarstva odnose se na:

- unapređenje procesa izgradnje objekata;
- viši nivo kvaliteta građevinskih radova i građevinskih proizvoda, zasnovanih na principu održivosti;
- stvaranje brojnijeg i stručnijeg kadra (da bi se formirala adekvatna struktura radne snage u građevinarstvu, neophodno je slijediti principe održivog razvoja u pravcu definisanih preporuka u oblasti obrazovnog sistema);
- jačanje konkurentnosti građevinskih firmi i podsticaj preduzetništva (crnogorsko građevinarstvo treba da postane nosilac ili partner u realizaciji kompleksnih projekata i originalnih rješenja za sve vrste struktura i objekata, od planiranja do izvršenja sa visokoprofesionalnim timom, korišćenjem napredne tehnologije i praktičnog iskustva, poštujući principe zaštite životne sredine);
- dalje unapređenje poslovnog ambijenta za privlačenje stranih investicija (budući da se iz državnog budžeta ne može finansirati cijeli spektar planiranih investicija, neophodno je stvoriti bolje uslove za investicije, kroz zakonodavstvo i regulisati vlasništvo nad strateški važnim infrastrukturnim objektima);

Predložene mjere

Za dostizanje navedenih ciljeva u narednom periodu radiće se na:

- **unaprjeđenju procesa izgradnje objekta kroz nadogradnju postojećih informacionih rješenja.** Unapređenjem procesa planiranja i izgradnje objekta kroz nadogradnju postojećih informacionih sistema kojim će se integristi sve informacije o prostoru (informacioni sistem će uvezati sve organe, kako na državnom tako i na lokalnom nivou, i institucije koje participiraju u procesu planiranja i izgradnje objekta) i uspostavljanjem dokumentacione osnove, omogućiće se lakša realizacija investicija u prostoru, kao i izgradnja komunalne, energetske, saobraćajne i ostale infrastrukture. Uvođenjem elektronskog poslovanja ukida se papirna forma izrade planskih dokumenata i izrade tehničke dokumentacije koje su jako obimne, što znači da elektronsko poslovanje doprinosi smanjenju troškova, poboljšavaju efikasnosti u radu i pojednostavljenju procedura;
- **nastavku aktivnosti na usvajanju eurokodova, kao nacionalnih standarda za proračun konstrukcija i inoviranje tehničkog zakonodavstva.** Usvajanjem Eurokodova kao nacionalnih standarda za proračun konstrukcija dopriniće se postizanju višeg stepena kvaliteta i bezbjednosti objekata i uključivanju Crne Gore u proces slobodne trgovine proizvoda i usluga u oblasti građevinske industrije; i
- **nastavku aktivnosti na usvajanju nacionalnih pravila za građevinske proizvode, u skladu za zakonodavstvom EU.** Proces harmonizacije propisa iz oblasti građevinarstva se nastavlja kroz potpuno usaglašavanje nacionalnog zakonodavstva sa zakonodavstvom EU za građevinske proizvode i inoviranje tehničkog zakonodavstva.

Strukturne reforme

Poštujući svu divergentnost i brojnost uticajnih sektora na razvoj građevinarstva, neizbježno je potencirati da ukoliko investicije predstavljaju skelet razvoja građevinarstva, onda je sigurno da fundament predstavljaju propisi i regulativa.

Uvođenjem informacionog sistema i povećanjem efikasnosti institucija stvaraju se preduslovi za priliv novih investicija i efikasnost poslovanja. Brža realizacija investicija doprinosi smanjenju troškova za privredu i građane. Prijava građenja u okviru online sistema doprinosi najviše malim investitorima-građanima i malih i srednjim preduzećima.

Reforma administracije uvođenjem elektronskog poslovanja treba da omogući praćenje svih poslovnih procesa i njihovu detaljnu analizu, efikasnost informisanja i ažurnost informacija. Potpuna implementacija informacionog sistema, odnosno e-poslovanje omogućava stvaranje boljeg poslovnog okruženja i uvećava interakciju između tri glavne strane u društvu – organa (državnih i lokalnih), fizičkih lica i pravnih lica, kako bi se stimulisao politički, socijalni i ekonomski razvoj države. To se prije svega odnosi na jačanje dobrog upravljanje i povećanje participacije građana u njoj, rast produktivnosti i efikasnosti državnih i lokalnih organa, institucija, agencija, uprava, čime se postiže potpuna dostupnosti javnih službi građanima.

Razvoj industrije građevinskih materijala baziran na principima održivog razvoja je izuzetno bitan segment u oblasti građevinarstva, uvažavajući činjenicu da Crna Gora raspolaže sa velikim brojem mineralnih sirovina koje su i osnovna sirovina za proizvodnju građevinskog materijala (laporac, arhitektonsko-građevinski kamen, gline i tehničko-građevinski kamen, kao i drvo, aluminijum i željezo za proizvodnju određenih proizvoda i elemenata koji se koriste u građevinarstvu), da su rezerve istih u imponantnim količinama i da je kvalitet zadovoljavajući. Podsticanje proizvodnje građevinskog materijala na bazi prirodnih resursa, a koji se sada u cjelosti uvoze, je sa svakog aspekta opravdano. Kada su pitanju pak tehnogene mineralne sirovine (crveni mulj, flotacijska jalovišta olovo-cinkane rude, deponija šljake i pepela i dr.) iste zaslužuju pažnju, posebno sa aspekta uklanjanja ovoga otpada, ali je neophodno prethodno detaljnim istraživanjima utvrditi njihovu korisnu upotrebljivost.

Stanovanje

Jedan od ključnih ciljeva urbanog razvoja jeste očuvanje prostora kao nacionalnog blaga i, sa tim u vezi, zaustavljanje nelegalne gradnje i legalizacija objekata, uz poštovanje međunarodnih principa i ciljeva, što predstavlja važan segment politike održivog razvoja svake države. Prostor i životna sredina, sa svim resursima i elementima koji se u njima pojavljuju, su ograničeni i vrlo često neobnovljivi i predstavljaju prirodni temelj života i razvoja.

Održivi sektor stanovanja ima značajnu ulogu u unapređenju zaštite životne sredine, rješavanju pitanja klimatskih promjena i ubrzanju ekonomskog rasta. Značajna je njegova socijalna komponenta, u smislu suzbijanja siromaštva i postizanja socijalne kohezije.

Prioritetni ciljevi u oblasti stanovanja su:

- regularizacija (legalizacija) i poboljšanje bespravno sagrađenih naselja na održiv način i onemogućavanje stvaranja neformalnih naselja; i
- bolja dostupnost stanova i obezbjeđivanje kvalitetnog stambenog fonda za potrebe građana, kroz uspostavljanje tržišta stanova i definisanje i primjenu procedura za građane koji socijalno ugrožene grupama.

Predložene mjere

Kako bi se ostvarili ciljevi u oblasti stanovanja, u narednom periodu aktivnosti će biti usmjerene na:

- **integraciju bespravno izgrađenih objekata u sektor formalnog stanovanja.** Veliki dio sektora stambenih i nestambenih objekata trenutno se vodi kroz neformalne strukture. To doprinosi smanjenom kvalitetu i bezbjednosti stanovanja zbog nedovoljnih radnih vještina, nelicenciranih građevinskih materijala i nekontrolisane gradnje. Značajan dio javnih prihoda se ne realizuje. U cilju regularizacije i valorizacije prostora, kao najvažnijeg resursa Države, donesen je Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata. Shodno Zakonu mogu se legalizovati samo bespravni objekti predviđeni planskim dokumentom, važećim ili planom generalne regulacije Crne Gore, koji je državni planski dokument. Rok za podnošenje zahtjeva za legalizaciju je devet mjeseci od dana njegovog stupanja na snagu. Vodi se kontinuirana komunikacija sa jedinicama lokalne samouprave koje su nosioci ovog procesa sa ciljem sprovođenja zakona na efikasan način. Proces će rezultirati povećanjem prihoda budžeta opština, kroz naplatu naknada za komunalno opremanje građevinskog zemljišta, ali i kroz naplatu prihoda od poreza na nepokretnosti, kao i naknade za korišćenje prostora čije uvođenje je takođe u nadležnosti jedinica lokalne samouprave i ista će predstavljati njihov prihod. Ova sredstva će se koristiti za izgradnju nedostajuće infrastrukture u tim područjima, te rezultirati povećanju kvaliteta života u tim, ali i drugih područja;
- **obezbjeđivanju nediskriminatornog pristupa priuštivom i bezbjednom stanovanju.** Domaćinstva bez prihoda ili sa veoma niskim prihodom i domaćinstva iz marginalizovanih zajednica suočavaju se sa problemom pristupa priuštivom, bezbjednom i zdravom stanovanju. Postojeća ponuda stanova (oko 2 000), namijenjena socijalnim kategorijama stanovništva, ne može da pokrije tražnju. Nedostatak finansijskih sredstava predstavlja jedan od glavnih izazova za uspostavljanje održivog sistema socijalnog stanovanja. Koncept, politika i kriterijumi socijalnog stanovanja se definišu na nivou Države, kroz Program socijalnog stanovanja, koji se implementira tri godine. Razrada i primjena ovih politika uređuje se na lokalnom nivou i konkretizuje kroz donošenje lokalnih programa socijalnog stanovanja jedinica lokalne samouprave. Preporuka Programa socijalnog stanovanja za period 2017-2020. jeste preciziranje broja objekata socijalnog

stanovanja, koji će sa analizom potreba u ovoj oblasti pomoći efikasnijem planiranju. Prema raspoloživim podacima, jedinice lokalne samouprave raspolažu sa nešto manje od 2.000 stanova za socijalno stanovanje. U ovoj oblasti je neophodno uvesti princip održivosti stambenog fonda, koji pretpostavlja uvođenje troškovnog pristupa pri određivanju visine zakupnine, u cilju obezbjeđenja materijalne osnova za rješavanje stambenih pitanja narednih generacija. Preporuka državnog programa socijalnog stanovanja je i posebno fokusiranje na razvoj projekata na sjeveru Crne Gore, u cilju smanjivanja migracije iz sjevernih opština u južni i središnji region Crne Gore.

Postizanje socijalne kohezije i društvene solidarnosti, pomoć države i jedinica lokalne samouprave u obezbjeđivanju stambenog prostora za lica koja nemaju stan i koja ne mogu da obezbijede stambeni objekat, poboljšanje kvaliteta života građana, posebno pripadnika ranjivih društvenih grupa koje na tržištu ne mogu da riješe stambenu potrebu, smanjenje siromaštva i isključenosti, predstavljaju osnovne ciljene politike stanovanja. Planirane mjere sprovode se kontinuirano kroz implementaciju projektata rješavanja stambenih potreba ciljnih grupa definisanih Zakonom o socijalnom stanovanju i Programom socijalnog stanovanja;

- **unapređenje upravljanja i kvaliteta objekata za kolektivno stanovanje.** Objekti u kojima stanuje više porodica često nemaju organe upravljanja, što utiče na ponašanje vlasnika stanova, u smislu izbjegavanja neophodnih ulaganja, što dovodi do pogoršanja kvaliteta objekata za kolektivno stanovanje. U cilju realizacije ove mjere potrebno je razviti mehanizme koji će podstaknuti preduzetničke aktivnosti i obezbijediti konkurenciju u oblasti održavanja stambenih zgrada i dovesti do profesionalizacije ove vrste djelatnosti, što će usloviti niže cijene i bolji kvalitet upravljanja održavanja objekata za kolektivno stanovanje; i
- **više standarde u pogledu energetske efikasnosti i veće korišćenja energije iz obnovljivih izvora u stambenim zgradama.** Postojeći stambeni objekti ostvaruju niske standarde energetske efikasnosti. Korišćenje energije iz obnovljivih izvora u stanovanju je rijetko, čime se ne poštuju EU standardi.

Strukturne reforme

Problem rješavanja neformalnih naselja zahtijeva integralan, strateški sveobuhvatan pristup i aktiviranje zajednice u cjelini, koji će biti obezbijeđen kroz donošenje Plana generalne regulacije Crne Gore. Legalizacija bespravnih objekata učiniće njihove korisnike pojedincima sa jednakim pravima. Kao takvi, stanovnici grada treba da uživaju iste mogućnosti u ostvarivanju prava na adekvatan životni standard i pristup uslugama, kao i da ispunjavaju iste obaveze poštovanja zakona, plaćanja poreza i korisničkih taksi. Održivi urbani menadžment zahtijeva da neformalna naselja budu integrisana u socijalni, ekonomski, prostorni i zakonski okvir, posebno na lokalnom nivou. Napori ka uspješnoj integraciji doprinose dugoročnom ekonomskom rastu, kao i socijalnoj jednakosti, koheziji i stabilnosti.

Država treba da se aktivno angažuje na realizaciji stambene politike. Politikom kreditiranja država treba da podstiče izgradnju i kupovinu stanova, u cilju smanjenja učešća troškova stanovanja u dohocima domaćinstava. U politici stanovanja finansijski sistem ima dva ključna elementa, i to: izvore sredstava i institucije. Ova dva elementa čine cjelinu, jer bez odgovarajućih izvora, nema ni formiranja različitih finansijskih institucija. Pri tome, sistem stambenog finansiranja čini dio ukupnog finansijskog sistema i ne može se posmatrati nezavisno. Tržišni stambeni sistem pretpostavlja odgovarajući sistem finansiranja, tj. postojanje različitih bankarskih i nebankarskih institucija, izvora i načina prikupljanja sredstava. Međutim, zbog diskontinuiteta koji je nastao u ovoj oblasti, ukidanjem obaveznog izdvajanja sredstava za stambenu izgradnju krajem 1991. godine, kao i siromaštva privrede i jednog dijela stanovništva, koji predstavljaju potencijalno osnovne izvore štednje, pravce daljih aktivnosti treba usmjeriti na:

- razvijanje finansijskih mehanizama (namjenske štednje, hipotekarnih kredita, vrijednosnih papira i akcionarstva);
- razvijanje finansijskih institucija, štedionica i sl; i
- razvijanje državnih podsticajnih mehanizama.

Pored navedenog, neophodno je raditi i na:

- uspostavljanju zakonskog i institucionalnog okvira u pravcu harmonizacije sa propisima EU; i
- razvoju modaliteta privatno-javnog partnerstva u stambenom sektoru.

4.3. INKLUZIVNI RAST

Inkluzivni rast podrazumijeva povećanje zaposlenosti, uz uključivanje ljudi svih starosnih dobi u upravljanje promjenama, kroz ulaganje u vještine i obuke, modernizaciju tržiša rada i sistem socijalne zaštite, uz uvažavanje standarda EU.

Tabela 9 Glavni ciljevi koji se odnose na inkluzivan rast

Tržište rada	<ul style="list-style-type: none"> • povećanje zaposlenosti i smanjenje nezaposlenosti
Obrazovanje	<ul style="list-style-type: none"> • povećan broj djece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem • ostvareni bolji rezultati na PISA testiranju • obezbijeđena bolja pristupačnost obrazovno-vaspitnih ustanova djeci sa posebnim obrazovnim potrebama
Sport	<ul style="list-style-type: none"> • donesen Zakon o sportu • unaprijeđena sportska infrastruktura
Socijalna zaštita	<ul style="list-style-type: none"> • unaprijeđen socijalni položaj građana
Zdravstvo	<ul style="list-style-type: none"> • produženje trajanja života, poboljšanje kvaliteta života u vezi sa zdravljem, jačanje preventivnih programa, uvođenje novih skrininga

	<ul style="list-style-type: none"> • edukacija, razvoj i jačanje kadrova u zdravstvu kroz KME, • održivost finansiranja
Potrebna sredstva za finansiranje "inkluzivnih" projekata/razvojnih mjera identifikovanih u PR-a	<ul style="list-style-type: none"> • Ukupno: 123.317.721,97 € • Domaći budžet: 101.221.988,72€ • Kredit: 9.000.000,00€ • EU: 947.000,00€ • Privatna sredstva: 0,00€

4.3.1 Politika tržišta rada

Osnovni cilj reformi u oblasti politike tržišta rada je stvaranje optimalnih uslova za efikasno funkcionisanje tržišta rada, povećanje aktivnosti radne snage i ukupne zaposlenosti, posebno u privatnom sektoru, uz smanjenje nezaposlenosti, prije svega, mladih i žena. Na taj način se stvaraju pretpostavke za dinamičniji ekonomski rast i jačanje konkurentnosti domaće ekonomije. Imajući u vidu prisutne izazove na tržištu rada (visoka stopa nezaposlenosti, posebno mladih; nedovoljna fleksibilnost; neformalna zaposlenost; dugoročna nezaposlenost; nepodudarnost ponude i tražnje; nedovoljna mobilnost; rano napuštanje tržišta rada koje uslovljava nisku stopu aktivnosti i izraženo korišćenje socijalnih benefita), neophodno je stvoriti uslove za veću fleksibilnost na tržištu, sa naglaskom u sprovođenju mjera aktivne politike zapošljavanja, kreirati nove programe obrazovanja za sticanje stručnih kvalifikacija i ključnih vještina, obezbijediti veću uključenost lica sa invaliditetom na tržište rada, jačati svijest o značaju zaštite i zdravlja na radu, te intenzivirati aktivnosti na suzbijanju neformalnog rada. Ovim će se ujedno postići i veći stepen socijalne inkluzije i smanjiti siromaštvo.

Okvir za sprovođenje politike zapošljavanja definisan je Nacionalnom strategijom zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2016-2020, koji je usklađen sa obavezama iz procesa pristupanja EU, odnosno Strategijom "Evropa 2020".

Predložene mjere¹⁴

Imajući u vidu navedeno, a u cilju unapređenja funkcionisanja tržišta rada, unapređenja poslovnog ambijenta i stvaranja uslova za povećanje aktivnosti radne snage i zaposlenosti, odnosno smanjenje nezaposlenosti i neprijavljenog rada, uz jačanje socijalnog dijaloga, narednom periodu realizovaće se mjere koje se odnose na:

¹⁴ Smjernice za politike zapošljavanja država članica DIO II. Integriranih smjernica Evropa 2020

- **snaženje aktivnih politika tržišta rada** u pravcu povećavanja njihove djelotvornosti, usmjerenosti, obima, područja koja pokrivaju i individualnim pristupom, što će rezultirati zapošljavanjem, posebno, mladih i osjetljivih kategorija društva; i
- **spровоđenje aktivnosti u pravcu veće uključenosti lica sa invaliditetom na tržište rada.**

Strukturne reforme

Da bi se stvorile pravne pretpostavke za punu implementaciju reformskih mjera neophodno je dalje unapređenje radnog zakonodavstva. U tom smislu, donijeće se set novih zakona (Zakon o radu, Zakon o socijalnom savjetu, Zakon o reprezentativnosti sindikata, Zakon o fondu rada, Zakon o mirnom rješavanju radnih sporova, Zakon o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti, Zakon o zaštiti građana Crne Gore na radu u inostranstvu, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom. Takođe, revidiraće se se Zakon o zaštiti i zdravlju na radu i donijeti podzakonski akti za implementaciju navedenih propisa.

4.3.2 Obrazovanje

Osnovni cilj obrazovanja je stvaranje ljudskog kapitala sa znanjima i vještinama potrebnih savremenom tržištu rada. U kontekstu inkluzivnog rasta, obrazovni sistem obuhvata predškolsko i osnovno obrazovanje. Prepoznati izazovi u sistemu predškolskog vaspitanja i obrazovanja odnose se na nedovoljne infrastrukturne kapacitete za uključivanje većeg broja djece u predškolske ustanove. Kada je u pitanju osnovno obrazovanje i vasitanje ključni izazov je poboljšanje kvaliteta obrazovanja koje će direktno uticati na bolja postignuća učenika na međunarodnom PISA testiranju. Poseban segment predstavlja inkluzivno obrazovanje, gdje pažnju u narednom periodu treba usmjeriti na poboljšanje uslova i kvaliteta rada sa djecom sa posebnim obrazovanim potrebama. Prevazilaženjem postojećih izazova omogućiće se veći obuhvat djece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem i sticanje primjenljivih znanja kroz osnovno obrazovanje.

Strateška dokumenta iz oblasti predškolskog i osnovnog obrazovanja kojima su definisani prioriteti, mjere i odgovarajuće aktivnosti su: Strategija ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja (2016-2020), Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori (2014-2018) i Strategija za razvoj i podršku darovitim učenicima (2015-2019).

Predložene mjere

Da bi se postigli postavljeni ciljevi, u narednom periodu realizovaće se mjere koje se odnose na:

- **povećanje obuhvata djece od tri godine do polaska u školu predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem;**
- **infrastrukturu za potrebe osnovnog obrazovanja;** i

- **obezbjeđivanje bolje pristupačnosti obrazovno-vaspitnih ustanova djeci sa posebnim obrazovnim potrebama, kao i kvalitet nastavnog procesa.**

Aktivnosti na realizaciji mjera, odnose se na:

- izgradnju novih, proširenju i adaptaciji postojećih predškolskih ustanova;
- daljem širenju mreže interaktivnih službi za udaljena, seoska područja;
- implementaciji novih predmetnih programa;
- promociji PISA testiranja u cilju podizanja svijesti o značaju ostvarenih rezultata;
- uključivanju Crne Gore u TIMSS testiranje;
- izgradnja pet osnovnih škola;
- poboljšanju arhitektonske pristupačnosti ustanova;
- jačanju odgovornosti i kompetencija kadra za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama.

4.3.3 Sport

Sport je oblast od javnog interesa i predstavlja važan činilac društvenog razvoja. Putem sporta se ostvaruju značajne socijalne i ekonomske dimenzije kako pojedinca, tako i društva u cjelini. Sport, pored ostalog, doprinosi zdravlju i dobrim životnim navikama, mentalnom blagostanju, stvaranju dobrih društvenih odnosa, promoviše fer plej, nacionalni duh i druge pozitivne društvene vrijednosti, te stoga možemo reći da sport predstavlja sredstvo obrazovanja, vaspitanja, zdravlja, kulture i rekreacije.

Sport obuhvata sljedeće aktivnosti: obučavanje za bavljenje sportskim aktivnostima, organizovanje i sprovođenje sportskih priprema, odnosno trening, učestvovanje u sportskim takmičenjima, organizovanje sportskih priredbi, organizovanje i sprovođenje sportske rekreacije. Sportska infrastruktura predstavlja jedan od najvažnijih segmenata u kreiranju uslova za razvoj, kako rekreativnog tako i profesionalnog sporta.

Imajući u vidu činjenicu da je postojanje adekvatne sportske infrastrukture, odnosno sportskih objekata preduslov za bavljenje sportom, u toku je analiza stanja sportske infrastrukture, na osnovu koje će se, a u skladu sa objektivnim mogućnostima, ulagati u unapređenje iste, kroz sanaciju, adaptaciju ili rekonstrukciju postojećih i izgradnju novih.

Pri tome, podaci o stanju sportskih objekata u Crnoj Gori, dobijeni od 17 lokalnih samouprava, jasno su pokazali da je hitno potrebno investirati u ovu oblast, i to kroz radove kao što su: sanacije i adaptacije sportskih terena, postavljanje ili zamjena rasvjete, izgradnja pomoćnih prostorija i svlačionica, nabavka sportskih rekvizita i opreme, rekonstrukcija i proširenje tribina, i slično.

Na osnovu navedenih podataka, kreirana je lista projekata iz oblasti sportske infrastrukture, na osnovu sljedećih kriterijuma:

- vrijednost projekta u kontekstu objektivne mogućnosti da bude finansijski podržan u okviru raspoloživog budžeta;
- značaj projekta za sportska udruženja i lokalno stanovništvo;
- ravnomjeran regionalni razvoj;
- mogućnost povezivanja projekta sa drugim oblastima (turizam, zdravstvo, zaštita životne sredine, energetska efikasnost).

Pri tome, u posebnom fokusu bile su lokalne samouprave koje nemaju sportske objekte, ili su isti u jako lošem stanju. Takođe, prilikom razmatranja podrške za projekte iz oblasti sportske infrastrukture uzeta je u obzir i potreba stvaranja uslova za bolju valorizaciju potencijala na sjeveru Crne Gore, kroz razvoj sportsko-rekreativnog turizma. Imajući u vidu navedeno, a na osnovu dostavljenih projekata od strane lokalnih samouprava podržana je realizacija 9 projekata, u ukupnom iznosu od 343.418,85€.

Po osnovu Konkursa za sufinansiranje programa sportskih subjekata, izdvojena su sredstva u iznosu od 3.912.500,00 €. Naknade vrhunskim sportistima i invalidnine se isplaćuju uredno, i na mjesečnom nivou iznose 54.141,50 €.

Predložene mjere

- **Unapređenje sportske infrastrukture.** U kontekstu sveukupnog unaprijeđenja sportske oblasti, a imajući u vidu da sportska infrastruktura predstavlja oblast od javnog interesa u sportu, kao i to da predstavlja uslov za kvalitetno bavljenje sportom i fizičkom aktivošću, te da je jedan od uslova za kvalitetan rad sportskih organizacija, razvoj rekreativnog sporta i sporta kod djece i mladih, u narednom periodu kontinuirano raditi na unaprijeđenju ove važne oblasti, u cilju stvaranja što boljih uslova za bavljenje sportom.

Strukturne reforme

Dobro normativno uređenje jedne oblasti polazna je tačka za dalji razvoj i unaprijeđenje iste. Analizom normativnih akata u oblasti sporta, kao i analizom njihove primjene, utvrđeno je da sistem sporta zbog brojnih uočenih nedostataka, prije svega, zahtijeva donošenje novog Zakona o sportu kojim će se ukloniti brojne nepravilnosti i nedorečenosti trenutno važećeg. S tim u vezi, u toku su aktivnosti na pripremi novog Zakona o sportu.

Obzirom na to da strateški dokument u oblasti sporta nije donešen, veoma važna mjera svakako je donošenje Nacionalnog programa razvoja sporta u Crnoj Gori 2018-2021, odnosno donošenje Strategije razvoja sporta za period 2018-2021. Ovim programom definisaće se politika razvoja sporta u Crnoj Gori u narednom četvorogodišnjem periodu. Program će biti utemeljen na principima unaprijeđenja i razvoja sporta, sa posebnim fokusom na djecu, mlade i lica sa invaliditetom, jačanje infrastrukture u sportu, dalje unaprijeđenje ambijenta za rad sportskih subjekata, podsticanje istraživačko-razvojnog, vaspitno-

obrazovnog i stručnog rada u sportu kao i druge organizovane i stručno vođene aktivnosti koje za cilj imaju unaprijeđenje oblasti sporta.

4.3.4. Socijalna zaštita

Reforma socijalne i dječje zaštite usmjerena je na unapređenje kvaliteta života pojedinca i porodice i stvaranje uslova za njihov samostalan i produktivan život.

Predložene mjere

Politika socijalne i dječje zaštite usmjerena je na dalji razvoj i unapređenje usluga; smanjenje broja korisnika usluge smještaja u ustanovama socijalne i dječje zaštite, sa posebnim osvrtom na djecu; razvoj usluga porodičnog smještaja - hraniteljstva, sa akcentom na nesrodničko hraniteljstvo; radnu aktivaciju korisnika materijalnog obezbjeđenja; veće učešće lokalnih samouprava u unapređenju kvaliteta socijalne i dječje zaštite u lokalnim zajednicama i povećanje učešća organizacija civilnog društva, nevladinih organizacija, privrednih društava, preduzetnika i fizičkih lica u pružanju usluga socijalne i dječje zaštite na održiv način. Nastaviće se i realizacija projekta "Nastavak reforme sistema socijalne zaštite". U pravcu veće socijalne uključenosti lica sa invaliditetom, nastaviće se sa aktivnostima na unapređenju uslova za profesionalnu rehabilitaciju i osposobljavanje lica sa invaliditetom. Takođe, nastaviće se i aktivnosti, koje se odnose na:

- **Projekat „Integrirani informacioni sistem socijalnog staranja (IISSS)”,** kojim se pruža podrška zaposlenima u reviziji, doradi i razvoju novih funkcionalnosti informacionog sistema.
- **Podrška uslugama:** „Pomoć u kući za starije“; „Nacionalna SOS telefonska linija za žrtve nasilja u porodici“; „Porodični saradnik“; podrška radu postojećih dnevnih boravaka i osnivanju dnevnih boravaka za starije (Plav, Žabljak, Pljevlja, Berane i Bijelo Polje) i Dnevnih centara za djecu sa smetnjama u razvoju (Budva, Bar i Golubovci);
- Podršku u osnivanju i radu prihvatilišta za beskućnike, prihvatilišta za stare, skloništa za žrtve nasilja, prelazne stambene jedinice za pripremu izlaska djece iz dječjeg doma; Nacionalne dječje telefonske linije;
- **Izgradnju i opremanje višenamjenskih objekata** u opštinama Petnjica i Gusinje; adaptacija i otvaranje odjeljenja za dementne korisnike u okviru Doma za stare u Bijelom Polju; kao i izgradnju, rekonstrukciju, adaptaciju i opremanje dnevnih boravaka, prihvatilišta, centara za socijalni rad, i dr;
- **Osnivanje JU Centar za profesionalnu rehabilitaciju;** i
- **Rješavanje stambenih pitanja raseljenih i interno raseljenih lica,** kroz realizaciju Regionalnog stambenog programa.

Strukturne reforme

Da bi se stvorile pretpostavke za dalje unapređenje sistema socijalne zaštite neophodno je i dalje unapređenje normativnog okvira i sistema kvaliteta. U tom smislu, uradiće se analiza potreba za izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, analiza minimalnih standarda za pružanje usluge podrške za život u zajednici, usluge smještaja, savjetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge, kao i analiza učešća lokalnih uprava u finansiranju usluga socijalne i dječje zaštite. Takođe, uspostaviće se individualni planovi aktivacije u cilju socijalne uključenosti radno sposobnih korisnika materijalnog obezbjeđenja.

Penzijski istem

Reforma penzijskog sistema izvršena je 2011. godine i podrazumijeva postepeno izjednačavanje žena i muškaraca u pogledu uslova za sticanje prava na penziju, kao i postepeno podizanje starosne granice za sticanje prava na starosnu penziju na 67 godina (do 2025. za muškarce i do 2041. za žene). Rezultati reforme biće vidljivi u narednim godinama, a puni efekti će se ostvariti nakon isteka tranzicionog perioda.

Nepovoljan odnos broja zaposlenih i broja penzionera uslovio je veće izdatke za penzije od prihoda koji se ostvaruju po osnovu doprinosa, odnosno deficit penzijskog sistema, što uslovljava njegovo finansiranje prihodima Budžeta Crne Gore. Pri tome, učešće opštih prihoda budžeta u finansiranju penzijskog sistema smanjeno je sa 32% ukupnih rashoda Fonda PIO u 2015. godini na 30,82% u 2016. godini.

Predložene mjere

Ključni cilj reforme penzijskog sistema je smanjenje pritiska koje isplata penzija predstavlja za državni budžet. U tom smislu, a i zbog obezbjeđenja veće pravednosti, preispitaće se zakonski uslovi kojima se omogućava ranije penzionisanje i, time, uticati na sprječavanje ranog napuštanja tržišta rada. Izvjesno je da će na ovaj način doći do smanjenja priliva novih penzionera i do povećanja prihoda po osnovu doprinosa, ali u godinama koje slijede nakon što bi nova zakonska rješenja počela da se primjenju. Nastaviće se zakonsko usklađivanje penzija, kao i realizacija mjera za poboljšanje materijalnog položaja penzionera i, u tom okviru, sa sufinansiranjem stambene izgradnje za potrebe penzionera.

4.3.5. Zdravstvo

Zdrava populacija je najvažniji razvojni resurs društva, koji doprinosi ukupnom socijalnom i ekonomskom napretku. Stoga, posebnu pažnju je potrebno posvetiti zdravlju i uslovima za očuvanje i unapređenje zdravlja, koji se ostvaruju ne samo djelovanjem zdravstvenog, već angažovanjem svih društvenih faktora. Ulaganje u zdravstveni sektor ne treba posmatrati kao trošak, već kao investiciju u zdravlje, a samim tim u cjelokupni održivi razvoj društva. Principi solidarnosti, univerzalnosti, jednakosti, dostupnosti i kvaliteta, koji su osnova za izgradnju održivog i integrisanog sistema zdravstvene zaštite, sa građaninom u centru

sistema, su nosioci socijalno orjentisanog evropskog sistema zdravstva ka kome Crna Gora teži u procesu EU integracija.

Da bi se zadovoljili uslovi za dostizanje najvećeg mogućeg nivoa zdravlja, država usmjerava zdravstvenu politiku i planira razvoj zdravstvenog sistema u kontekstu cjelokupnog razvoja društva i u cilju koncepta održivog ekonomskog razvoja afirmiše: zdravlje, obrazovanje, zdrava životna sredina i održivost prirodnih resursa, društveno odgovorno djelovanje, socijalna inkluzija i dobro upravljanje, koji predstavljaju preduslov afirmacije konkurentnosti ekonomskog ambijenta i ekonomskog rasta.

Troškovi zdravstvene zaštite rastu brže od ekonomske osnove društva, pa se shodno tome uvode adekvatni sistemi finansiranja koji će obezbijediti pristup potrebnoj zdravstvenoj zaštiti. Funkcija planiranja razvoja zdravstva je koordinacija aktivnosti u društvu, kako bi se najviše doprinijelo poboljšanju zdravlja stanovništva. Kao takvo, zdravlje zavisi od socijalnih determinanti zdravlja i niza faktora iz čovjekove okoline, na koje pojedinac nema uticaja. Faktori koji danas doprinose opterećenju bolestima izuzetno su složeni i međusobno povezani. Među tim faktorima su i starenje populacije, migracije, dominantna zastupljenost nezaraznih bolesti, uključujući probleme mentalnog zdravlja; preostali izazovi vezani za zarazne bolesti; učinak i finansijski izazovi koji utiču na zdravstvene sisteme; nedovoljna razvijenost javnog zdravlja u mnogim područjima.

Na osnovu analiza u sistemu zdravstvene zaštite, zdravstvenog stanja stanovništva, analiza finansiranja postojećeg zdravstvenog sistema, planskih i strateških dokumenata i prepoznatih „slabosti“ u sistemu, neophodno je nastaviti reforme u pravcu unaprjeđenja efikasnosti i kvaliteta zdravstvenog sistema. S tim u vezi, započete su aktivnosti na racionalizaciji resursa u zdravstvu uz integrisani i kontinuirani pristup zdravstvenoj zaštiti; kao i aktivnosti na definisanju paketa medicinskih usluga.

Predložene mjere

Imajući u vidu navedeno, u narednom periodu, a u skladu sa Master planom razvoja zdravstva Crne Gore, u fokusu će biti očuvanje i unaprjeđenje zdravlja i unaprjeđenje organizacije i funkcionisanja sistema zdravstvene zaštite, kroz:

- **prevenciju i kontrolu hroničnih nezaraznih bolesti** - uvođenje preventivnih programa na primarnom nivou zdravstvene zaštite (skrining programa), kao i kontinuirano sprovođenje već uvedenih; realizacija postojećih i uvođenje novih preventivnih programa na nivou primarne zdravstvene zaštite u centrima za prevenciju Domova zdravlja, a odnose se na smanjenje izloženosti faktorima rizika za bolesti srca i krvnih sudova; povećanje dostupnosti i kvaliteta liječenja bolesti srca i krvnih sudova i rehabilitacije na sekundarnom i tercijarnom nivou zdravstvene zaštite; unaprjeđenje realizacije skrining programa za rano otkrivanje raka debelog crijeva, dojke i grlića materice i uvođenje novog skrining programa na maligni rak kože (melanom);

povećanje dostupnosti i kvaliteta liječenja, većom stručnom osposobljenošću zdravstvenih radnika i saradnika za tretman oboljelih od raka; poboljšanje dostupnosti dijagnostičkih procedura (mamografija, kolposkopija, kolonoskopija), terapijskih procedura (operacije, radio i hemo terapija), lijekovima, kao i adekvatnoj palijativnoj njezi za sve građane; unapređenje preventivnog programa za šećernu bolest; razvijanje programa za pomoć mladima koji imaju poteškoće u mentalnom zdravlju, za pomoć oboljelima od depresije, u riziku od suicida i programa za mentalne poremećaje kod starih osoba; jačanje kapaciteta opštih bolnica za zbrinjavanje lica sa akutnim mentalnim poremećajima; povećanje dostupnosti i kvaliteta liječenja, većom stručnom osposobljenošću zdravstvenih radnika i saradnika za tretman oboljelih od mentalnih poremećaja, koristeći medikamentoznu i razne oblike psihoterapije;

- **prevenciju i kontrolu zaraznih bolesti** - jačanje kapaciteta za prevenciju postojećih i novih prijetnji po zdravlje kroz jačanje javno zdravstvenih aktivnosti, kontinuirani nadzor i jačanje mehanizama kontrole primjene normativnog okvira za zaštitu stanovništva od zaraznih bolesti; unaprjeđenje nacionalnog sistema nadzora nad antimikrobnom rezistencijom (AMR); unapređenje programa za prevenciju HIV-a među osobama u povećanom riziku, ustanovama i opštom populacijom i obezbjeđivanje pristupačnog i ravnopravnog liječenja, njege i pomoći za sve osobe koje žive sa HIV-om, uključujući servise za podršku za oboljele od HIV/AIDS-a, za oblast mentalnog zdravlja i bolesti zavisnosti;
- **realizaciju Programa kontinuirane medicinske edukacije u Crnoj Gori (KME)**- unapređenje znanja i vještina ljudskih resursa kroz proces edukacije. Centar za nauku Kliničkog centra Crne Gore uspješno sprovodi Plan kontinuirane medicinske edukacije. Nastavak aktivnosti na realizaciji programa planiran je i za predstojeći period, prema predviđenoj dinamici. Edukacija iz oblasti zdravstvenog menadžmenta je neophodna za sve donosiocce odluka na nacionalnom nivou (za one koji upravljaju zdravstvenim ustanovama na svim nivoima zdravstvene zaštite i one koji se bave zdravstvenim planiranjem u oblasti formulisanja politike planiranja i razvoja kadrova); plansko odobravanje specijalizacija u skladu sa planom ljudskih resursa, kako bi se izbjegla pretjerana koncentracija specijalista u određenom regionu, a nedostatak u drugim, uz podsticanje deficitarnih specijalističkih grana (npr. dječija i adolescentna psihijatrija);
- **zdravstveni informacioni sistem i e-zdravstvo** - plansko definisanje upravljanja integralnim zdravstvenim informacionim sistemom, uz jasno određene nadležnosti u svim njegovim fazama razvoja i implementacije - izrada Strategije razvoja integralnog zdravstvenog informacionog sistema i e-health; funkcionalno unapređenje, modernizacija i održavanje postojećih i razvoj novih IT rješenja u okviru integralnog zdravstvenog informacionog sistema, poštujući utvrđene standarde za funkcionalnost, bezbjednost i interoperabilnost sistema; uspostavljanje automatizovanog naprednog sistema zdravstvene statistike; uspostavljanje IT podrške za praćenje troškova prema ishodima/rezultatima rada u procesu pružanja zdravstvene zaštite, u skladu sa usvojenim modelima plaćanja na primarnom i sekundarnom nivou zdravstvene; funkcionalno povezivanje segmenata zdravstvene djelatnosti u cilju potencijalnog smanjenja troškova postupaka i procesa u sistemu zdravstvene zaštite (laboratorija, radiologija). Uvođenjem

elektronske zdravstvene kartice i primjenom sistema elektronskih knjižica doprinijeće se smanjenju mogućnosti zloupotreba i osigurati bolja naplata doprinosa. Takođe, znatno će se olakšati osiguranicima da izbjegnu čekanje u redovima za ovjeru knjižica, kako je to bio slučaj do sada; i

- **Izgradnju i unapređenje zdravstvene infrastrukture.**

V REFORMA JAVNOG SEKTORA

Reforma javne uprave usmjerena je na stvaranje efikasne, efektivne i servisno orjentisane javne uprave, što će dovesti do rasta povjerenja građana u njen rad. Ovakva javna uprava uticaće na poboljšanje uslova za poslovanje i, s tim u vezi, jačanje konkurentnosti privrede i kvaliteta života građana Crne Gore. Reforma javne uprave je, uz vladavinu prava i ekonomsko upravljanje, u Strategiji proširenja za 2015. godinu, prepoznata kao jedan od stubova procesa proširenja, tako da je sprovođenje reformskih aktivnosti u ovoj oblasti ključno za ispunjavanje uslova za članstvo Crne Gore u EU. Formiranjem Ministarstva javne uprave, stvoreni su uslovi da se, sa aspekta organizacije javne uprave u Crnoj Gori, uspješno sprovedu planirane reformske mjere.

Strateški okvir za unapređenje stanja u oblasti javne uprave utvrđen je Strategijom reforme javne uprave 2016-2020, sa Akcionim planom za njeno sprovođenje za 2016. i 2017. godinu. Da bi se obezbijedio kontinuitet sprovođenja reformi, polazište za pripremu Strategije bila je ocjena stanja u ovoj oblasti, prikazana u „Analizi efekata sprovođenja Strategije reforme javne uprave 2011-2016. godine“.

Crna Gora je, prema Izvještaju Evropske komisije za 2016. godinu, usvajanjem Strategije za reformu javne uprave 2016 - 2020. godine, Programa reforme upravljanja javnim finansijama, donošenjem novog Zakona o zaradama u javnom sektoru i pojednostavljivanjem administrativnih procedura, postigla određeni napredak u ovoj oblasti. Međutim, da bi se postigli postavljeni ciljevi potrebno je nastaviti reformske aktivnosti.

U prethodnom periodu, značajne aktivnosti bile su usmjerene na kreiranje adekvatnih zakonskih rješenja, kako bi se odgovorilo potrebama moderne javne uprave, da se pojednostavi i ubrza upravna procedura, smanje troškovi postupka za sve učesnike, stvore uslovi za korišćenje modernih informaciono komunikacionih tehnologija za pružanje upravnih usluga (tzv. e-uprava). Na taj način se štedi vrijeme građana i privrede i eliminišu nepotrebni troškovi.

Novim Zakonom o državnim službenicima i namještenicima unaprijeđen je službenički sistem, koji je zasnovan na principu zasluga u oblasti zapošljavanja, ocjenjivanja i napredovanja. Unaprijeđen je i sam proces upravljanja ljudskim resursima u javnoj upravi. Donošenjem novog Zakona o lokalnoj samoupravi stvoren je normativni okvir za održivi razvoj, veću efikasnost i reformu lokalnih samouprava. Takođe, novim Zakonom o upravnom postupku značajno je unaprijeđen proces upravnog postupka, prije svega, kroz uvođenje instituta „one stop shop“ (jedininstvenog šaltera za sve), odnosno sprovođenje upravnih aktivnosti na jednom mjestu. Omogućena je elektronska komunikacija između organa javne uprave i građana, čime je skraćen upravni postupak. Istovremeno, donošenjem novog Zakona o elektronskoj identifikaciji i Zakona o elektronskoj upravi, stvoreni su uslovi za efikasnu komunikaciju sa korisnicima usluga državne administracije, u bilo koje vrijeme i sa bilo kojeg mjesta, preko jedininstvenog e-portala, koji funkcioniše kao jedininstveno mjesto za pristup elektronskim uslugama, a uređuju se i sigurne i pouzdane elektronske transakcije.

Unapređenjem organizacije, koordinacije i transparentnosti nadležnih organa, povećaće se efikasnost rada javne uprave, što vodi otklanjanju biznis barijera, stvaranju povoljnog biznis ambijenta i, u konačnom, povećanju stranih direktnih investicija.

Realizovane su i aktivnosti koje proizilaze iz Strategije reforme javne uprave, što je prepoznato i od Evropske unije, koja je, kroz IPA II pretpristupni program, prvi put dodijelila Sektorsku budžetsku podršku Crnoj Gori. Pri tome, stvoreni su uslovi da se već početkom 2018, od ukupno 15,0 mil.€, povuče prva fiksna tranša od 4 mil.€. Ova sredstva će se iskoristiti za dalju reformu javne uprave.

U tom smislu, u narednom periodu realizovaće se mjera koje se odnose na:

1) Unapređenje organizacije sistema javne uprave, službeničkog sistema i upravljanje ljudskim resursima.

U cilju razvoja i unapređenja cjelokupnog sistema javne uprave, koja će biti u punoj službi građana i privrede, neophodno je: izvršiti reorganizaciju javne uprave, kako bi broj i kadrovska struktura zaposlenih odgovarala zadacima i ciljevima države; unaprijediti kapacitete upravne inspekcije; unaprijediti kapacitete državne uprave i uspostaviti sistem monitoringa i evaluacije za primjenu rješenja iz ZUP-a; implementirati okvir kompetencija prilikom selekcije starješina državnih organa i visokog rukovodnog kadra; povećati stepen ažurnosti podataka u Centralnoj kadrovskoj evidenciji i uvezati bazu CKE sa sistemom obračuna zarada Ministarstva finansija; unaprijediti mehanizame saradnje među jedinicama lokalne samouprave i izvorima finansiranja; unaprijediti mehanizam saradnje organa državne uprave i nevladinih organizacija. Takođe, implementiraće se eDMS sistem u svim ministarstvima, Generalnom sekretarijatu i organima uprave (Faza I i Faza II); jačati kapaciteti opština za pripremu projekata i korišćenje sredstava iz EU fondova i, kroz rad Mreže opštinskih projekt menadžera, podsticati međuopštinska saradnja u pripremi i implementaciji EU projekata. Za realizaciju ovih mjera potrebno je unaprijediti sistem upravljanja i koordinacije reformom javne uprave, kroz kontinuiranu edukaciju zaposlenih na svim nivoima vlasti.

2) Unapređenje kvaliteta usluga.

Portal eUprave predstavlja jedinstvenu tačku pristupa elektronskim uslugama koje nude organi uprave sa visokim stepenom korisničkog iskustva i zadovoljstva, te je potrebno omogućiti unapređenje sistema portala eUprave i uključivanje lokalnih samouprava na istom, uspostaviti jedinstveni informacioni sistem za elektronsku razmjenu podataka između državnih organa i organa državne uprave (JISERP), te povećati broj elektronskih servisa i uključiti što veći broj institucija.

VI SWOT analiza crnogorske ekonomije

SWOT analiza za tri strateška pravca rasta (pametni, održivi i inkluzivni), po identifikovanim oblastima politika, urađena je na osnovu ocjene stanja po oblastima politika, odnosno ostvarenih rezultata Pravaca razvoja Crne Gore 2015-2018. godine. Rezultati SWOT analize, odnosno zaključci do kojih se došlo, omogućavaju kreiranje efikasnije politike za pomenute pravce rasta.

Pametnan rast

Pametnan rast za Crnu Goru, prije svega, podrazumijeva smanjenje uvozne zavisnosti i deficita platnog bilansa, ali i povećanje stranih direktnih investicija (SDI) i produktivnosti. Unapređenje istraživanja, tehnološkog razvoja i inovacija, poboljšanje pristupa informacionim i komunikacionim tehnologijama i podizanje njihovog kvaliteta, kao i povećanje konkurentnosti malih i srednjih preduzeća, osnovne su karakteristike pametnog rasta.

Tabela 10 SWOT analiza za pametan rast

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> - institucionalna regulativa u zaštiti prirodnih područja - raspoloživost kvalitetnog prostora i uslova za potrebe izgradnje novih turističkih kapaciteta visoke kategorije - raspoloživost i raznovrsnost prirodnih resursa za sve vidove turizma povezanih sa prirodom (avanturistički , sportsko- rekreativni, edukativni turizam i dr.) - izgrađeni imidž sjevernog i južnog regiona, uz poštovanje lokalne baštine i kulture - rastući broj događaja i organizovanje manifestacija u turističkim centrima - dobri odnosi sa susjednim državama i blizina sa najznačajnijim evropskim metropolama - mogućnosti za razvoj kulturnog, ruralnog, zdravstvenog i drugih vidova turizma - bogatstvo kulturne baštine i mogućnost građenja prepoznatljivosti - razgranata mreža obrazovnih ustanova - konkurentna poreska politika - povoljna investiciona klima - dobra pomorska transportna povezanost (značaj Luke Bar - dokazan regionalni faktor stabilnosti (NATO članstvo i EU integracioni proces) - omogućen pristup vodećim međunarodnim I&I fondovima - prisustvo izvrsnih pojedinaca / timova istraživača dobro međunarodno integrisanih - poboljšani infrastrukturni uslovi rada i učenja - postojanje strateških razvojnih planova 	<ul style="list-style-type: none"> - nedovoljan broj ugostiteljskih kapaciteta visoke kategorije - izražen sezonski karakter poslovanja - neadekvatna valorizacija prirodnih resursa i kulturno-istorijskog nasleđa - nedovoljne investicije u postojeće neaktivne ugostiljske kapacitete - nedostatak dodatnih sadržaja u postojećim hotelsko turističkim kapacitetima - nedovoljna uključenost lokalnih samouprava u aktivnostima na unapređenju turističke ponude - neravnomjerna regionalna turistička ponuda uz nstandardizovane usluge - visok stepen zavisnosti poslovanja turističke privrede u sjevernom regionu od klimatskih uslova - udaljenost od ključnih emitivnih tržišta (Crna Gora je pretežno avio destinacija) - nedovoljna valorizacija kulturne baštine u funkciji razvoja kulturnog turizma - slaba diverzifikacija proizvodne baze u industriji - ograničen pristup finansijama za MSP - visoko učešće primarnih i nisko-tehnoloških proizvoda u izvozu - usitnjena proizvodnja u pojedinim sektorima - nizak intenzitet istraživanja i inovacija, deficitni u upravljanju biznisom - nema tržišno orijentisane kulture inovacija - nema dugoročnog planiranja I&I aktivnosti (oportunistički pristup) - pristup međunarodnimfondovima i infrastrukturama nije dovoljno iskorišćen - nedostatak informacija o potrebama tržišta rada

<ul style="list-style-type: none"> - uspostavljen pravni okvir - intenzivna saradnja sa međunarodnom akademskom zajednicom - broj uglednih naučnika i istraživača - dobar informacioni sistem sa centralizovanom bazom podataka - UCG je lociran u regiji, koja ima velike razvojne potencijale - realizacija dualnog obrazovanja unaprijeđena 	<ul style="list-style-type: none"> - nedovoljno uključivanje poslodavaca i njihovih udruženja u realizaciju stručnog obrazovanja - nedovoljno interesovanje učenika za upis u proizvodne profile - nedovoljno učešće škola u međunarodnim projektima - senzibilisanje poslodavaca i njihovih udruženja za učešće u realizaciji praktičnog obrazovanja nije na potrebnom nivou - neujednačen kvalitet realizacije praktičnog obrazovanja po školama i obrazovnim programima - nezadovoljavajuća saradnja s privredom - nedovoljno uključivanje studenata u naučnoistraživački rad - pretežna usmjerenost u nastavi na prenos informacija - na ustanovama visokog obrazovanja se ne realizuju zajednički programi sa drugim univerzitetima (Joint programi) - slaba internacionalizacija naučnoistraživačkog rada i studija - "brain-drain" ("odliv mozgova")
PRILIKE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> - rastuća međunarodna tražnja za crnogorskom turističkom ponudom - razvoj održivih vidova turizma - diverzifikacija i unapređenje kvaliteta turističkog proizvoda - novi podsticaji za investicione projekte, uz privatno - javna partnerstva - unapređenje promocije na tržištima Zapadne i Sjeverne Evrope, kao i na udaljenim tržištima - unapređenje aviodostupnosti - korišćenje sredstava EU fondova u svrhu unapređenja turističke ponude - širenje turističke ponude - integracija u Evropsku uniju - supstitucija uvoza - diverzifikacija ponude finansijskih instrumenata za početnike i MSP - uvođenje novih tehnologija u sektoru industrije - razvoj malih i srednjih preduzeća i internacionalizacija - razvoj regionalnih ekonomskih odnosa - atraktivnost za proizvodnju (niski troškovi rada) - velika ulaganja u drugim ekonomskim sektorima (energetika, turizam, saobraćaj i poljoprivreda) - evidentna potreba za povećanjem kvaliteta u MSP sektoru - Realizovano integrisanje u značajne međunarodne fondove (H2020 program itd.) - realizacija projekta »velike istraživačke infrastrukture za održive tehnologije« na prostoru Jugoistočne Evrope - korišćenje potencijala ljudskih resursa u dijaspori - uspostavljen Savjet za kvalifikacije, Nacionalni savjet za obrazovanje, komisije i odbori - razvijene i testirane procedure za razvoj standarda zanimanja, standarda kvalifikacija i obrazovnih programa 	<ul style="list-style-type: none"> - uticaj klimatskih promjena - visoka zavisnost od relativno malog broja emitivnih turističkih tržišta - visoka zavisnost od radne snage iz inostranstva - „slanje“ negativnih poruka potencijalnim stranim investitorima - „slanje“ negativnih poruka učenicima koji se upisuju u pojedine programe - dinamika sprovođenja reformi - velika konkurencija za privlačenje stranih direktnih investicija na međunarodnom tržištu - spori oporavak svjetske ekonomije i pad cijela aluminijuma - nedostatak kapitala za razvoj industrijskog sektora jaka inostrana konkurencija prisutna na lokalnom tržištu - privrženost postojećim tehnologijama - odliv najkvalitetnijih ljudskih resursa - oportunističko učešće u međunarodnim I&I projektima (nedostatak inicijative) - nedovoljna motivisanost poslodavaca za uključivanje u dualno obrazovanje - prisutan tradicionalan pristup nastavi - nedostatak udžbenika za nove obrazovne programe - nedovoljna zainteresovanost škola i nastavnika za pripremu projekata radi dobijanja sredstava iz fondova EU - opasnost odlaska najboljeg akademskog osoblja - problem diploma sumnjivog kvaliteta - ekspanzija novih studijskih programa - nepostojanje kulture cjeloživotnog učenja

<ul style="list-style-type: none"> - uspostavljena dobra saradnja između škola i Centra za stručno obrazovanje - pozitivan trend upisa učenika u programe nivoa III u školskoj 2017/2018. godini - uspostavljena Agencija za kontrolu i obezbjeđenje kvaliteta visokog obrazovanja - postojanje svijesti javnosti o neophodnosti uključenja u evropski obrazovni prostor - mogućnost aktivnog učešća u raznim evropskim projektima - stalno povećanje potreba privrede za cjeloživotnim usavršavanjem - mogućnosti za povećanje mobilnosti nastavnika i studenata kroz uspostavljene međunarodne mreže i projekte - ponuda studijskih programa na engleskom jeziku - organizovanja visokokvalitetne škole za doktorske studije 	
---	--

Održivi rast

Održivi rast za Crnu Goru znači, prije svega, dalji razvoj i efikasnu upotrebu/valorizaciju značajnih i nedovoljno iskorišćenih prirodnih resursa. Prostor, kao najvažniji resurs Države, valorizovaće se na način koji neće prouzrokovati njegovu devastaciju. Podizaće se stepen kvaliteta i bezbjednosti objekata. Kao jedan od preduslova za ekonomski rast, treba razvijati saobraćajnu i infrastrukturu za zaštitu okoline.

Tabela 11 SWOT analiza za održivi rast

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> - pejzaž (obala, planine) - visok kvalitet, očuvanost i plodnost zemljišta - povoljna klima za mnoge vrste proizvodnje - dostupnost šumskih resursa - dostupnost prirodnih energetske izvora, posebno obnovljivih - turistički centri (npr. Bokotorski zaliv, Ulcinj) - revitalizacija pomorske flote - povećanje zrelosti infrastrukturnih projekata za realizaciju - planiranje kapaciteta - preventivna i poboljšana zaštita životne sredine - recikliranje - jačanje svijesti o zaštiti životne sredine 	<ul style="list-style-type: none"> - nepovoljna starosna i socijalna struktura u ruralnim područjima - veliki dio proizvodnje je cjenovno nekonkurentan - zavisnost od uvoza energije - nedostatak finansijskih sredstava za unapređenje stanja životne sredine - tehnološko usporavanje (proizvodnja, potrošnja, otpad, otpadne vode) - niska energetska efikasnost (sektor stanovanja, saobraćaja) - nepovoljan socijalni status stanovništva u smislu regularizacije bespravnih objekata – plaćanje naknada - nedovoljna razvijenost energetske i saobraćajne infrastrukture - dominantna zastupljenost drumskog saobraćaja - nerazvijen ITS i baza podataka za kvalitetan monitoring i podršku srateškom upravljanju - administrativni kapaciteti - visoke vrijednosti investicija, dugi rokovi realizacije i veliki fiksni troškovi održavanja saobraćajne infrastrukture

	<ul style="list-style-type: none"> - nedostatak adekvatnog planiranja i povezivanja željezničkog, pomorskog, drumskog saobraćaja u jedan sistem koji će omogućiti integrisanu uslugu po "just in time" principu - saobraćajna infrastruktura još uvijek usko grlo - nepostojanje sistema upravljanja rizicima - slaba zastupljenost finalnih proizvoda
PRILIKE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> - širenje kapaciteta za preradu poljoprivrednih i ribljih proizvoda uz korišćenje sredstava iz EU - prerada primarnih poljoprivrednih proizvoda, uzgoj ribe (akvakultura) - organska poljoprivreda - razvoj poljoprivrede kroz turizam, dodatna potražnja hrane - novi model gazdovanja šumama - veća iskorišćenost obnovljivih izvora energije - povećanje energetske efikasnosti - članstvo u međunarodnim organizacijama (ITF, SEETO) - strateška pozicija Crne Gore u Jugoistočnoj Evropi - aktivno učešće u okviru Berlinskog procesa - razvoj multimodalnog saobraćaja - podrška dostupnih EU fondova (WBIF, IPA) - modernizacija Luke Bar - realizacija mjera uz podršku EU fondova i međunarodnih organizacija 	<ul style="list-style-type: none"> - prava vlasništva i prava raspolaganja (svi nivoi administracije) - migracija iz ruralnih područja - niska produktivnost poljoprivredne proizvodnje, nedostatak savremene tehnologije i znanja - nedostatak planiranja korišćenja zemlje i regulativa - ograničenost dostupnih izvora i obima sredstava za finansiranje - nedostatak odgovarajućeg institucionalnog okvira za razvoj privatno-javnog partnerstva - nedovoljna povezanost sa međunarodnim transportnim mrežama - saobraćajna infrastruktura, još uvijek usko grlo - ograničenja u kapacitetima građevinskog sektora - dugi postupci javnih nabavki - balans između zaštite životne sredine i privrednog razvoja često može biti teško održiv - otvaranjem tržišta doći će do zaoštavanja konkurencije, koja može ugroziti veliki dio komercijalne proizvodnje

Inkluzivni rast

Inkluzivni rast ima za cilj povećanje zaposlenosti svih društvenih kategorija, kroz jačanje aktivnih i pasivnih mjera na tržištu rada, cjeloživotno učenje i građansku kulturu, čime se podržava socijalna kohezija, odnosno sprječava socijalna marginalizacija i smanjuje siromaštvo. S obzirom na to da se radi o širokom polju djelovanja, u ovom trenutku, akcenat je stavljen na povećanje zaposlenosti kroz obrazovanje i stručno osposobljavanje.

Tabela 12. SWOT analiza za inkluzivni rast

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> - stvorene zakonske pretpostavke za fleksibilnije tržište rada - visok udio radno sposobnog stanovništva u ukupnom stanovništvu - visok nivo/stope zaposlenosti, posebno mladih - puna dostupnost obrazovno vaspitnim ustanovama - kvalitet vaspitno obrazovnog rada - mali procenat ranog napuštanja školovanja 	<ul style="list-style-type: none"> - nedovoljno fleksibilno tržište rada - niska stopa aktivnosti radne snage - visoka stopa nezaposlenosti posebno osjetljivih kategorija (mladi, lica sa invaliditetom, žene pripadnici RE populacije) - visoka stopa dugoročno nezaposlenih lica - nedovoljni kapaciteti vaspitno obrazovanih ustanova - nedovoljna prilagođenost objekata potrebama inkluzivnog obrazovanja

<ul style="list-style-type: none"> - razvijena svijest o inkluzivnom obrazovanju - unapređenje sportske infrastrukture - rast interesovanja djece u školama za programe u oblasti sporta - motivisanost za pozitivne promjene u oblasti sporta - rezultati reforme socijalne i dječije zaštite - dobra saradnja sa lokalnim samoupravama na unapređenju i razvoju sistema socijalne i dječije zaštite - Ostvareni rezultati reforme zdravstvenog sistema 	<ul style="list-style-type: none"> - neposjedovanje funkcionalnih znanja - mala primjena testova po principu PISA zadataka - nedostatak sportske opreme i rekvizita - zapostavljen školski sport - nedostatak osnovne infrastrukture za izgradnju sportskih objekata - nedovoljna razvijenost usluga socijalne i dječije zaštite; - nedovoljno fleksibilno tržište rada koje bi uticalo na radno angažovanje radno sposobnih korisnika socijalnih prava - nedovoljna saradnja sa lokalnim samoupravama u unapređenju i razvoju sistema socijalne i dječije zaštite ; - nedostatak relevantnih informacija u oblasti socijalne i dječije zaštite o dugoročnim potrebama u ovoj oblasti; - nedostatak opreme i kadra - nizak nivo interoperabilnosti u informacionom sistemu na sekundarnom i tercijalnom nivou zdravstvene zaštite
PRILIKE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> - stvorene pretpostavke za veću uključenost nezaposlenih lica u mjere aktivne politike zapošljavanja - uključivanje lica sa invaliditetom u tržište rada - otvaranje novih radnih mjesta sa posebni naglaskom na perspektivnije grane (obnovljiva energija, „zeleni“ turizam) - veliki obuhvat djece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem - stručnost vaspitača u vaspitno obrazovanom radu i nastavnika u kontekstu PISA testiranja - unaprijeđeni udžbenici i nastava ka uspostavljanju funkcionalnih znanja - donesena nova zakonska regulative u oblasti sporta - postojanje zakonskih osnovanih klubova i saveza - otvaranje novih radnih mjesta u oblasti sporta - definisana strategija razvoja socijalne i dječije zaštite - uspostavljen integrisani informaciono sistem socijalnog staranja, kojim se pruža podrška u sistemu socijalne zaštite - unaprijeđene usluge socijalne i dječije zaštite - uspostavljen strateški okvir za razvoj zdravstva (Master plan razvoja zdravstva) 	<ul style="list-style-type: none"> - nedostatak sredstava za sprovođenje planiranih aktivnosti, u smislu većeg uključivanja nezaposlenih lica u mjere aktivne politike zapošljavanja - nedovoljan broj novootvorenih radnih mjesta - nedostatak sredstava za proširenje prostornih kapaciteta (vrtića, škola) - nezainteresovanost učenika za kvalitetno PISA testiranje - nedostatak sredstva za potrebe prilagođavanja objekata potrebama inkluzivnog obrazovanja - veoma nizak nivo privatnih inicijativa koje bi podržale dalji razvoj oblasti sporta - zanemaren rad sa djecom u oblasti sporta - nedostatak sredstava za razvoj usluga socijalne i dječije zaštite; - nedovoljan broj licenciranih pružaoca usluga socijalne i dječije zaštite - nekontrolisani rast hroničnih nezaraznih bolesti i potencijalna opterećenja za finansijski aspekt zdravstvenog sistema - demografsko starenje stanovništva

Zaključci:

- ✓ Ekonomski rast i razvoj Crne Gore se temelje na četiri stuba: turizam, energetika, poljoprivreda i ruralni razvoj i prerađivačka industrija;
- ✓ Turizam je ekonomsko uporište, ali je neophodna diverzifikacija i unapređenje kvaliteta turističkog proizvoda, kroz razvoj održivih vidova turizma, bolju promociju i aviodostupnost;
- ✓ Raspoloživo se sa velikim potencijalom za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora (voda, sunce, vjetar, biomasa), što može predstavljati jednu od centralnih oblasti za investiranje;
- ✓ Potrebno je valorizovati potencijal za razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje i, s tim u vezi, proširiti asortiman prerađivačke proizvodnje i uspostaviti odgovarajuću vezu sa razvojem ruralnih područja;
- ✓ Potrebno je stvoriti preduslove za pokretanje proizvodnje sa višim fazama obrade i zajedničkog nastupa na tržišta, u cilju stvaranja veće vrijednosti kroz proizvodnju i izvoz tržišno konkurentnih i inovativnih proizvoda visokog stepena finalizacije;
- ✓ Treba unaprijediti upravljanje resursima (prirodnim i javnim dobrima), kao značajnim činiocima ekonomije;
- ✓ Strane direktne investicije predstavljaju neophodnu razvojnu komponentu, ali im je potrebna „pametna“ orijentacija, na primjer u sektoru informacionih i komunikacionih tehnologija;
- ✓ Saobraćaj, stanovanje i građevinarstvo, infrastruktura i okolina su u fokusu, kao preduslov za ekonomski rast;
- ✓ Nivo i strukturu kvalifikacija radne snage treba poboljšati i prilagoditi ih potrebama tržišta rada, odnosno ekonomskog razvoja;
- ✓ Treba jačati sistem dualnog obrazovanja i, time, »proizvoditi« kvalifikovaniju radnu snagu;
- ✓ Treba voditi pravednu politiku socijalne zaštite i jačati zdravstveni sistem;
- ✓ Javna administracija treba da bude u funkciji stvaranja povoljnog poslovnog ambijenta uz korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija, jačanja konkurentnosti i privlačenja stranih direktnih investicija.

VII INVESTICIJE – OBIM, STRUKTURA I IZVORI FINANSIRANJA

Pravcima razvoja Crne Gore 2018 – 2021. godine, identifikovane su investicije/razvojne mjere, po pravcima razvoja (pametani rast, održivi rast i inkluzivni rast) i pripadajućim oblastima politika, čijom realizacijom će se, između ostalog, povećati konkurentnost ekonomije (pametani rast), doprinijeti izbalansiranoj i održivoj ekonomskoj razvoju (održivi rast), a smanjenjiti nezaposlenost i povećati mogućnosti zapošljavanja (inkluzivni rast).

Procijenjena vrijednost investicija/razvojnih mjera identifikovanih u Pravcima razvoja iznosi 4.004.153.986,50 €, a potrebna sredstva za njihovu realizaciju u periodu 2018-2021. godine iznose 3.458.313.833,16 €. Razlika se odnosi na iznos utrošenih sredstava za investicije čija je realizacija počela u prethodnom periodu, uglavnom u sektorima “saobraćaj”, “životna sredina” i “energetika”. U prethodnim poglavljima dat je detaljan uvid u investicije i ostale razvojne mjere, a u ovom poglavlju prikazani su obim i struktura potrebnih investicija/razvojnih mjera i predloženi izvori finansiranja.^[1]

Kvantifikacija potrebnih investicija/razvojnih mjera

Ukupna vrijednost identifikovanih investicija/razvojnih mjera, odnosno potrebnih sredstava za njihovu realizaciju, u periodu 2018-2021. godine, procijenjena je na 3.458.313.833,16 €. U narednoj tabeli predstavljena je osnovna struktura potrebnih sredstava za posmatrani period. Potrebna sredstva za realizaciju investicija/razvojnih mjera po pravcima razvoja, odnosno njihovo učešće u ukupnim potrebnim sredstvima, opredijeljena su karakteristikama pojedinačnih oblasti politika, odnosno vrijednostima projekata.

Tabela 13. Potrebna sredstva za realizaciju investicija/razvojnih mjera

Pravci razvoja/oblasti politika	Potrebna sredstva	
	-u €	%
Ukupno	3.458.313.833	100,00
Pametani rast	1.759.270.935	50,77
Poslovno okruženje ¹⁵		
MSP	561.029.649	16,32
Prerađivačka industrija	46.305.000	1,34
Konkurentnost/SDI	6.420.000	0,18
Nauka	16.366.262	0,47
Visoko. obrazovanje	28.609.024	0,83
ICT	3.415.000	0,10
Turizam	1.063.440.000	30,75
Kulturni turizam	33.686.000	0,97
Održivi rast	1.575.725.175	45,56
Poljoprivreda i ruralni razvoj	192.018.370	5,55

^[1] Potrebne investicije/razvojne mjere, sa sredstvima/izvorima sredstava za njihovu realizaciju identifikovane su od strane resornih ministarstava.

¹⁵ Za realizaciju mjera i projekata u oblasti politike “poslovno okruženje” nijesu potrebna namjenska sredstva

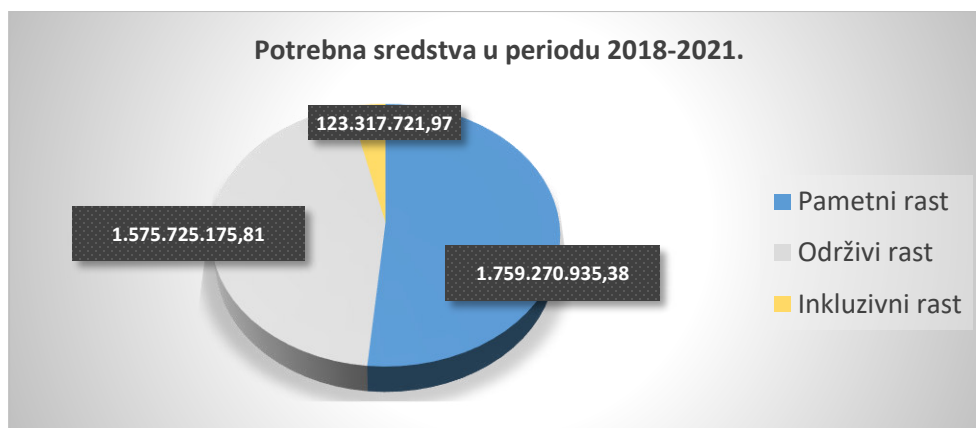
Šumarstvo	17.345.000	0,50
Energetika	205.788.733	5,95
Životna sredina	226.695.042	6,55
Saobraćaj	931.535.493	26,93
Građevinarstvo i stanovanje	2.342.536	0,07
Inkluzivni rast	123.317.721	3,56
Politika tržišta rada	42.400.000	1,22
Obrazovanje	25.239.049	0,72
Sport	2.107.305	0,06
Socijalna zaštita	22.886.367	0,66
Zdravstvo	30.685.000	0,89

Kao što se vidi iz prethodne tabele, za oblasti politika u okviru “pametnog rasta” potrebno je 1.759.270.935,38 € (50,77% ukupno potrebnih sredstava). Pri tome, najviše sredstava se odnosi na realizaciju identifikovanih investicija/razvojnih mjera u okviru oblasti politika “turizam” (1.063.440.000,00 €, 30,75% potrebnih sredstava) i „mala i srednja preduzeća“ (561.029.649,00 €, 16,32% potrebnih sredstava).

Za realizaciju identifikovanih investicija/razvojnih mjera za oblasti politika u okviru “održivog rasta” potrebno je 1.575.725.175,81 €, odnosno 45,56% ukupno potrebnih sredstava. Najviše sredstava treba za realizaciju investicija u “saobraćaju” (931.535.493,42€ ili 26,93% potrebnih sredstava), „životnoj sredini“ (226.695.042,69 € ili 6,55% potrebnih sredstava) i „energetici“ (205.788.733,70 € ili 5,95% potrebnih sredstava).

Za oblasti politika u okviru “inkluzivnog rasta” potrebno je 123.317.721,97€ (3,56% ukupno potrebnih sredstava), a najveća vrijednost identifikovanih investicija/razvojnih mjera je u okviru oblasti politike “tržište rada” (42.400.000,00€).

Grafik 8 Potrebna sredstava po pravcima

Izvori finansiranja potrebnih investicija/razvojnih mjera

Prema projekcijama, raspoloživa, odnosno obezbijedena sredstva, iz javnih i ostalih izvora, iznose 3.187.424.957,27 €, što čini 92,17% ukupno potrebnih sredstava. Ostatak od 270.888.877,00 € ili 7,83% su **nedostajuća sredstva**, koja je neophodno obezbijediti u narednom četvorogodišnjem periodu. Ova sredstva su prevashodno potrebna za realizaciju projekata iz oblasti „saobraćaj“ (171,0 mil.€), „životna sredina“ (70,16 mil.€), „kulturni turizam“ (28,53 mil.€) i „zdravstvo“ (1,18 mil.€).

U narednoj tabeli dat je prikaz izvora finansiranja potrebnih investicija/razvojnih mjera u periodu 2018 – 2021.

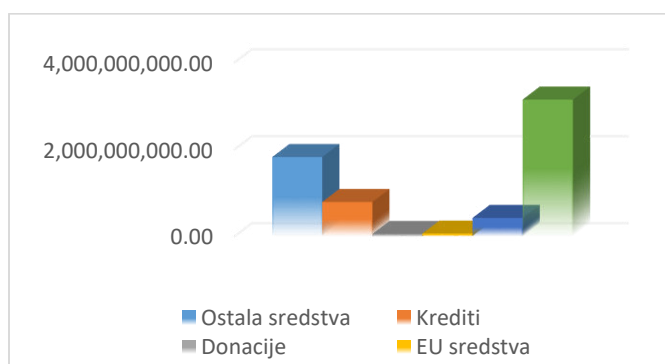
Tabela 14. Izvori finansiranja po pravcima razvoja/oblastima politika (u €)

Pravci razvoja i oblasti politika	Potrebna sredstva	Raspoloživa sredstava po izvorima						Nedostajuća sredstva
		Ukupno	Državni budžet	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
Pametnan rast	1.759.270.935	1.730.734.935	122.679.417	1.740.041	578.477	0	1.605.737.000	28.536.000
Poslovno okruženje	0	0	0	0	0	0	0	0
MSP	561.029.649	561.029.649	889.608	140.041	0,00	0	560.000.000	0
Prerađivačka industrija	46.305.000	46.305.000	805.000	0,00	0,00	0	45.500.000	0
Konkurentnost/SDI	6.420.000	6.420.000	6.420.000	0,00	0,00	0	0	0
Nauka	16.366.262	16.366.262	15.286.262	950.000	130.000	0	0	0
Visoko. obrazovanje	28.609.024	28.609.024	27.510.547	650.000	448.477	0	0	0
ICT	3.415.000,00	3.415.000	3.178.000	0	0	0	237.000	0
Turizam	1.063.440.000	1.063.440.000	63.440.000	0	0	0	1.000.000.000	0,00
Kulturni turizam	33.686.000	5.150.000	5.150.000	0	0	0	0	28.536.000
Održivi rast	1.575.725.175	1.334.557.361	196.426.753	58.478.133	791.445.399	42.061.224	246.145.850	241.167.815
Poljoprivreda i ruralni razvoj	192.018.370	192.018.370	84.668.370	36.800.000	17.800.000	1.950.000	50.800.000	0,00
Šumarstvo	17.345.000	17.345.000	2.275.000	20.000	10.000.000	50.000	5.000.000	0,00
Energetika	205.788.733	205.788.733	150.000	0,00	35.036.749	8.873.338	161.728.645	0,00
Životna sredina	226.695.042	156.527.228	745.000	3.035.000	119.606.557	8.523.466	24.617.205	70.167.815
Saobraćaj	931.535.493	760.535.493	106.255.847	18.623.133	608.992.092	22.664.420	4.000.000	171.000.000
Građevinarstvo i stanovanje	2.342.536	2.342.536	2.342.536	2.342.536	0	0	0	0

Inkluzivni rast	123.317.722	122.835.354	101.924.683	947.000,00	9.000.000,00	10.963.671	0,00	1.185.062
Politika tržišta rada	42.400.000	42.400.000,00	42.400.000	0	0	0	0	0,00
Obrazovanje	25.239.049	25.239.049	15.739.049	500.000	9.000.000	0	0	0,00
Sport	2.107.306	2.107.306	2.107.306	0	0	0	0	0,00
Socijalna zaštita	22.886.367	22.886.367	12.679.634	0	0	10.206.733	0	0,00
Zdravstvo	30.685.000	29.499.938	28.296.000	447.000	0,00	756.938	0	1.185.062
Ukupno	3.458.313.833	3.187.424.957	420.328.159	61.165.174	801.023.877	53.024.895	1.851.882.851	270.888.877

Za realizaciju identifikovanih investicija/razvojnih mjera, prema projekcijama, 38,62% sredstava obezbijediće se iz javnih izvora, a 53,54% iz ostalih izvora, uglavnom privatnih.

Grafik 9 Struktura finansiranja pravaca razvoja

Struktura izvora finansiranja potrebnih investicija/razvojnih mjera

Sa aspekta izvora finansiranja, prema projekcijama, najviše sredstava je obezbijeđeno iz ostalih, odnosno privatnih izvora, koja iznose 1.851.882.851,79 € i čine 58,1% raspoloživih, odnosno 53,5% ukupno potrebnih sredstava za posmatrani period. Najveći dio ovih sredstava odnosi se na realizaciju projekata u oblasti „turizam“ i „energetika“. Istima su obuhvaćena i sredstva koja će plasirati Investiciono razvojni fond za podršku razvoju mikro, malih i srednjih preduzeća.

Prikaz strukture/namjene „raspoloživih sredstava“ dat je u narednoj tabeli.

Tabela 15 Izvori finansiranja po pravcima razvoja/oblastima politika (u %)

Pravci razvoja i oblasti politika	Raspoloživa sredstva	Državni budžet	EU sredstva	Kredit	Donacije	Ostala sredstva
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Pametna rast	54,30	29.14	2.84	0.07	-	88.14
Poslovno okruženje	-	-	-	-	-	-
MSP	17,60	0.21	0.23	-	-	30.74
Prerađivačka industrija	1,45	0.19	-	-	-	2.50
Konkurentnost/SDI	0,20	1.52	-	-	-	-
Nauka	0,51	3.63	1.55	0.02	-	-
Visoko obrazovanje	0,90	6.53	1.06	0.06	-	-
ICT	0,10	0.75	-	-	-	0.01
Turizam	33,36	15.07	-	-	-	54.89
Kulturni turizam	0,16	1.22	-	-	-	-
Održiva rast	41,87	46.65	95.61	98.78	79.32	11.86
Poljoprivreda i ruralni razvoj	6,02	20.11	60.16	0.61	3.68	1.14
Šumarstvo	0,54	0.54	0.03	1.27	0.09	0.27
Energetika	6,45	0.04	-	4.45	16.73	8.88
Životna sredina	4,91	0.18	4.96	15.18	16.07	1.35
Saobraćaj	23,86	25.24	30.45	77.28	42.74	0.22
Građevinarstvo i stanovanje	0,07	0.56	3.83	-	-	-
Inkluzivna rast	3,83	24.21	1.55	1.14	20.68	-
Politika tržišta rada	1,33	10.07	-	-	-	-
Obrazovanje	0,79	3.74	0.82	1.14	-	-
Sport	0,06	0.67	-	-	-	-
Socijalna zaštita	0,71	3.01	-	-	19.25	-
Zdravstvo	0,92	6.72	0.73	-	1.43	-

Za realizaciju identifikovanih investicija/razvojnih mjera iz javnih izvora (državni budžet, EU sredstva, kredit i donacije) obezbijeđeno je 1.335.542.106,48, što čini 41,90% raspoloživih, odnosno 38,62% ukupno potrebnih sredstava za posmatrani period.

Prema projekcijama, **sredstva iz državnog budžeta** iznose 420.328.159,29 € i čine 13,19% ukupno raspoloživih sredstava. Od ovoga iznosa, za realizaciju investicija/razvojnih mjera u okviru pravca razvoja „pametan rast“ biće opredijeljeno 122.679.417,00 € (29,18%), za „održivi rast“ 196.426.753,57€ (46,73%), a za inkluzivni rast 101.221.988,72€ (24,09%).

Za realizaciju investicija/razvojnih mjera u okviru „pametnog rasta“, od ukupno potrebnih sredstava (1.759.270.935,38 €), učešće sredstava državnog budžeta iznosi 6,97%. Pri tome, za realizaciji projekata iz oblasti „konkurentnost“, „visoko obrazovanje“ i „nauka“, očešće je visoko i iznosi 100%, 96,16% i 93,40%, respektivno.

Za projekte u okviru „održivog rasta“, od ukupno potrebnih sredstava (**1.575.725.175,81 €**) državni budžeta učestvuje sa 12,47%, a u realizaciji projekata iz oblasti „poljoprivreda i ruralni razvoj“, sa 44,1% . U okviru pravca razvoja „inkluzivni rast“, imajući u vidu prirodu oblasti politika, najveći dio investicija/razvojnih mjera će se realizovati a sredstvima iz državnog budžeta (82,40%).

Sredstvima iz **kredita**, koji učestvuju u raspoloživim sredstvima sa 25,13%, prema projekcijama, uglavnom će se realizovati projekti iz oblasti „saobraćaj“ (65,37%), „energetika“ (17,02%) i „životna sredina“ (52,76%).

Sredstva EU (IPA sredstva)¹⁶ i donacije iznose 61.165.174 €, odnosno 53.024.895 € i čine 1,77%, odnosno 1,66% ukupno raspoloživih sredstava. 60,14% sredstava iz IPA fondova odnosi se na projekte iz oblasti „poljoprivreda i ruralni razvoj“, a 30,44% na projekte iz oblasti „saobraćaj“. Najveći dio donacija (42,74%) se odnosi na oblast „saobraćaj“. Sredstva iz Investicionog fonda za Zapadni Balkan (WBIF) čine 32,39% donacija (17.174.420 €).

Prikaz izvora sredstava po pravcima razvoja/oblastima politika dat je u narednoj tabeli.

¹⁶ Radi se o sredstvima dostupnim iz Instrumenta pretpristupne podrške za period 2014-2020 (IPA II), a čija namjena je isplanirana u okviru programa za 2014, 2015, 2016. i 2017. godinu.

Tabela 16. Raspoloživa sredstva po pravcima razvoja/oblastima politika (u %)

Pravci razvoja i oblasti politika	“Raspoloživa sredstva”	Državni budžet	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva
Ukupno	100,00	13.19	1.92	24.72	1.66	57.16
Pametan rast	100,00	7.09	0.10	0.03		92.78
Poslovno okruženje	100,00					
MSP	100,00	0.16	0.02			99.82
Prerađivačka industrija	100,00	1.74				98.26
Konkurentnost/SDI	100,00	100.00				
Nauka	100,00	93.40	5.80	0.79		
Visoko. obrazovanje	100,00	96.16	2.27	1.57		
ICT	100,00	93.06				6.94
Turizam	100,00	5.97				94.03
Kulturni turizam	100,00	100.00				
Održivi rast	100,00	14.72	4.38	58.33	3.15	16.20
Poljoprivreda i ruralni razvoj	100,00	44.09	19.16	9.27	1.02	26.46
Šumarstvo	100,00	13.12	0.12	57.65	0.29	28.83
Energetika	100,00	0.07		17.03	4.31	78.59
Životna sredina	100,00	0.48	1.94	76.41	5.45	15.73
Saobraćaj	100,00	13.97	2.45	80.07	2.98	0.53
Građevinarstvo i stanovanje	100,00	100.00				
Inkluzivni rast	100,00	82.88	0.78	7.37	8.98	
Politika tržišta rada	100,00	100.00				
Obrazovanje	100,00	62.36	1.98	35.66		
Sport	100,00	100.00				
Socijalna zaštita	100,00	55.40			44.60	
Zdravstvo	100,00	95.92	1.52		2.57	

Struktura izvora sredstava po pravcima razvoja, odnosno oblastima politika, praktično je ista kao u prethodnom periodu. Prema projekcijama, za realizaciju investicija/razvojnih mjera u okviru pravca razvoja “pametan rast” 92,78% će se obezbijediti iz ostalih izvora (privatna sredstva i sredstva IRF-a), u okviru pravca razvoja “održivi rast” 60,27% će se obezbijediti iz kredita, a u okviru pravca razvoja “inkluzivni rast” 82,40% sredstava se odnosi na sredstva iz državnog budžeta.

VIII OKVIR ZA IMPLEMENTACIJU PR-a

Procesom pripreme Pravaca razvoja koordiniralo je Ministarstvo finansija, a sama izrada dokumenta realizovana je u saradnji sa institucijama nadležnim za koncipiranje i realizaciju odgovarajućih oblasti politika, a koje su uključene u PR-a. Kako bi ovaj proces bio uspješan, formirani su Koordinacioni tim za pripremu i praćenje realizacije Pravaca razvoja Crne Gore 2018-2021. godine i Radna grupa za pripremu Pravaca razvoja Crne Gore 2018-2021. godine. Institucionalni način upravljanja procesom je veoma važan za efikasnu saradnju i implementaciju ciljeva PR-a, kao i mjera kojim bi se ti ciljevi postigli. Različiti ciljevi i mjere identifikovane su Pravcima razvoja 2013-2016, odnosno Pravcima razvoja 2015-2018, a potvrđene ovim dokumentom imaju dodirne tačke sa kompetencijama različitih ministarstava i drugih institucija. Primjera radi, turizam nema samo ekonomsku dimenziju, već ima uticaj na sektore građevinarstvo, životna sredina, tržište rada, itd. Iz ovih razloga proces koordinacije je krucijalan za uspješnu implementaciju PR-a. Koordinacija je neophodan i nužan preduslov za usklađeno i konzistentno djelovanje pojedinih segmenata ekonomske politike.

Svrha strategije implementacije jeste da se unaprijedi operacionalizacija PR-a. S tim u vezi, uspješna implementacija PR-a zahtijeva:

- vlasništvo nad PR-a od strane svih;
- političku volju na nacionalnom nivou;
- održivo godišnje planiranje i posvećenost resursa;
- efikasan monitoring i evaluaciju, u cilju podrške implementaciji i
- standardizaciju krucijalnih tačaka u procesu implementacije.

Implementacija PR-a je zajednička odgovornost javnog sektora a, dijelom, i drugih činilaca društva. Implementacija, upravljanje i kontrola PR-a biće pod vodjstvom Ministra finansija i Koordinacionog tima za pripremu i praćenje realizacije Pravaca razvoja Crne Gore 2018-2021. godine

Koordinacioni tim vrši nadzor nad implementacijom PR-a. Predsjedavanje Koordinacionim timom je u nadležnosti Kabineta ministra finansija u Vladi Crne Gore. Pored predstavnika Kabineta, članovi Koordinacionog tima su predstavnici ministarstava koja imaju prioritete u PR-a. Koordinacioni tim je usvojio interna pravila, kojim su definisana područja rada, dinamika sastanaka, kao i proces odlučivanja i izvještavanja.

Monitoring i evaluacija

Strategija monitoringa i evaluacije sastoji se od prikupljanja podataka, analize i smještanja podataka, tokova i formata izvještavanja, pregleda i komunikacije rezultata PR-a.

Strategija monitoringa i evaluacije predstavlja indikatore na makroekonomskom i sektorskom nivou, a koji će biti primijenjeni pri mjerenju učinka implementacije i postignutih rezultata tokom planiranog perioda. Strategija će biti osnova za prikupljanje informacija o ključnim tačkama Pravaca razvoja, napretku politika i inicijativa, implementaciji, procjeni neposrednih rezultata i dugoročnih efekata. Sve ovo će činiti važne elemente za inicijative u PR-a, a, istovremeno, olakšaće proces donošenja odluka na osnovu rezultata.

Cilj strategije za monitoring i evaluaciju je uspostavljanje snažnog, sveobuhvatnog, integrisanog, usaglašenog i koordinisanog sistema, kako bi se pratila implementacija PR-a, kao i evaluacija njihovog uticaja. Shodno tome, strategija je zasnovana na principima čiji je cilj institucionalizacija monitoringa i evaluacije, kao alata za bolje upravljanje javnim sektorom, transparentnost i odgovornost, kao i za podršku opštem strateškom usmjerenju PR i postizanju rezultata.

Na operativnom nivou, djelokrug strategije monitoringa i evaluacije pokrivaće sve aspekte PR-a, uključujući implementaciju (inpute, aktivnosti i outpute), rezultate, relevantnost mjerenja i aktivnosti, efikasnost (optimalno korišćenje resursa), efektivnost i procjenu uticaja rezultata PR-a i njihovu održivost.

Uspostavljanje dobro koordinisanog i sveobuhvatnog sistema monitoringa i evaluacije, čiji je cilj efikasno praćenje, evaluacija i povratne informacije o implementaciji i rezultatima PR-a, podrazumijeva direktnu ili indirektnu uključenost svih administrativnih organa (ministarstava) i drugih stejkholdera u aktivnostima monitoringa i evaluacije. Dakle, biće primijenjen participativni pristup, koji zahtijeva učešće svih ključnih činilaca, što će im omogućiti vlasništvo nad sistemom i korišćenje rezultata za buduće aktivnosti.

Sistem monitoringa podrazumijeva praćenje kvaliteta implementacije mjera, koji će se pratiti putem ulaznih indikatora i indikatora rezultata. S tim u vezi, pripremaće se godišnji izvještaj o napretku implementacije PR-a.

Podaci o monitoringu biće prikupljeni od strane relevantnih organa u resornim ministarstvima. Ovi podaci će se slivati u bazu podataka koju treba formirati. Proces će koordinirati uspostavljeni Koordinacioni tim, koji će skupiti podatke o monitoringu od različitih odgovornih organa i sastaviti godišnji izvještaj o monitoringu mjera PR-a, uz dodatak analize i daljih preporuka.

Nacionalni izvještaj o monitoringu PR-a biće predstavljen Vladi Crne Gore.

Evaluacija PR-a kontinuirano će se sprovoditi od strane eksperata, kako bi se poboljšavao kvalitet, efikasnost i efektivnost njegove implementacije. Koordinacioni tim će, u saradnji sa nadležnim ministarstvima, uspostaviti sistem za evaluaciju PR-a, koji obuhvata:

- instalaciju i implementaciju sistema indikatora na nivou mjera;
- sakupljanje i analizu podataka o finansiranju;
- ažuriranje baze indikatora;

- godišnji izvještaj o aktivnostima koje se odnose na evaluaciju, koji će biti dostavljan Koordinacionom timu;
- srednjoročnu reviziju PR-a i
- završne evaluacije PR-a.

Srednjoročnu i završnu evaluaciju PR-a vodiće Koordinacioni tim, u saradnji sa Kabinetom ministra finansija. Osnovni princip procesa evaluacije biće objektivnost. Proces evaluacije će pokazati i opštu efektivnost PR-a u odnosu na njegove ciljeve i, u mjeri u kojoj je to moguće, pratiće njegove uticaje. Svrha vršenja evaluacije prije završetka PR-a jeste da se dobiju preporuke za sljedeći razvojni dokument.

Tabela 17. Monitoring i evaluacija Pravaca razvoja Crne Gore od 2018. do 2021. godine

Rb.	Pravac razvoja/Oblast politike	Glavni ciljevi i pokazatelji
PAMETNI RAST		
Poslovno okruženje		
1.	Revizija procedura za izmjenu i dopunu mjerodavnih propisa i smanjenje administrativnih barijera	<ul style="list-style-type: none"> • poboljšana pozicija u Izvještaju Svjetske banke o lakoći poslovanja (Doing Business Izvještaj)
2.	Eliminisanje biznis barijera na lokalnom nivou (municipality level)	
3.	Implementacija regulatornih reformi: „Giljotina propisa“ i sprovođenje analize procjene uticaja propisa (RIA)	
MSP		
1.	Jačanje finansijske podrške za MSP sektor	<ul style="list-style-type: none"> • povećan broj MSP • povećan broj zaposlenih u MSP • povećano učešće MSP u izvozu, bruto dodatoj vrijednosti ukupnim investicijama, prometu
2.	Jačanje nefinansijske podrške za MSP	
3.	Unapređenje konkurentnosti MSP	
Prerađivačka industrija		
1.	Program podrške za modernizaciju prerađivačke industrije 2018-2020	<ul style="list-style-type: none"> • povećano učešće prerađivačke industrije u BDP i BDV • povećan broj zaposlenih u prerađivačkoj industriji • povećano učešće prerađivačke industrije u ukupnom izvozu
2.	Program za unaprjeđenje inovativnosti MSP 2018-2020	
3.	Program podrške razvoju zanatstva	
Konkurentnost		
1.	Program podsticanja razvoja klastera u Crnoj Gori	<ul style="list-style-type: none"> • broj novoformiranih klastera • broj članova klastera • broj klastera koji su korisnici Programa • veći priliv stranih direktnih investicija • veći broj operativnih biznis zona i povećanje
2.	Program razvoja biznis zona	
3.	Povećanje konkurentnosti i stepena zaposlenosti (Uredba o podsticanju direktnih investicija)	
4.	Program povećanja regionalne i lokalne konkurentnosti kroz usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih standarda poslovanja	

		<p>funkcionalnosti postojećih</p> <ul style="list-style-type: none"> povećanje broja zaposlenih
	Nauka	
1.	<p>Jačanje ljudskih resursa i istraživačkih kapaciteta</p> <ul style="list-style-type: none"> Program podrške zapošljavanju svršenih doktora nauka i doktoranata i Program za finansiranje NI projekata 	<ul style="list-style-type: none"> zaposleni svršeni doktori nauka i doktorant Realizovan Program za finansiranje NI projekata; broj projektnih prijava u EU i međunarodnim programima
2.	<p>Unapređenje međunarodne saradnje i umrežavanja</p> <ul style="list-style-type: none"> Unapređenje učešća u međunarodnim i EU programima i kolaboracijama u okviru renomiranih NI ustanova Podrška uspostavljanju Međunarodnog instituta za održive tehnologije na prostoru Jugoistočne Evrope 	<ul style="list-style-type: none"> broj realizovanih aktivnosti na uspostavljanju Međunarodnog instituta za održive tehnologije na prostoru JIE
3.	<p>Jačanje sinergije između nauke i ekonomije</p> <ul style="list-style-type: none"> Uspostavljanje Naučno-tehnološkog parka i Finansijska podrška istraživanju i inovacijama 	<ul style="list-style-type: none"> uspostavljen Naučno-tehnološki park broj realizovanih programa podrške istraživanju i inovacijama
	Visoko obrazovanje	
1.	dalje unapređenje mehanizama obezbjeđenja kvaliteta i usaglašavanje upisne politike sa potrebama tržišta rada	<ul style="list-style-type: none"> usaglašena upisna politika sa potrebama tržišta rada sve ustanove visokog obrazovanja imaju minimum 25% praktične nastave u odnosu na ukupno opterećenje studenta
2.	Razvoj kvalifikacija u skladu sa potrebama tržišta rada	<ul style="list-style-type: none"> uspostavljeni karijerni centri na svim ustanovama visokog obrazovanja povećana zapošljivosti mladih sa visokim obrazovanjem
3.	Realizacija praktičnog obrazovanja kod poslodavaca	<ul style="list-style-type: none"> sprovedena eksterna evaluacija od strane EUA-IEP i reakreditacija svih ustanova visokog obrazovanja uveden ugovorni model finansiranja urađeni novi obrazovni programi obučeni nastavnici za realizaciju programa baziranih na ishodima učenja, nastavnika.
	ICT	

1.	Izrada plana migracije na protokol IPv6	<ul style="list-style-type: none"> • bolja dostupnost širokopojasnog pristupa • povećan broj elektronskih usluga
2.	Uspostavljanje nacionalne tačke internet razmjene saobraćaja (IXP)	
3.	Pospješivanje izgradnje mreža za širokopojasni pristup u ruralnim područjima	
4.	Unaprjeđenje ambijenta za korišćenje usluga informaciono-komunikacione tehnologije u svakodnevnom životu i poslovanju	
5.	Unaprjeđenje elektronske identifikacije i povećanje povjerenja u elektronske transakcije	
Turizam		
1.	Diverzifikacija i unaprjeđenje turističkog proizvoda	<ul style="list-style-type: none"> • broj i struktura novo-otvorenih hotela • broj novo-otvorenih radnih mjesta • Broj turista i njihova struktura • broj noćenja i struktura • prihodi od turizma • promotivne aktivnosti
2.	Promocija turističkog proizvoda	
3.	Izgradnja turističke infrastrukture	
4.	Zaštita i obnova kulturnih dobara	
ODRŽIVI RAST		
Poljoprivreda i ruralni razvoj		
1.	Jačanje konkurentnosti i održivosti sektora poljoprivrede kroz investicije u primarnu poljoprivrednu proizvodnju, preradu i marketing poljoprivrednih i ribljih proizvoda	<ul style="list-style-type: none"> • postepeno prilagođavanje crnogorskih poljoprivrednika evropskom modelu podrške • poboljšanje konkurentnosti poljoprivrednih gazdinstava i povećanje dodate vrijednosti poljoprivrednih proizvoda povećanjem efikasnosti u preradi • poboljšanje životnih uslova i kvaliteta života u ruralnim područjima • zaustavljanje depopulacije • očuvanje i racionalno korišćenje prirodnih resursa • očuvanje biodiverziteta; • održivo gazdovanje poljoprivrednim zemljištem • razvoj poljoprivrede zasnovan na znanju
2.	Održivi razvoj ruralnih područja kroz poboljšanje i razvoj ruralne infrastrukture, kao i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	
3.	Obnova, očuvanje i jačanje ekosistema kroz implementaciju agro-ekoloških mjera	
4.	Prenos znanja i inovacija u poljoprivredi kroz investicije u obrazovanje, istraživanje i analitički rad	

		<ul style="list-style-type: none"> • jačanje institucionalne podrške za razvoj održive poljoprivrede
	Šumarstvo	
1.	Reforma sektora šumarstva	<ul style="list-style-type: none"> • realizacija Strategija razvoja šumarstva i drvne industrije • sertifikovane površine pod šumama - dobijeni sertifikati • povećanje učešća drvne industrije u BDP-u
2.	Obezbjedenje i unapređenje dugoročne otpornosti i produktivnosti šuma	
3.	Održivo gazdovanje šumskim resursima	
4.	Razvoj drvne industrije na bazi prirodnih potencijala Crne Gore	
5.	Primjena EUTR regulative	
	Energetika	
1.	Ulaganje u mjernu infrastrukturu u okviru projekta uspostavljanja naprednog sistema za mjerenje električne energije primjenom tzv. pametnih brojila	<ul style="list-style-type: none"> • smanjenje komercijalnih gubitaka električne energije sistema sa oko trenutnih 15% na manje od 10% • zadovoljenje energetske potreba kroz minimalne ekonomske troškove u sistemima proizvodnje, snabdijevanja i minimalni uticaj na životnu sredinu • povećano korišćenje obnovljivih izvora energije kroz izgradnju dodatnih kapaciteta • smanjenje finalne potrošnje energije kroz sprovođenje mjera energetske efikasnosti i racionalizaciju potrošnje
2.	Modernizacija i rehabilitacija distributivnog i prenosnog sistema	
3.	Izgradnja dodatnih kapaciteta za proizvodnju zasnovanih na obnovljivim izvorima energije kao što je hidroenergija, vjetar, solarna energija i otpadno drvo	
4.	Unapređenje zakonodavnog i regulatornog okvira za energetske efikasnost u skladu sa pravnim okvirom EU	
5.	Uspostavljanje i implementacija projekata energetske efikasnosti, u svima sektorima potrošnje energije	
6.	Edukacija različitih ciljnih grupa i podizanje svijest javnosti o značaju i benefitima primjene mjera energetske efikasnosti	
	Životna sredina	
1.	Očuvanje biodiverziteta i efikasno upravljanje zaštićenim područjima	<ul style="list-style-type: none"> • uspostavljena mreža Natura 2000 • izrađene strateške karte buke • sprovedene mjere iz Strategije upravljanja hemikalijama i obaveze po osnovu Stokholmske konvencije • donešen Zakon o zaštiti klime, izrađen Nacionalni Plan adaptacije na klimatske promjene, donešena Strategija nisko-karbonskog razvoja • unaprijeđena državna mreža za praćenje kvaliteta vazduha • izgrađena/rekonstruisana kanalizaciona mreža,
2.	Smanjenje izloženosti buci u životnoj sredini	
3.	Bezbedno upravljanje hemikalijama	
4.	Razvoj i unaprijeđenje zakonodavnog i strateškog okvira za klimatske promjene	
5.	Smanjenje emisija zagađujućih materija u vazduh	
6.	Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda	

		izgrađena postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda
	Saobraćaj	
1.	Aktivnosti na realizaciji projekta izgradnje dva autoputa Bar-Boljare i Jadransko-jonski autoput	
2.	Brza saobraćajnica duž crnogorskog primorja - primorska varijanta Jadransko-jonskog koridora	<ul style="list-style-type: none"> • veće učešće saobraćaja u BDP-u • povećanje bezbjednosti saobraćaja
3.	Rehabilitacija državnih puteva	
4.	Nastavak radova na rekonstrukciji i modernizaciji pruge Bar-Vrbnica	
5.	Modernizacija Luke Bar i revitalizacija / širenje trgovačke flote	
6.	Modernizacija aerodroma u Podgorici i Tivtu	
	Građevinarstvo i stanovanje	
1.	Nadograđeni postojeći informacijski sistemi kojima se integrišu sve informacije o prostoru	<ul style="list-style-type: none"> • integrisane sve informacije o prostoru uspostavljena dokumentaciona osnova o prostoru • ukinuta papirna forma izrade planskih dokumenata i izrade tehničke • smanjenjeni troškovi poslovanja, poboljšana efikasnost i produktivnost državnih i lokalnih organa • organa, postizanje višeg stepena kvaliteta i bezbjednosti objekata • inovirano tehničko zakonodavstvo • završena Integracija bespravno izgrađenih objekata u sektor formalnog stanovanja • unaprijeđen organizovan i efikasan sektor upravljanja, alokacije i održavanja postojećeg stambenog fonda • realizacija programa socijalnog stanovanja, razvoj modaliteta privatno-javnog partnerstva u stambenom sektoru • viši standardi u pogledu energetske efikasnosti i većeg korišćenja energije
2.	Usvajeni eurokodovi, kao nacionalni standardi za proračun konstrukcija	
3.	Usvajani nacionalna pravila za građevinske proizvode, u skladu sa zakonodavstvom EU	
4.	Integracija bespravno izgrađenih objekata u sektor formalnog stanovanja	
	Definisanje standarda humanog stanovanja i obezbjeđivanje nediskriminatornog pristupa priuštivom i bezbjednom stanovanju	
5.	Unaprijeđenje, upravljanja, alokacije i održavanja postojećeg stambenog fonda	
6.	Realizacija programa socijalnog stanovanja,	

		iz obnovljivih izvora u stambenim objektima
INKLUZIVNI RAST		
Tržište rada		
1.	Snažiti mjere aktivne politike zapošljavanja	<ul style="list-style-type: none"> • povećanje zaposlenosti • smanjenje nezaposlenosti
2.	Aktivnosti za veću uključenost lica sa invaliditetom na tržište rada i profesionalne rehabilitacije	
Obrazovanje i sport		
1.	Povećanje obuhvata djece od tri godine do polaska u školu predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem	<ul style="list-style-type: none"> • povećan broj djece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem • ostvareni bolji rezultati na PISA testiranju • obezbijeđena bolja pristupačnost obrazovno-vaspitnih ustanova djeci sa posebnim obrazovnim potrebama • povećana uključenost djece, mladih i lica sa invaliditetom u sportske aktivnosti • unaprijeđena sportska infrastruktura
2.	Poboljšanje kvaliteta obrazovno vaspitnog rada u cilju boljih postignuća učenika na međunarodnom PISA testiranju	
3.	Obezbijeđivanje bolje pristupačnosti obrazovno-vaspitnih ustanova djeci sa posebnim obrazovnim potrebama, kao i kvalitet nastavnog procesa	
4.	Unapređenje i razvoj sporta, sa posebnim fokusom na djecu, mlade i lica sa invaliditetom Jačanje infrastrukture u sportu	
Socijalna zaštita		
1.	Nastavak Projekta "Integrirani informaciono sistem socijalnog staranja (ISSS)	<ul style="list-style-type: none"> • unaprijeđen socijalni položaj građana
2.	Dalji razvoj usluga i sistema kvaliteta uz razvoj administrativnih kapacitete u oblasti socijalne i dječije zaštite	
3.	Nastavak Regionalnog stambenog programa –izgradnja stambenih jedinica	
Zdravstvo		
1.	Očuvanje i unapređenje zdravlja	<ul style="list-style-type: none"> • produženje trajanja života, poboljšanje kvaliteta života u vezi sa zdravljem, jačanje preventivnih programa, uvođenje novih skrininga (melanom), kontrola NCDs i zaraznih bolesti, kontrola AMR • Edukacija, razvoj i jačanje kadrova u zdravstvu kroz KME,
2.	Organizacija i funkcionisanja sistema zdravstvene zaštite	

		održivost finansiranja, IT, e-zdravstvo, el. Kartica koja će doprinijeti dostizanju dostupne, pristupačne, integrisane i kvalitetne zdravstvene zaštite
--	--	---

Realizacija Pravaca razvoja Crne Gore 2015–2018. godine

Pametna rast

Poslovno okruženje. Reformske aktivnosti usmjerene na unapređenje poslovnog ambijenta rezultirale su napretkom Crne Gore u posljednjem Izveštaju o lakoći poslovanja (Doing Business 2018) u kojem je Crna Gora zauzela 42. mjesto na listi od 190 rangiranih zemalja i time, u poređenju sa prošlogodišnjim revidiranim Izveštajem, ostvarila napredak za 9 mjesta. Napredak je ostvaren u okviru sljedećih indikatora:

- “dobijanje električne energije” - 127. mjesto na globalnom rangu, uz napredak za 40 mjesta;
- “izdavanja građevinskih dozvola” - 78. mjesto na globalnom rangu, uz napredak za 15 mjesta;
- “registracije nepokretnosti” - 76. mjesto na globalnom rangu, uz napredak za 2 mjesta;
- “rješavanje problema insolventnosti” - 37. mjesto na globalnom rangu, uz napredak 3 mjesta.

U cilju stvaranja povoljne poslovne klime, odnosno podizanja atraktivnosti za investicije na međunarodnom tržištu, posebna pažnja posvećena je unapređenju efikasnosti državne administracije, smanjenju troškova administrativnih postupaka i skraćanju dužine njihovog trajanja. S tim u vezi, a u cilju otklanjanja ključnih prepreka za veću konkurentnost i brži privredni rast obrazovan je Savjet za konkurentnost, koji će koordinirati aktivnosti na planu sprovođenja prioritarnih reformskih mjera definisanih strateškim razvojnim dokumentima.

U proteklom periodu, značajno je unaprijeđen kvalitet crnogorskog upravnog aparata. Prije svega, kreirani su stabilni normativni preduslovi, donošenjem brojnih sistemskih zakona i pratećih podzakonskih akata reformskog karaktera. U cilju stvaranja efikasne i servisno opredijeljene javne uprave, koju karakteriše rast povjerenja građana u njen rad, donesena je Strategija reforme javne uprave u Crnoj Gori 2016-2020.

Kontinuirano se radi na povećanju broja usluga dostupnih građanima i privredi na portalu eUprave, na kome je, na dan 31.10.2017. godine, ukupno bila 241 e-usluga, koje pružaju 30 institucija, od čega je 106 e-usluga informativnog tipa, a 135 e-usluga elektronskog tipa. Pri tome, 130 usluga su za fizička lica, 89

usluga za pravna lica, a 22 usluge za upravu. Radi se na stvaranju uslova za uključivanje servisa lokalne samouprave na portal e-uprave.

U cilju rješavanja problema nelikvidnosti, u aprilu 2015. godine stupio je na snagu Zakon o sporazumnom finansijskom restrukturiranju dugova prema finansijskim institucijama, koji ima za cilj podsticanje oporavka dužnika, odnosno korisnika hipotekarnih kredita u finansijskim teškoćama restrukturiranjem dugova, očuvanje stabilnosti finansijskog sistema i omogućavanje pristupa novim sredstvima finansiranja radi stimulisanja ekonomskog oporavka i rasta. Navedeno podrazumijeva rješavanje problema privrednih subjekata čija je privredna aktivnost ekonomski održiva, a koji, zbog nedostatka likvidnih sredstava, kasne sa otplatom kredita. Stoga je ocijenjeno neophodnim da se iznađe odgovarajuće rješenje za restrukturiranje dugova privrednih subjekata čiji su krediti klasifikovani u kategoriju „B“ i „C“. Primjena ovoga zakona počiva na dobrovoljnoj osnovi učesnika u restrukturiranju. U cilju daljeg pojednostavljenja administrativnih procedura, postupka dobrovoljnog finansijskog restrukturiranja u 2017. godini izvršene su izmjene i dopune navedenog zakona.

Donošenjem Zakona o planiranju prostora i izgradnji objekata, kojima su ukinute građevinska i upotrebna dozvole, otklonjena je barijera vezana za administrativne procedure i rokove za njihovo pribavljanje i, time, stvoren stabilan i siguran sistem izgradnje i korišćenja objekata, kao neophodnih preduslova za privlačenje investicija. U skladu sa ovim zakonom, objekat može da se gradi na osnovu prijave građenja koja se, sa propisanom dokumentacijom, podnosi nadležnom inspekcijskom organu. Upotreba objekta nije moguća prije nego investitor podnese Katastru zahtjev sa propisanom dokumentacijom. Izuzetak predstavljaju složeni inženjerski objekti, za koje se i dalje izdaje građevinska i upotrebna dozvola, a za njih važe i drugačiji uslovi po pitanju vršenja stručnog nadzora. U tom smislu, objedinjeni su tehnički pregled i stručni nadzor i, time, stvoreni uslovi za oslobađanje od duplih i neefikasnih kontrola u toku gradnje, a i za podizanje kvaliteta same kontrole.

Radi se na pojednostavljivanju postupka biznis licenciranja. Urađen je popis svih licenci i na portalu e-uprave kreiran poseban dio za sistem eLicence, gdje se trenutno nalazi 28 licenci. Zadržan je koncept prethodnog portala, sa svim informacijama o licencama, uz mogućnost da, pored osnovnih detaljnih informacija, podnosilac zahtjeva preuzme obrazac zahjeva i/ili elektronski podnese zahtjev preko portala e-uprave. Postoji, takođe, i mogućnost dobijanja potrebnog dokumenta i sl. Zakonska obaveza organa je da redovno ažuriraju elektronske usluge, odnosno podatke i informacije o licencama i samim procedurama licenciranja. Za realizaciju ove obaveze nijesu potrebna dodatna finansijska sredstva.

U okviru aktivnosti na daljem unaprjeđenju poslovnog ambijenta na državnom i lokalnom nivou, Ministarstvo finansija je u saradnji sa Programom Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), i uz finansijsku podršku ambasade Velike Britanije implementiralo Projekat „Uprava po mjeri građana i biznisa“. Projekat je imao za cilj da državna i lokalna administracija, kroz otvoreni dijalog sa građanima, poslovnom i akademskom zajednicom, nevladinim organizacijama i ukupnom zainteresovanom javnošću, u mjeri mogućeg eliminiše uočene nedostatke u regulativi i administrativnim procedurama. U okviru druge faze

Projekta, koja je realizovana putem portala www.bezbarijera.me, kroz kampanju „Bez barijera. Da posao ne stoji!“, u periodu od novembra 2015. do marta 2016. godine, prijavljene su 124 barijere, koje se mogu grupisati u osam kategorija (Finansijska ograničenja u pokretanju i vođenju biznisa; Komplikovane i nejasne procedure; Neadekvatna inspekcijska kontrola; Neadekvatna zakonska regulative; Neefikasna administracija; Ograničenja u poslovanju; Siva ekonomija i Visoke takse).

Kontinuirano se primjenjuje “Analiza procjene uticaja propisa” (RIA) i, time, predupređuje stvaranje novih barijera u propisima. S tim u vezi, od formalnog uvođenja RIA-e u crnogorski regulatorni sistem (01. januara 2012. godine) do 31. juna 2017. godine, Ministarstvo finansija je dalo preko 1.930 mišljenja na predloge akata i prateće obrasce Izvještaja o sprovedenoj analizi procjene uticaja propisa, s aspekta implikacija na poslovni ambijent i uticaj na budžet države.

Nastavljena je implementacije preporuka „Giljotine propisa“, gdje je stepen realizacije preporuka, od prvog usvojenog akcionog plana do 31. juna 2017. godine iznosio 83,4%, odnosno od 1.446 prihvaćenih preporuka implementirano je 1.206.

Mala i srednja preduzeća. Mjere podrške sektoru MSP sprovodile su se u skladu sa Strategijom razvoja MSP 2011-2015. i preporukama EU Akta o malim preduzećima - SBA.

Na planu **unapređenja pristupa finansijama**, Investiciono razvojni fond (IRF) je, u periodu 2015-2017. godine, u cilju osnivanja novih preduzeća i unapređenja poslovanja postojećih, u vidu kratkoročnih i dugoročnih kredita i faktoringa, ukupno plasirao 373,5 mil.€ za realizaciju 1.031 projekata. Kreditna podrška je pružena za 918 projekata u iznosu od 218,6 mil.€, a za otkup potraživanja u okviru 113 faktoring aranžmana opredijeljeno je 154,9 mil. €, čime se uticalo na očuvanje likvidnosti preduzeća. Navedenom finansijskom podrškom obezbijeđeno je otvaranje/očuvanje 18.298 radnih mjesta. Pri tome, u okviru 33 kreditne linije koje su se inovirale i unapređivale u posmatranom periodu, finansijska podrška je bila usmjerena na posebne ciljne grupe (visokoškolce, mlade, žene u biznisu, poljoprivrednike, početnike u biznisu, itd), podršku nastupu na inostranim tržištima, greenfield investicijama, i to za preduzeća iz prioritenih grana djelatnosti (turizam i ugostiteljstvo, poljoprivreda i proizvodnja hrane, drvoprerađiva, proizvodnja i usluge). Kamatna stopa na kredite kontinuirano se smanjivala i sada se kreće od 2,5% do 4,5%, a beskatmatno su kreditirane određene ciljne grupe. Istovremeno, i kamatne stope u okviru faktoringa su imale trend smanjenja i kreću se od 3,5% do 4,25%. Takođe, obezbijeđene su i dodatne stimulacije za preduzeća koja posluju na sjeveru ili u manje razvijenim opštinama, kao i za zapošljavanje više od 5 lica. U cilju olakšavanja pristupa finansijama, posebno za lica koja planiraju da osnuju preduzeće, kontinuirano se organizuju ciklusi edukacije. Potpisivanjem ugovora za pristupanje ENIF Fondu za inovativna preduzeća, u okviru WB EDIF programa, stvoreni su uslovi za korišćenje instrumenta ulaganja u vlasnički kapital. Dodatno, u okviru COSME programa, od OTP CKB banke podržano je 610 MSP preduzeća, sa 11,6 mil.€ u vidu kredita bez potrebe obezbjeđenja kolateralala.

U okviru mjere koja se odnosi na **jačanje konkurentnosti i promocija MSP** realizovane su aktivnosti u pravcu pružanja usluga poslovnog informisanja, internacionalizacije MSP i inovativnosti, implementacije modela cjeloživotnog učenja, kao i podrške start up i ženama u biznisu. U domenu pružanja savjetodavnih usluga, model je unaprijeđen osnivanjem Regionalnog biznis centra i inkubatora za početnike u biznisu i MSP za opštine na sjeveru Crne Gore (Berane, Rožaje, Plav, Andrijevica i Bijelo Polje). Dodatno, obezbijeđeno je on-line informisanje za MSP o relevantnim podacima o opštini, procedurama pri registraciji biznisa, dobijanju dozvola putem portala za opštinu Bijelo Polje, a započete su i aktivnosti na kreiranju elektronske baze podataka o pružaocima savjetodavnih poslovnih usluga (konsultanata) za MSP. Podrška u cilju unapređenja internacionalizacije preduzeća pruža se od strane Evropske mreže preduzetništva–EEN (COSME program) u dijelu pružanja savjetodavnih usluga o međunarodnim tržištima, promovisanja na međunarodnim događajima i sajmovima, informisanja i prakse o korišćenju raspoloživih EU fondova, organizaciji poslovnih susreta u cilju pronalaženja poslovnih partnera, seminara i konferencija, informisanja o programima podrške, transferu tehnologije i znanja i inovacijama. Od strane EEN obezbjeđuje se i podrška inovativnim preduzećima u cilju promocije i boljeg korišćenja programa Horizon 2020, u okviru instrumenta za MSP. U cilju daljeg unapređenja cjeloživotnog preduzetničkog učenja i stvaranja vještina koje će pomoći pojedincima da dođu do boljih radnih mjesta ili da osnuju preduzeća realizovane su aktivnosti na svim nivoima obrazovanja. Posebno su intenzivirane aktivnosti na jačanju Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje kako bi Partnerstvo postalo ključni promoter preduzetničkog učenja u Crnoj Gori. Kroz Model pružanja usluga za MSP koji, podrazumijeva mentoring, odnosno neposredan rad u cilju rješavanja problema i planiranja budućeg poslovanja preduzeća, podržano je 28 preduzeća. Potpisan je Sporazum o saradnji na Projektu uspostavljanja i promocije mentoring sistema za mala i srednja preduzeća na zapadnom Balkanu (Faza II). U okviru programa podrške ženama u biznisu za start up, od strane IRF-a i Zavoda za zapošljavanje, odobrena su 102 kredita u iznosu od 2,82 mil.€, a kroz beskamratnu kreditnu liniju, IRF je odobrio 2 kredita u vrijednosti od 0,055 mil.€.

U okviru **podrške početnicima u biznisu**, biznis inkubator Biznis Start up centar Bar i biznis inkubator u Beranama pružaju informativne i savjetodavne usluge, organizuju treninge, sajmove, poslovne susrete i dr. Za početnike u biznisu i mlade obezbijeđene su kreditne linije pod povoljnim uslovima, u okviru kojih su podržana 52 projekta sa 2,8 mil.€. Dodatno, od 2016. godine dostupni su beskamratni krediti za visokoškolce. Po ovom osnovu, u 2016. godini odobreno je 13 kredita u vrijednosti od 0,298 mil.€. Od ove godine uvedena je i beskamratna kreditna linija za podršku tehnološkim viškovima za započinjanje biznisa. U saradnji IRF-a, Direkcije za razvoj MSP i Zavoda za zapošljavanje realizuje se Program podrške razvoju preduzetništva, u okviru kojeg su, kombinacijom finansijske i nefinansijske podrške, odobrena 26 kredita u iznosu od 0,642 mil.€ i organizovani ciklusi edukacije za 80 polaznika.

Prerađivačka industrija. U cilju jačanja prerađivačke industrije realizovano je niz mjera i aktivnosti, a koje su se odnosile na obezbjeđivanje povoljnijih kreditnih linija za podsticanje razvoja prerađivačke industrije, podsticanje razvoja klastera, usaglašavanje sa međunarodnim standardima, unapređenje inovativnosti u malim i srednjim preduzećima, podsticanje investicija i konkurentnosti industrije u cilju povećanja broja zaposlenih. U tom smislu, Investiciono razvojni fond je u 2015. godini za podsticaj prerađivačke industrije

usmjerio dvostruko više sredstava od planiranih. Podržano je 12 privrednih subjekata, sa 4,41 mil. €. Iskorišćena je cjelokupna tehnička podrška za razvoj klastera u oblasti prerađivačke industrije u iznosu od 194,34 hiljade €. Kroz Program podsticanja razvoja konkurentnosti preduzetnika, mikro, malih i srednjih preduzeća u Sjevernom regionu i manje razvijenim opštinama 2012-2016, dodijeljeno je 10,00 hiljada €. Počela je primjena Uredbe za podsticanje direktnih investicija, po osnovu koje su, nakon prvog javnog oglasa, 3 kompanije započele realizaciju svojih investicionih projekata, od čega su 2 iz oblasti prerađivačke industrije. Sredstva koja su planirana za Vaučerske šeme za inovativna mala i srednja preduzeća u prerađivačkoj industriji – Pilot projekat u iznosu 30,00 hilj. € nijesu utrošena, zbog izostanka interesovanja. Zbog određenih analiza, koje su se sprovodile tokom 2015. godine, nije se primjenjivao Program povećanja stepena finalizacije proizvodnje preduzeća iz domena prerađivačke industrije.

Aktivnosti u pravcu razvoja prerađivačke industrije nastavljene su i u 2016. i 2017. godini, kroz realizaciju godišnjih Akcionih planova Industrijske politike. Kroz Program podrške za modernizaciju prerađivačke industrije, u 2016. godini dodijeljena su sredstva u iznosu od 59,05 hiljada € (9,05 hiljada € subvencije, 50,00 hiljada € kredit IRF-a). Planirana sredstva za ove namjene, za 2017. godinu, iznose 596,51 hiljada €, od kojih se na subvencije odnosi 81,57 hiljada €, a na kredit IRF-a 514,94 hilj. €. U toku je razmatranje podnesenih prijava (5 prijava). Kroz Program za unapređenje inovativnosti MSP, u 2016. godini podržano je jedno preduzeće sa 2,45 hiljade €. U 2017, vrijednost ugovorenih sredstava iznosi 10,42 hiljada €. U sklopu UNIDO podrške, tokom 2016. godine, urađene su dvije studije sa ciljem bolje povezanosti naučno-istraživačkog sektora i industrije u oblasti unapređenja inovativnosti i modernizacije proizvodnje, kao i unapređenja metalne industrije na bazi energetske efikasnosti i povećanja performansi u zaštiti životne sredine.

U oblasti prehrambene industrije, u 2016. godini, kroz IPARD/Ipard like projekat odobrena su 33 granta za proizvodnju/preradu hrane, odnosno usklađivanje sa EU standardima i mogućnosti plasmana na tržište EU. U 2017. godini ove aktivnosti se realizuju u okviru IPARD/like programa. U okviru podsticanja industrijskog razvoja u ruralnim sredinama, iz Agrobudžeta i IPARD programa 2014-2020 podržano je sedam projekata za otpočinjanje poljoprivredne proizvodnje. U okviru drvne industrije, zbog smanjenja obima posjećene drvne sirovine u odnosu na projektovanu za oko 24%, proizvodnja koncesionara, u 2016. godini, je smanjena.

U okviru aktivnosti na razvoju poslovne infrastrukture, kao preduslova za razvoj prerađivačke industrije, tokom 2016. i 2017. godine, radilo se na implementaciji Uredbe o biznis zonama, putem uspostavljanja biznis zona na lokalnom nivou i biznis zona od strateškog značaja. Ujedno, u okviru primjene Uredbe o podsticanju direktnih investicija i promocije privlačenja investicija u ciljanim sektorima, od 6 započetih projekata, 4 su iz domena prerađivačke industrije (u toku je razmatranje prijava po oglasu iz 2017. godine). U dijelu realizacije programa podrške preduzećima za implementaciju i sertifikaciju zasnovanu na standardima, u toku 2016. godine jedno udruženje proizvođača registrovalo je šemu kvaliteta, geografsku oznaku - Njeguški pršut. Takođe, u 2016, podržana su 72 sertifikovana organska proizvođača, dok je HACCP sistem bezbjednosti proizvodnje uveden u 8 preduzeća. Kroz Program podrške konkurentnosti privrednih

subjekata kroz usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih standarda poslovanja, od podržanih 30 preduzeća u 2016. i 42 preduzeća u 2017. godini, većina su iz oblasti prerađivačke industrije.

Podršku razvoju prerađivačke industrije ogleda se i u podršci za organizovanje preduzeća u klaster. Kroz Program podsticanja razvoja klastera u Crnoj Gori, podržano je 6 klastera u 2016. i 7 u 2017. godini, od čega je najveći broj iz domena prerađivačke industrije. Kredirna podrška IRF-a, u 2016 i 2017. godini, za postojeća i novoosnovana preduzeća, kao i za obezbjeđenje likvidnosti preduzeća, dodijeljena je preduzećima iz prerađivačke industrije. Određene aktivnosti koje doprinose razvoju prerađivačke industrije sprovedene su i na polju obrazovanja koje je, u narednom periodu, na svim nivoima, potrebno uskladiti sa potrebama tržišta rada, u dijelu koji se odnosi na srednje stručno i visoko obrazovanje.

Konkurentnost/direktne strane investicije. U Crnoj Gori je proglašeno je sedam biznis zona i to: u Kolašinu, Beranama, Bijelom Polju, Podgorici, Cetinju, Mojkovcu i Ulcinju. Jedinice lokalne samoprave su nadležne za njihov dalji razvoj, osposobljavanje i promociju, u skladu sa Uredbom o biznis zonama i projektnim zadacima za infrastrukturno opremanje biznis zone, koje će biti predmet Sporazuma o zajedničkom finansiranju projekta Ministarstva ekonomije i UNDP-a.

U okviru „Programa jačanja kapaciteta lokalnih samouprava“, koji je realizovan u saradnji sa UNDP-em, u periodu 2014-2016, podržane su jedinice lokalne samouprave Nikšića, Berana, Bijelog Polja, Mojkovca i Kolašina, sa ciljem: jačanja kapaciteta menadžment kadra odgovornog za upravljanje biznis zonama; uspostavljanje standardizovanog upravljanja biznis zonama; promocije ponude odobrenih biznis zona. Takođe, potpisivanjem novog sporazuma o zajedničkom finansiranju, za period 2016-2017, između Ministarstva ekonomije i UNDP-a, kreiran je program „Unapređenje konkurentnosti privrede“, koji ima za cilj jačanje biznis zona i razvoj klastera u cilju podsticanja ekonomskog prosperiteta i unapređenja poslovnog ambijenta. U sklopu projekta, koji se sprovodi već treću godinu zaredom, predstavljen je pravni okvir projekta razvoja biznis zona i to kroz donošenje Uredbe o biznis zonama. Pripremljeni su Modeli uspostavljanja i upravljanja biznis zonama od strateškog značaja, Predinvesticione studije za biznis zone od lokalnog značaja, Studija identifikacije biznis zona od strateškog značaja, a za period 2018-2019. u planu je izrada projektnih zadataka za infrastrukturno opremanje biznis zona.

Uredba o podsticanju direktnih investicija, kojom se uređuju uslovi i način podsticanja razvoja kroz privlačenje direktnih investicija u proizvodni ili sektor usluga, realizuje se u kontinuitetu. Dodjeljuju se finansijski podsticaji za investicije, na osnovu objavljenih javnih oglasa i to za investicione projekte čija je minimalna vrijednost ulaganja 500.000€, uz obezbjeđivanje otvaranja najmanje 20 novih radnih mjesta u roku od tri godine, od dana zaključivanja ugovora o korišćenju sredstava. Uzimajući u obzir status manje razvijenih opština u Crnoj Gori izvršene su izmjene Uredbe, koje se odnose na iznos zahtijevane investicije i broj novozaposlenih lica za projekte koji se realizuju na području lokalnih samouprava iz sjevernog i iz središnjeg regiona osim Glavnog grada Podgorica (minimalna vrijednost investicije je 250.000€, kojim se obezbjeđuje zapošljavanje najmanje 10 lica). Prema predmetnoj uredbi, sredstva za podsticanje investicija dodjeljuju se prema unaprijed definisanim kriterijumima u visini od 3.000-10.000€ po novozaposlenom

licu. Uredbom je uvedena i mogućnost refundacije izgradnje infrastrukture koja je neophodna za realizaciju investicionog projekta.

Program podsticanja razvoja klastera u Crnoj Gori se od 2012. godine realizuje u kontinuitetu, uz određene izmjene u skladu sa potrebama klastera. Cilj Programa je finansijska podrška efikasnijem funkcionisanju inovativnih klastera i njihove bolje promocije u pravcu ostvarenja bolje konkurentske pozicije malih i srednjih preduzeća na nacionalnom i međunarodnom tržištu. Odobrena pomoć je do 50%, odnosno do 65% ukupnih opravdanih troškova za klastere koji se nalaze na teritoriji manje razvijenih jedinica lokalne samouprave, maksimalano 10.000 € u 2016. godini, odnosno 15.000 € u 2017. godini. Tokom 2016. godine podrška je obezbijedena za 29 privredna subjekta u iznosu od 82.900 €, a u 2017. godini podrška u ukupnom iznosu od 70.000 € ugovorena je sa 42 privredna subjekta.

Program povećanja regionalne i lokalne konkurentnosti kroz usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih standarda poslovanja za period 2014-2016, realizuje se od 2014. godine. Cilj Programa je da obezbijedi podršku preduzetnicima, malim i srednjim privrednim društvima i klasterima malih i srednjih privrednih društava, naročito iz manje razvijenih opština i sjevernog regiona, da u što većoj mjeri povećaju svoju konkurentnost, prvenstveno kroz usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih standarda za proizvode i podršku za dobijanje akreditacije za ocjenjivanje usaglašenosti. Program sadrži dvije komponente podrške: 1) podrška MSP u smislu refundacije troškova akreditacije tijela za ocjenjivanje usaglašenosti i 2) podrška MSP u smislu refundacije troškova implementacije standarda/sertifikacije/resertifikacije. Intenzitet podrške do 70% opravdanih troškova za mala preduzeća, odnosno do 60% za srednja preduzeća, maksimalno 5.000 €.

Izvršene su izmjene i dopune Zakona o stranim investicijama. Zakonom je dodatno pojašnjen termin stranog investitora, investicioni ambijent je unaprijeđen ukidanjem ograničenja za ulaganje u privredno društvo koje se bavi proizvodnjom i prometom naoružanja i vojne opreme, izvršeno je usklađivanje sa Zakonom o privrednim društvima u dijelu vođenja evidencije stranih investitora i data prednost u rješavanju sporova od strane suda u Crnoj Gori, ako ugovorom o investiranju nije drugačije predviđeno.

Zahvaljujući odgovornoj politici i višegodišnjem sprovođenju ekonomskih reformi, Crna Gora je danas poznata po stimulativnom poslovnom ambijentu, političkoj i makroekonomskoj stabilnosti i konstantnim napretkom u unapređenju poslovnog ambijenta.

Investicije u Crnoj Gori u posljednjih 10 godina dolaze iz više od 100 zemalja iz različitih regiona svijeta. Neto priliv SDI, u periodu januar-avgust 2017. godine, iznosio je 368,2 mil.€. Najviše investicija potiče iz UAE, Rusije, Njemačke, Švajcarske, Italije, Azerbejdžana, Srbije, Turske, Španije i Austrije. U 2016. godini priliv je iznosio 371,6 mil.€. Povećanje neto priliva je rezultat značajnog rasta priliva po osnovu ulaganja u domaće kompanije i banke, kao i manjeg odliva stranih investicija u poređenju sa prethodnom godinom.

Nauka. Mjere koje se odnose na oblast nauke, u periodu 2015-2017, realizovane su različitim instrumentima podrške naučnoistraživačkoj zajednici i povezivanju nauke sa sektorom privrede, i to kroz:

1. Nacionalne programe

Po Konkursu NID 2012-2015, realizovana je treća istraživačka godina (2015. godina), kroz realizaciju 87 nacionalnih naučnoistraživačkih (NI) projekata. Na osnovu godišnjih konkursa za sufinansiranje NI djelatnosti, u 2015, 2016. i 2017. godini, odobrena su sredstva za stimulisanje istraživačkih timova i istraživača po osnovu učešća u Okvirnom programu EU „Horizont 2020”, učešća u projektima EUREKA programa, završetka doktorskih studija/školarinu na prvoj godini doktorskih studija, učešća na naučnim kongresima/sufinansiranja organizovanja naučnih kongresa u Crnoj Gori, registrovanja патената i inovativnih rješenja, realizacije programa promocije nauke i istraživanja u društvu Crne Gore.

2. Projekat „Visoko obrazovanje i istraživanje za inovacije i konkurentnost (INVO)”-Uspostavljanje prvog Centra uspjehnosti u Crnoj Gori i dodjela krupnih grantova za potprojekte istraživanja i razvoja (2012-2017)

Centar izvrsnosti „BIO-ICT” počeo je s radom 01. juna 2014. godine, a čini konzorcijum od 8 partnera. Istraživanja u Centru su interdisciplinarnog karaktera i sprovode se u sljedećim oblastima istraživanja: ICT; Poljoprivreda i hrana; Medicina i zdravlja ljudi i Održivi razvoj i turizam. U Centru su angažovana 86 istraživača, iz više naučnih oblasti, od kojih je 15 mladih istraživača - doktoranata i 5 postdoktoranata. Glavni cilj „BIO-ICT” projekta je veća primjena i upotreba najsavremenijih ICT tehnologija u oblastima održive poljoprivrede, monitoring usjeva, ekosistemavoda/mora i šuma, razvoja tehnika za kontrolu i smanjenje zagađenja vazduha, analize i standardizacije prehrambenih proizvoda, kontrole kvaliteta zemljišta i unapređenje javnog zdravstvenog sistema. Pri tome, produžen je ugovorni rok za istraživanja na projektu za jednu godinu, odnosno do 31. maja 2018. godine, do kada treba da se, pored istraživačkih aktivnosti, reguliše pravni status Centra izvrsnosti i njegova dalja održivost.

U okviru „INVO” projekta, koji se finansira iz kredita Svjetske banke, podržavaju se krupni istraživački grantovi, usmjereni na jačanje izuzetnih istraživačkih timova, internacionalizaciju i povezivanje istraživanja i privrede. Do sada je je odobreno i ugovoreno osam grantova, a opredijeljena sredstva za sve istraživačke grantove, u periodu 2014-2017. godine, iznose 2.540.000€.

3. Povećanje broja istraživača i kvaliteta naučnoistraživačkog rada, kroz odgovarajuće programe podsticanja i promocije nauke u društvu i podrške mladim istraživačima kroz Nacionalni program stipendija za izvrsnost

Nacionalni program stipendija za izvrsnost realizuje se kroz projekat „INVO”. Realizacija ovoga programa predstavlja izuzetnu priliku da mladi, talentovani istraživači nastave svoje akademsko i istraživačko usavršavanje. Do sada su realizovana dva konkursa za doktorske i postdoktorske studije. U 2015. godini dodijeljeno je 25 stipendija za doktorske i 4 stipendije za postdoktorske studije, a u i 2016. godini

dodijeljeno je 7 doktorskih stipendija na univerzitetima u Crnoj Gori i 10 postdoktorskih stipendija u inostranstvu.

4. Osnivanje Naučno-tehnološkog parka i inovaciono-preduzetničkih centara

Realizacijom Projekta uspostavljanja "Tehnopolis"-a, u Crnoj Gori je, poslije skoro 30 godina, izgrađen i stavljen u funkciju prvi naučno-inovacioni objekat, čime je omogućena saradnja između istraživanja i privrede na jednom mjestu. U "Tehnopolis"-u trenutno ima 14 preduzeća.

NTP u Podgorici treba da objedini preduzetničke, inovativne, naučne i privredne kapacitete; ostvari jaku vezu sa lokalnim i regionalnim biznis centrima, inkubatorima, klasterima i vaučerskim šemama; unaprijedi internacionalizaciju i komercijalizaciju istraživanja i poveća potražnju za konsultantskim uslugama, inovativnosti proizvoda i usluga, poslovnim procedurama, organizacijom i marketingom. Realizuju se aktivnosti vezane za obezbjeđivanje/opremanje objekta za njegov smještaj.

5. Učešće u tržišno orijentisanim EUREKA projektima

Crna Gora je punopravna članica EUREKA programa. Ministarstvo nauke izdvaja sredstva za kontribuciju za učešće u ovom programu, kao i sredstva za projekte ustanova iz Crne Gore koje su ostvarile partnersko učešće na EUREKA projektima.

6. Uvođenje novih instrumenata za podsticanje inovacija

U skladu sa tematskim prioritetima inovativne djelatnosti, utvrđenim u Strategiji inovativne djelatnosti 2016-2020, s Akcionim planom (Energija; Poljoprivreda i hrana; Održivi razvoj i turizam; Informaciono-komunikacione tehnologije; Medicina i zdravlje ljudi i Novi materijali, proizvodi i servisi), nakon završene konkursne procedure, sufinansiraće se inovativni projekti u ukupnom iznosu od 200.000€ (konkursna procedura je u toku).

Visoko obrazovanje. U prethodnom periodu, realizovane su značajne reformske aktivnosti koje treba da doprinesu unapređenju kvaliteta visokog obrazovanja, boljoj povezanosti stručnog i visokog obrazovanja, i, u konačnome, stvaranju kadra koji će odgovoriti potrebama društva.

Donesen je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju, sa ciljem rješavanja problema neusklađenosti obrazovanja sa potrebama tržišta rada, odnosno problema nezaposlenosti. Praćenjem kretanja na tržištu rada, uz saradnju sa poslodavcima i redovnu analizu odnosa ponude i tražnje, kao i uz racionalizaciju upisne politike, koja će se dodatno uskladiti sa potrebama tržišta rada izbjeći će se stvaranje suficitarnih kvalifikacija. Ovim zakonom su propisane besplatne studije, na javnim ustanovama, za studente osnovnih studija koji su upisani 2017/2018. godine (preko 3.500 studenata upisano je u prvu godinu osnovnih studija na Univerzitetu Crne Gore), dok će master studije po reformisanom modelu studija biti besplatne počev od studijske 2020/2021. godine. Novina je i da se, od ove studijske godine, na Univerzitetu Crne Gore studije realizuju po novom modelu, 3+2+3 - osnovne, master i doktorske studije.

Ostale ustanove visokog obrazovanja, u skladu sa Zakonom, u obavezi su da primijene ovaj model studija najkasnije od studijske 2020/2021. godine. Izuzetno važna novina je zastupljenost praktične nastave u obimu 25% obaveznog dijela studijskog programa, što će omogućiti studentima da stiču neophodna praktična znanja i vještine tokom studiranja.

U cilju unapređenja kvaliteta visokog obrazovanja i obezbjeđenja nezavisnosti i transparentnosti rada tijela zaduženih za kvalitet, donesena je Odluka o osnovanju Agencije za kontrolu i obezbjeđenje kvaliteta visokog obrazovanja. U narednom periodu Savjet za visoko obrazovanje će imenovati Skupština Crne Gore. U toku su pripreme za naknadnu koordinisanu, tzv. follow up, evaluaciju ustanova visokog obrazovanja koja će se tokom 2017/2018. godine sprovesti od strane EUA-IEP.

Program stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem se realizuje već šestu godinu zaredom, u skladu sa Zakonom o stručnom osposobljavanju lica sa stečenim visokim obrazovanjem. Upravo je završen javni poziv za korisnike Programa za 2017/2018. godinu. Program je dao dobre rezultate, imajući u vidu da je, od 14.252 korisnika koji su bili dio Programa u prethodne četiri godine, njih 6.856, odnosno oko 48% nastavilo radni angažman, od čega 2.447 (35,64%) je u javnom sektoru, a 4.418 (64,35%) u privatnom sektoru.

U okviru Projekta „Visoko obrazovanje i istraživanje za inovacije i konkurentnost“, koji se finansira iz kredita Svjetske banke, realizuje se niz aktivnosti.

Na osnovu Studije izvodljivosti za uspostavljanje sistema praćenja karijere visokoškolaca (Tracer Study) sprovedeno je anketiranje studenta koji su diplomu o završenim studijama stekli 2009. i 2013. godine, na osnovu čega je pripremljen Detaljni analitički izvještaj. Sprovedena istraživanja ukazuju da je većina studenata koji upisuju fakultet prethodno završila gimnaziju i da studenti čiji roditelji imaju veći nivo obrazovanja češće nastavljaju obrazovanje nakon srednje škole. Istraživanje je pokazalo da 3 od 4 studenta završi studije u roku predviđenom pravilima studija, dok je preko 85% zadovoljno studijama. Kad je u pitanju drugi ciklus studija, dvije trećine studenata upisuje specijalističke, magistarske ili doktorske studije. Studenti su umjereno zadovoljni organizacijom nastave u okviru studijskog programa koji su završili (prosječne ocjene od 2,9- 3,9, na skali od 1 do 5), dok je ocjena zadovoljstva studijskim programom na skali od 1 do 10 ocijenjena sa 6,8 (2009) i 6,6 (2013). Rezultati istraživanja su pokazali da je od ukupnog broja anketiranih studenata koji su diplomirali 2009. godine, 82% trenutno zaposleno, odnosno 66% onih koji su diplomirali 2013. godine.

U skladu sa Strategijom razvoja visokog obrazovanja 2016-2020. godine, pripremljena je Studija izvodljivosti za uvođenje adekvatnog sistema za prevenciju plagijarizma u Crnoj Gori, sa definisanim aktivnostima za implementaciju predloženog modela. Takođe, u junu 2017. godine, sa kompanijom „Turnitin LLC“ iz Sjedinjenih Američkih Država, potpisan je ugovor o kupovini softvera za detekciju plagijarizma (iThenticate), koji će omogućiti pristup najpoznatijim svjetskim bazama podataka otvorenog i zatvorenog tipa, u cilju sveobuhvatne provjere radova. U skladu sa iskazanim individualnim potrebama

svih ustanova visokog obrazovanja, odnosno potpisanim ugovorima, omogućen je, za dvogodišnji period, pregled do 5.600 radova.

U skladu sa kriterijumima konkursa za dodjelu nacionalnih stipendija za izvrsnost studentima magistarskih studije koji studiraju na renomiranim ustanovama u inostranstvu, za 2015. i 2016. godinu, odobreno je 86 nacionalnih stipendija u ukupnom iznosu od 645.000,00 €. Takođe, u okviru navedenog Projekta, shodno kriterijumima Poziva za prijavu projekata za dodjelu grantova za institucionalno unapređenje ustanova visokog obrazovanja u Crnoj Gori, opredijeljeno je 695.000,00 €. Ovim sredstvima, podržano je 16 projekata ustanova visokog obrazovanja.

Stručno obrazovanje. Kako bi se mladima koji se obrazuju u stručnim školama omogućilo zapošljavanje i smanjio rizik od nezaposlenosti posebna pažnja je usmjerena na unapređenje kvaliteta stručnog obrazovanja. U prethodnom periodu, radilo se na modernizaciji obrazovnih programa, unapređenju kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada, popularizaciji stručnog obrazovanja kako bi ono postalo prvi izbor za učenike osnovnih škola. U saradnji sa poslodavcima, radilo se na povećanju obima realizacije praktičnog obrazovanja, kao i na obuci nastavnika.

Izmjenama i dopunama Zakona o stručnom obrazovanju unaprijeđene su odredbe koje se odnose na upis učenika u stručne škole. U tom smislu, dopunjeni su kriterijumi za upis učenika u programe u četvorogodišnjem trajanju. Utvrđen je minimalan broj bodova koji je potrebno da učenik ostvari po osnovu uspjeha na eksternom ispitu na kraju osnovnog obrazovanja, po osnovu uspjeha u poslednja tri razreda osnovne škole i uspjeha na predmetima od značaja za upis na odgovarajuće programe. Unaprijeđene su i odredbe koje se odnose na stručni ispit, u smislu ujednačavanja njegove zahtjevnosti maturalnom ispitu.

Imajući u vidu značaj saradnje sa poslodavcima u realizaciji praktičnog obrazovanja, kao i značaj obezbjeđenja kvaliteta u njegovoj realizaciji, Centar za stručno obrazovanje utvrđuje materijalno-tehničke i kadrovske uslove koje treba da ispunjava poslodavac uključen u ovaj proces. Pri tome, učenik u dualnom obrazovanju ne ostvaruje prava iz radnog odnosa, što je dobar podsticaj poslodavcu da učestvuje u dualnom obliku obrazovanja učenika. Naknade učenicima prvog i drugog razreda u dualnom obrazovanju obezbjeđuju se iz budžeta, dok je naknada u trećem razredu obaveza poslodavca. Visina naknada učeniku u dualnom obrazovanju za prvi razred iznosi najmanje 10% prosječne neto zarade, za drugi razred najmanje 15% i u trećem razredu najmanje 20%. Dualnim oblikom obrazovanja, a koje je počelo u školskoj 2017/2018. godini, obuhvaćeno je 264 učenika. Individualne ugovore sa učenicima potpisalo je 97 poslodavaca iz dvanaest opština i sedamnaest škola. Obrazovni programi po kojima se obrazuju učenici su: Kuvar, Konobar, Automehaničar, Frizer, Zavarivač, Instalater sanitarnih uređaja, grijanja i klimatizacije, Elektroinstalater, Pekar, Prodavač, Monter telekomunikacionih sistema, Poslastičar, Bravar, Autoelektričar i Obrađivač plemenitih metala – ukupno 14 obrazovnih programa.

Radi podsticanja učenika da se upisuju na obrazovne programe nivoa III, a koji su na tržištu rada prepoznati kao deficitarni, opredijeljeno je 119 stipendija za učenike prvog razreda koji se obrazuju za deficitarne kvalifikacije. Stipendije za deficitarne kvalifikacije dodijeljene su učenicima iz dvanaest stručnih i mješovitih škola, iz osam gradova, za šest obrazovnih programa. Iznos stipendije je 70,0 €. Za stipendije je obezbijeđeno 186.200,00 €.

Radi obezbijeđenja kontinuiranog praćenja kvaliteta praktičnog obrazovanja urađena je nova aplikacija na MEIS portalu. Naime, u školskoj 2017/2018. godini evidencije o poslodavcima i učenicima koji su kod poslodavca mogu se pratiti i preko aplikacije „Praktična nastava“ na MEIS portalu www.meisportal.edu.me. Ova aplikacija služi za vođenje evidencije o praktičnom obrazovanju učenika u stručnim školama. Podatke unosi organizator praktičnog obrazovanja u saradnji sa nastavnikom praktične nastave. Podaci koje nudi ova aplikacija služe za različite analize: obima praktične nastave kod poslodavca u pojedinim školama, za konkretne programe, prisustva učenika, postignuća učenika, obrazovanju instruktora, veličine preduzeća koja su zainteresovana za saradnju sa školama i dr.

U školskoj 2017/2018. godini, u okviru IPA projekta “Modernizacija obrazovnih programa i obuka nastavnika” urađeno je 10 obrazovnih programa koji sadrže module i koji su bazirani na ishodima učenja, i to: iz oblasti Energetike– dva programa; Mehatronike-jedan program; Ekonomije i prava- dva programa; Građevinarstva i uređenja prostora - dva programa; Ugostiteljstva - dva programa i Usluga- jedan program. Izradi programa prethodila je priprema i usvajanje metodoloških dokumenata za izradu standarda zanimanja, standarda kvalifikacija, ispitnih kataloga i obrazovnih programa. Urađeno je 29 standarda zanimanja, 26 standarda stručnih kvalifikacija i 10 standarda kvalifikacija nivoa obrazovanja. Istovremeno, obučeno je 150 nastavnika za primjenu novih obrazovnih programa iz 23 stručne i mješovite škole, a na osnovu standarda stručnih kvalifikacija urađeno je i 12 ispitnih kataloga namijenjenih priznavanju neformalnog i informalnog učenja.

U okviru istog projekta, organizovane su dvije obuke nastavnika za sprovođenje karijerne orijentacije u stručnim školama, na kojima je učestvovalo 69 nastavnika, iz 18 stručnih i mješovitih škola u prvom ciklusu i 21 škole u drugom ciklusu.

Akreditovan je program obuke nastavnika: „Vještine vođenja karijere u stručnim školama“, koji se može naći u Katalogu stalnog stručnog usavršavanja nastavnika.

Informaciono komunikacione tehnologije. Prema podacima Zavoda za statistiku za 2017. godinu, pristup Internetu se ostvaruje pomoću personalnih računara (PC) 56,4% i prenosivih računara (laptop, netbook, tablet) 64,0%. Najviše domaćinstava, odnosno 73,2% koristi fiksnu širokopojasnu konekciju (DSL, ADSL, VDSL, kabal, optički kabal, satelit, WiFi). Mobilnu širokopojasnu konekciju (preko mobilne telefonske mreže, najmanje 3G mreža) koristi 46,1% domaćinstava, a 8,9% koristi uskopojasnu konekciju (dial- up, modem ili ISDN, manje od 3G). Mobilni uređaji, kao platforme preko koje se pristupa Internetu, bilježe konstantan i značajan rast, tako da je, u odnosu na 2016. godinu, zabilježen rast od 13,7%. Istovremeno,

zabilježen je rast od 5,6% u korišćenju laptopova, tableta, a povećan je i broj domaćinstava koja koriste mobilnu širokopojasnu konekciju za 6,4%.

U oblasti e-uprave ostvaren je značajan napredak. Broj registrovanih korisnika je od kraja 2015. godine, kada je iznosio 24.338, povećan za 10.526 ili 43 %. Povećan je i broj elektronskih usluga, kojih je na kraju 2016. godine bilo 192, a trenutno je 240. Zabilježena je posjećenost od strane 50 zemalja. Navedeni podaci potvrđuju ispravnost odluke o formiranju jednog mjesta za pružanje usluga javne uprave.

Crnogorska e-uprava je, u međunarodnom kontekstu, pozicionirana, prema eGovernment Development Index-u, na 47, a prema eParticipation Index-u zauzima 17. mjesto.

Sporazum o snižavanju cijena usluge roaminga u javnim mobilnim komunikacionim mrežama između država regiona (Republika Makedonija, Republika Srbija, Bosna i Hercegovina i Crna Gora), koji je potpisan 2014. godine, a tiče se faznog snižavanja cijena rominga u 2015, 2016 i 2017. godini, se uspješno primjenjuje. Na osnovu Sporazuma, Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je operatorima javnih mobilnih komunikacionih mreža koji pružaju javne mobilne komunikacione usluge na teritoriji Crne Gore ("Crnogorskom Telekom"-u A.D. Podgorica, "Telenor"-u d.o.o. Podgorica i "M:tel"-u d.o.o. Podgorica) utvrdila način i dinamiku snižavanja cijena rominga. S tim u vezi, u toku je primjena III faze snižavanja cijena. U julu 2017. godine, upućeno je pismo Evropskoj komisiji da se Regulativa o ukidanju rominga u zemljama Evropske unije proširi i na potpisnice ovog Sporazuma.

Uspostavljena je Nacionalna tačka razmjene internet saobraćaja (Montenegro Internet Exchange Point - MIXP), koja je počela sa radom 22. jula 2015. godine i, time, postala funkcionalna i operativna. Nacionalna tačka razmjene predstavlja alat za pospešivanje razvoja internet servisa, snižavanje cijena usluga interneta, rasterećivanje linkova za globalni pristup internetu, poboljšavanje kvaliteta usluge pristupa internetu i sigurnost komunikacija u pogledu zaštite ličnih podataka i bezbjednosti mreže. Do sada su na MIXP povezani Univerzitet Crne Gore, doMEn, Crnogorski Telekom, Telenor, Mtel i MNNews. MIXP je od 1. aprila 2016. godine počeo da pruža telekomunikacione usluge na komercijalnoj osnovi, za koje potrebe je usklađen i donešen i zvanični cjenovnik i već su potpisani ugovori sa Crnogorskim Telekomom, Telenorom, Mtel-om, MNNews-om, doMEn-om i Univerzitetom Crne Gore.

Zakonom o elektronskoj upravi uređen je način postupanja državnih organa, organa državne uprave, organa lokalne samouprave, organa lokalne uprave, javnih službi i pravnih lica koja vrše javna ovlašćenja kad u vršenju svojih nadležnosti ostvaruju komunikaciju sa građanima, privrednim društvima, drugim pravnim licima i preduzetnicima elektronskim putem i kad obrađuju, razmjenjuju i objavljuju podatke i informacije u elektronskom obliku i propisano je da postoji jedno mjesto na kojem se nalaze usluge organa i centralizovano i na jednom mjestu vrši autentifikacija i autorizacija korisnika. Zakonima kojima se uređuje elektronska uprava, elektronska identifikacija i elektronski potpis, elektronski dokument, elektronska trgovina i informaciona bezbjednost propisane su norme relevantne za ovu oblast. Donesen je Zakon o elektronskoj identifikaciji i elektronskom potpisu koji je usaglašen s EIDAS Regulativom, čime su propisane

jasne odredbe u cilju povećanja povjerenja u elektronske transakcije kroz pravni okvir koji uređuje sigurne i pouzdane elektronske transakcije. Izgradnja povjerenja u elektronsko poslovanje je ključna, kako za razvoj informacionog društva, tako i za ekonomski i socijalni razvoj praćen modernim tehnologijama. Donošenjem novog zakona o elektronskoj identifikaciji i elektronskom potpisu stvara se pravni osnov za dalji razvoj elektronskog poslovanja u Crnoj Gori. Takođe, vrši se potpuno usaglašavanje normativnog okvira za ovu oblast sa evropskom regulativom.

U Strategiji sajber bezbjednosti 2013 – 2017, koja je urađena u skladu sa direktivom 2016/1148 o bezbjednosti mreža i informacionih sistema, su prepoznati ključni ciljevi koji su realizovani kroz Akcioni plan. Nadležni organ za sajber bezbjednost je Ministarstvo javne uprave u okviru kojeg funkcioniše Nacionalni CIRT tim koji ima funkciju koordinacije i odgovora na prijetnje, napade i izazove u sajber prostoru. Sprovedene su planirane aktivnosti u okviru organizacije lokalnih CIRT timova u Crnoj Gori. Kreiran je 31 lokalni tim u državnim organima i šest lokalnih timova u privatnom sektoru koji sarađuju sa članovima nacionalnog CIRT-a vezano za pitanja zaštite od računarskih bezbjednosnih incidenata na internetu. U skladu sa izmjenama i dopunama Zakona o informacionoj bezbjednosti, definisana je kritična informatička infrastruktura, a u toku je i izrada propisa za zaštitu kritične informatičke infrastrukture. U skladu s Uredbom o mjerama informacione bezbjednosti i Pravilnikom o upotrebi računarsko-komunikacionih resursa na mreži državnih organa, definisane su procedure za bezbjednost podataka.

U skladu sa Zakonom o elektronskoj upravi i Zakonom o slobodnom pristupu informacijama, u kontinuitetu se radi na unaprjeđenju jedinstvenog mjesta u virtuelnom prostoru na kojem građani i privreda mogu da dobiju informacije o radu Vlade Crne Gore i organa državne uprave. U tom smislu, web portal Vlade Crne Gore, kao jedan od važnih komunikacionih kanala, omogućava vizuelnu prepoznatljivost sa ciljem veće dostupnosti informacija i transparentnosti rada Vlade i ministarstava.

Turizam. U cilju boljeg iskorišćavanja značajnog potencijala za razvoj turizma, u prethodnom periodu realizovano je niz aktivnosti, a koje se odnose na:

- **unapređenje zakonske regulative** - doneseno je više zakonskih i podzakonskih akata. U toku je priprema novog Zakona o turizmu i ugostiteljstvu, čija će rješenja omogućiti intenzivniji razvoj nedovoljno razvijenih područja, sa akcentom na sjeverni dio Crne Gore, širu podsticajnu politiku razvoju hotelskog biznisa, nove poslovne modele, kao i efikasnije suzbijanje poslovanja u „sivoj zoni“;
- **poboljšanje turističke infrastrukture** – u 2015. i 2016. godini, otvorena su 43 nova objekta hotelskog i sličnog oblika, a tokom 2017. godine otvorena su 33 nova objekta;
- **bolju povezanost i dostupnost destinacije** – kroz unapređenje prvenstveno avio-dostupnosti Crne Gore, odnosno realizaciju ugovora o saradnji sa nisko-tarifnim avio-kompanijama. S tim u vezi, uspostavljena je direktna povezanost sa Briselom, Londonom, Berlinom, Mančesterom, Minhenom, Milanom, Stokholmom, Budimpeštom. Pojednostavljena je procedura za dolazak turista iz NR Kine. Do sad su dvije domaće agencije potpisale ugovore sa kineskim partnerima. Intenzivirana je saradnja sa renomiranim tour-operatorom „TUI“. Saradnja TUI-Rusija sa HG

„Budvanska rivijera“, koja je počela još 2013. godine, rezultirala je dolaskom sve većeg broja turista u crnogorsku metropolu turizma, kao i putem otvaranja „club hotela“ u objektima ove kompanije. Ovaj tour-operator, od 2016. godine, saraduje i sa HTP „Ulcinjaska rivijera“;

- **prevazilaženje problema sezonalnosti** i smanjenje regionalne neizbalansiranosti, aktivnostima na planu diverzifikaciju turističke ponude, tokom poslednjih nekoliko godina, realizovan je Program podsticajnih mjera u oblasti turizma, u cilju obogaćivanja i unapređenja turističke ponude, podrške marketing aktivnostima za otvaranje novih emitivnih tržišta, organizovanje manifestacija i turističku valorizaciju i afirmaciju kulturnog nasljeđa;
- **unapređenje marketinškog djelovanja**– intenzivirane su promotivne aktivnosti na nama udaljenim tržištima, uz promovisanje i regionalnih turističkih proizvoda. S tim u vezi, donijeće se Strateški marketing plan turizma Crne Gore za period 2018-2022, u kome će se definisati ciljevi, principi i mehanizmi kontinuiranog marketinškog djelovanja crnogorskog turizma, uz predloge za reorganizaciju sistema turističkih organizacija. Sastavni dio plana je sveobuhvatna analiza postojeće strukture proizvoda i gostiju.
- **unapređenje poslovnog ambijenta**, kroz poreske i druge olakšice i podsticaje investitorima, što je, uz skraćenje roka povrata investicija, rezultiralo visokim nivoom investicija u turističkom sektoru.

Kulturni turizam. U skladu sa mogućnostima, u kontinuitetu se realizuje niz aktivnosti, čime se stvaraju uslovi za adekvatno definisanje i bolju valorizaciju kulturno-turističkih potencijala Crne Gore. U tom smislu, realizovane su sljedeće aktivnosti:

- edukacija kadra u oblasti kulturne baštine;
- prezentacija i popularizacija kulturne baštine;
- zaštita i očuvanje kulturnih dobara, kroz Program zaštite i očuvanja kulturnih dobara, Program podrške razvoju kulture u Nikšiću i Program Cetinje – grad kulture;
- implementacija menadžment planova: Prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora i Istorijskog jezgra Cetinja;
- upis na UNESCO Listu svjetske baštine nekropola stećaka Grčko groblje, Bare Žugića i Novakovići, Opština Žabljak i Grčko groblje, Šćepan Polje, Opština Plužine i Kotorske tvrđave u okviru transnacionalne, serijske nominacije venecijanskih utvrđenja od XVI do XVII vijeka, koju su kandidovale za upis tri države: Italija, Hrvatska i Crna Gora;
- aktivnosti vezane za upis na UNESCO Listu svjetske baštine Istorijskog jezgra Cetinja.

Održivi rast

Poljoprivreda i ruralni razvoj. U toku referentnog perioda (2015-2018), usvojen je Program razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u okviru IPARD II 2014-2020 (IPARD program) i ojačani su kapaciteti Direktorata za IPARD plaćanja. Akreditovana je i operativna struktura za sprovođenje IPARD programa.

Radi ostvarivanja razvojnih ciljeva definisanih Pravicima razvoja Crne Gore 2015-2018 (održivo gazdovanje resursima; stabilna i prihvatljiva ponuda bezbjedne hrane; obezbjeđivanje primjerenog životnog standarda za seosko stanovništvo i podizanje konkurentnosti proizvođača hrane), realizovane su mjere koje obuhvataju:

1. Investicije u primarnu poljoprivrednu proizvodnju, preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda

U okviru mjera usmjerenih na investicije u primarnu poljoprivrednu proizvodnju, preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda, u periodu 2013-2017 godina, isplaćena je podrška u ukupnom iznosu od 25.480.068,43 €.

Od ovog iznosa kroz direktna plaćanja isplaćeno je ukupno 12.718.465,85€ (49,91%) za prosječno 8.031 korisnika po godini.

U okviru mjera ruralnog razvoja, kroz mjere jačanja konkurentnosti proizvođača hrane isplaćena je bespovratna podrška u ukupnom iznosu od 11.838.921,00 € (46,46%) za ukupno 3.672 korisnika (prosječno 1.224 po godini). Imajući u vidu da je visina isplaćene podrške 50%, može se zaključiti da je u primarnu poljoprivrednu proizvodnju, preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda u ovom periodu direktno investirano oko 23,7 mil. €.

Najznačajniji dio sredstava bespovratne podrške, u cilju podizanja konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje, realizovan je kroz tzv. IPARD like projekat, i to u ukupnom iznosu od 3.657.708,33€ (30,89 %), za 235 korisnika.

Kroz mjeru podrške investicijama u preradu na porodičnim gazdinstvima, u ovom periodu, isplaćena je bespovratna podrška u ukupnom iznosu od 631.406,44 € (5,33%) za 185 korisnika, čime su stvoreni uslovi za podizanje kako kvaliteta i nivoa prerade poljoprivrednih proizvoda, tako i dodate vrijednosti istih. Imajući u vidu da je visina isplaćene podrške 50%, u sektor prerade je uloženo oko 1,26 mil. €.

U okviru programa za unapređenje pčelarstva i mjera za stabilizaciju tržišta, u ovom periodu izdvojeno je 922.681,50 € (3,62%).

2. Investicije za implementaciju politike poljoprivrednog zemljišta (razvoj, korišćenje i poboljšanje kvaliteta poljoprivrednog zemljišta, povećanje veličine porodičnih poljoprivrednih gazdinstava i sprečavanje usitnjenosti posjeda)

Jedan od problema sa kojima se suočavaju poljoprivredni proizvođači predstavlja usitnjenost parcela, koja onemogućava efikasnije korišćenje mehanizacije, odnosno utiče na povećanje troškova obrade poljoprivrednog zemljišta. U cilju animiranja poljoprivrednih proizvođača da više rade zajedno definisani su modeli njihovog organizovanja kroz Zakon o kooperativama.

U junu 2017. Godine, formirana je Komisiju za valorizaciju poljoprivrednog zemljišta u državnoj svojini, sa ciljem da se omogući što bolja valorizacija neiskorišćenog poljoprivrednog zemljišta u državnoj svojini, a koje je predmet sve većeg interesovanja domaćih i inostranih investitora. Stvaranjem uslova da se zemljišni potencijali u državnoj svojini učine dostupnim za preduzetničke inicijative u oblasti poljoprivrede i agroindustrije, omogućiće se rast proizvodnje, konkurentnosti crnogorske poljoprivrede, i novi prostor za rast zaposlenosti.

U toku 2017. godine dato je u zakup 45 ha zemljišta na Grahovu, a u toku su pregovori za zakup još 60 ha na lokalitetu Šas, opština Ulcinj.

3. Poboljšanje i razvoj ruralne infrastrukture, i diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima

Razvoj infrastrukture u ruralnim sredinama u značajnoj mjeri sprečava migracione procese, čime se stvaraju uslovi za očuvanje sela, a samim tim stvaraju i povoljniji uslovi za život i rad u njima. Imajući to u vidu, iz sredstava Agrobudžeta, kroz mjeru obnove i razvoja sela i seoske infrastrukture i mjere za diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim sredinama realizovalo, u ovom periodu, opredijeljeno je ukupno 3.037.715,17 €.

Kroz mjeru obnove i razvoj sela i seoske infrastrukture, realizovano je 2.833.000,00€ (93,26%), čime je podržano preko 200 projekata koji se odnose na probijanje i nasipanje puteva, elektrifikaciju sela, izgradnju vodopoja i sl.

Mjerom, diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim sredinama podržana su 104 korisnika, kroz realizaciju projekata za adaptaciju objekata i opremanja istih, kao i nabavke potrebne opreme za pružanje turističkih/ugostiteljskih usluga u ruralnim sredinama, u ukupnom iznosu od 204.715,17€ (6,74%). Realizacijom ove mjere omogućeno je gazdinstvima koja se bave poljoprivredom, a imaju mogućnost da u okviru svog gazdinstva pružaju turističke i ugostiteljske usluge, diverzifikuju svoju aktivnost obezbjeđivanjem dodatnih prihoda, amortizujući rizike povezane sa poljoprivrednom proizvodnjom.

4. Implementacija agro-ekoloških mjera

Uvažavajući činjenicu da je Crna Gora ekološka država, a uzevši u obzir povoljne prirodne i klimatske uslove, značajan fokus je stavljen na mjere za održivo gazdovanje prirodnim resursima.

Imajući u vidu i rezultate aktivnosti iz prethodnog perioda, prije svega objavljivanje Kodeksa dobre poljoprivredne prakse, ova grupa mjera proširena je mjerom upravljanja stajskim đubrivom, veoma značajnom sa aspekta zaštite životne sredine.

U ovom periodu ukupno je realizovano 1.440.212,75 €, od čega za očuvanje genetičkih resursa u poljoprivredi 57.448,00 €, održivo korišćenje planinskih pašnjaka 614.675,50 €, organsku poljoprivredu 459.929,60 € i za podršku upravljanju stajskim đubrivom 308.159,65 €.

I pored dobrih rezultata ostvarenih u posmatranom periodu, još uvijek su prisutni izazovi koje treba u narednom periodu prevazići:

- nepovoljna struktura poljoprivredne proizvodnje;
- neadekvatna tehnička opremljenost poljoprivrednih proizvođača;
- bolja primjena svih standarda bezbjednosti hrane u svim fazama proizvodnje;
- fokusiranje na proizvode visokog kvaliteta (organska, PDO/PGI) i njihova standardizacija;
- nerazvijena fizička i socijalna ruralna infrastruktura;
- depopulacija prisutna u ruralnim područjima.

Šumarstvo. Prema rezultatima Nacionalne inventure šuma iz 2011. godine, šume zauzimaju 60% teritorije Crna Gore, a neobrasla šumska zemljišta dodatnih 9,7%. Povećanje površina pod šumama u novije vrijeme je uglavnom uzrokovano napuštanjem tradicionalne poljoprivrede u selima na sjeveru i zarastanjem poljoprivrednih površina u šume.

U odnosu na toliku rasprostranjenost šuma, ciljevi koji se odnose na povećanje površina pod šumom su postignuti, iako su postojali i negativni trendovi obešumljavanja i devastacije šuma. U Crnoj Gori u državnom vlasništvu je 51% šuma i šumskog zemljišta, a 49% u privatnom. Udio privatnog vlasništva u posljednjih deset godina se povećava zbog procesa restitucije.

Na osnovu statističkih pokazatelja, 48.847¹⁷ domaćinstava u Crnoj Gori je vezano za selo i prostore koji su obrasli šumama. To znači da je oko 30% stanovništva zavisno od proizvoda i usluga koje pružaju šume, ili direktno stiču prihode kroz korišćenje šumskih resursa ili upošljenost u sektorima šumarstva i drvne industrije. Stanovništvo u ruralnim područjima spada među najsiromašnijim u Crnoj Gori, i direktno zavisi od prihoda koji se stiču bavljenjem poljoprivredom i korišćenjem šumskih resursa. U drvnoj industriji posljednjih godina aktivno je oko 150 preduzeća (uključujući i preduzeća i preduzetnike koji se bave stolarskim djelatnostima i proizvodnjom namještaja). Najzastupljenija djelatnost preduzeća, posmatrano

¹⁷ Popis poljoprivrede 2010

po njihovom broju, predstavlja pilanska prerada drveta, a samo mali broj preduzeća se bave polufinalnom ili finalnom proizvodnjom proizvoda od drveta.

Šume Crna Gore nude čitav niz ekosistemskih usluga kako na lokalnom nivou, tako i na regionalnom, pa i globalnom planu. Oko 5,8% površine šuma već je uključeno u nacionalne parkove, a i osnovani kao i planirani regionalni parkovi uključuje veliki dio šumskih površina. U svim šumama oko 12% šuma i 8% šumskog zemljišta je nepristupačno zbog prirodnih prepreka, što znači da su ta područja površine oko 110.000 ha „de facto“ prepuštena prirodnim procesima.

Šume trenutno najviše ugrožavaju klimatske promjene sa povećanim rizicima suša, požara i biotskih štetočina, i to će se nastaviti u budućnosti. Požari su u periodu od 2005 do 2010. godine godišnje zahvatili prosječno oko 1% površina šuma u zemlji, a u 2012. godini oni su zahvatili rekordnih 7% površina šuma. U slučaju očekivanih još ekstremnijih suša, ugroženost od požara može još da se poveća do nivoa koji može nanijeti ozbiljnu štetu stanovništvu, prirodnim ekosistemima i cjelokupnoj ekonomiji.

Sprovedenu su aktivnosti na zaustavljanju negativnih trendova u šumarstvu i dalji rast proizvodnje u drvnjoj industriji. S tim u vezi, donesena je Odluka o privremenom ograničenju izvoza određenih drvnih sortimenata, kojom je u potpunosti zaustavljen odliv drvne sirovine van Crne Gore.

Takođe, izvršena je analiza rezultata dosadašnje primjene koncesionog sistema korišćenja šuma i shodno konstatovanim negativnim trendovima predložena reorganizacija tog koncepta.

U toku je realizacija pilot projekta, koji će se ukazati na mogućnosti za uvođenje privatnog sektora u sistem usluga u šumarstvu (vršenje sječe stabala, izvlačenje drvnih sortimenata iz šume i transport drvnih sortimenata), i da se na osnovu tih rezultata definiše tržište usluga u šumarstvu.

Radi ostvarivanja razvojnih ciljeva definisanih Pravcima razvoja Crne Gore 2015-2018, realizovane su mjere koje obuhvataju:

1. Realizaciju strategije sa planom razvoja šuma i šumarstva

Mjerljivost ostvarenja strateških ciljeva će biti moguća sprovođenjem naredne nacionalne inventure šuma, koja je predviđena za 2021. godinu, obzirom da je reporni podatak u strategiji dat na osnovu rezultata prve nacionalne inventure šuma, sprovedene tokom 2010. i 2011. godine. Progres je vidljiv u dijelu koji se odnosi na razvoj drvne industrije. Naime, posljednjih godina zabilježen je rast proizvodnje u drvnjoj industriji (u 2014. veoma značajan - oko 70% veći u odnosu na 2013. godinu, u 2015. godini - oko 21% veći u odnosu na 2014. godinu, u 2016. veći za 17% u odnosu na 2015. godinu).

Realizacija mjera koje se odnose na šumskouzgojne radove, izgradnju i održavanje šumskih puteva, kao i u segmentu zaštite šuma od šumskih požara nije u skladu sa planiranom dinamikom. Ključni razlog za kašnjenje u realizaciji je nedostatak finansijskih sredstava. Mjere na izgradnji i održavanju šumskih puteva

se ne realizuju dijelom i zbog nezainteresovanosti koncesionara za korišćenje šuma u područjima gdje je potrebno vršiti radove na izgradnji šumskih puteva.

Kroz reorganizaciju sistema koncesija očekuju se veći prihodi od korišćenja šuma i kreiranje održivog modela gazdovanja šumama koji će obezbijediti potreban nivo investicija u šume. Očekuje se rast proizvodnje u šumarstvu, nastavak rasta proizvodnje u drvoprerađi, kao i veća tražnja za drvnim peletom.

2. Realizacija plana sanacije šuma degradiranih šumskim požarima

Realizacija programa sanacije šuma degradiranih šumskim požarima je prvi put sprovedena kao odgovor na velike šumske požare iz 2012. godine. Takođe, tokom 2017. godine je organizovano pošumljavanje opožarenih površina.

Međutim, kompletan sistem mjera sanacije je ocijenjen kao neefikasan, iz razloga što zahtijeva obezbjeđenje budžetskih sredstava za realizaciju mjera. Mjere sanacije moraju biti hitne, zbog brzog propadanja drveta usljed oštećenja od požara, tako da često od posla koji može biti finansiran od prodaje opožarenog drveta koje još ima tržišnu vrijednost, zbog administriranja drvo izgubi upotrebnu vrijednost, a kasnije mjere na obnavljanju šuma izostanu zbog nedostatka sredstava.

3. Sertifikacija šuma

Urađen je akcioni plan za sprovođenje sertifikacije šuma i ostvarena komunikacija sa zainteresovanim stranama u procesu sertifikacije šuma.

Sa samim procesom dobijanja sertifikata se kasni, zbog nedostatka finansijskih sredstava u prethodnom periodu. Pri tome, sada imamo zaokružen finansijski okvir za angažovanje sertifikacionog tijela, sprovođenja procesa sertifikacije i sticanje sertifikata održivog gazdovanja šumama, a u toku je proces odabira akredacionog tijela koje će sprovesti sertifikaciju.

Energetika. Radi ispunjavanja ciljeva Energetske politike i glavnih preporuka Strategije razvoja energetike, sprovode se, između ostalog, aktivnosti na stvaranju uslova za izgradnju novih infrastrukturnih objekata, a nastavljena je i realizacija projekata započelih u prethodnom periodu.

Projekat povezivanja elektroenergetskih sistema Crne Gore i Italije podmorskim kablom jednosmjerne struje realizuje se planiranom dinamikom. Ovaj projekat je značajan sa aspekta infrastrukturnog povezivanja zemalja Zapadnog Balkana sa Evropskom unijom i stvaranja uslova za brži razvoj regiona u cjelini. Italijanska kompanija Terna, partner na ovom projektu, završila je polaganje podmorskog kabla. U okviru dijela projekta za koji je zadužen CGES, realizuje se projekat izgradnje trafostanice 400/110/35 kV Lastva i 400 kV dalekovoda Lastva-Čevo-Pljevlja-granica Srbije. Očekuje se da će ovi projekti biti završeni u 2019. godini.

Projekti izgradnje objekata za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora energije su u različitim fazama realizacije.

Izgradnja hidroelektrana na Morači i Komarnici, predviđena je kao izgradnja konvencionalnih izvora energije, na potpuno komercijalnim osnovama, bez primjene podsticajnih mjera, poput garantovanog otkupa i cijene. Interesovanje za ove projekte iskazao je veliki broj kompanija.

U prethodnom periodu, zaključena su 34 ugovora o koncesiji za izgradnju mHE, od kojih je 18 ugovora zaključeno na osnovu šest sprovedenih tenderskih postupaka, a 16 ugovora za izgradnju mHE instalisane snage do 1 MW zaključeno je na osnovu energetske dozvola izdatih od strane Ministarstva ekonomije, u skladu sa Zakonom o energetici. Ugovorima je predviđena izgradnja 53 mHE, ukupne instalisane snage oko 94 MW i planirane godišnje proizvodnje oko 310 GWh. Okvirna vrijednost investicija za sve predviđene mHE je 138 mil.€. Do sada je završena izgradnja 12 mHE, od kojih 11 obavljaju svoju koncesionu djelatnost, odnosno proizvode električnu energiju, dok se jedna mHE nalazi u probnom radu.

U skladu sa potpisanim ugovorima, završena je izgradnja vjetroelektrane Krnovo, planirane godišnje proizvodnje 210 GWh. Za ovu elektranu je izdata upotrebna dozvola. Realizuju se i aktivnosti na izgradnji vjetroelektrane Možura, Ulcinj.

U toku je realizacija projekata izgradnje novih objekata za proizvodnju električne energije najviše su izražene poteškoće vezane za priključenje ovih objekata na elektroenergetski sistem. Osim toga, realizaciju ovih projekata često usporava i neophodnost sprovođenja postupka eksproprijacije i izrade detaljnih planskih dokumenata.

U cilju stvaranja uslova za efikasno funkcionisanje transparentnog kratkoročnog tržišta električne energije na nacionalnom i regionalnom nivou, osnovana je Berza električne energije DOO. Potrebno je snaženje konkurentnosti tržišta električne energije u Crnoj Gori, uz povećanje efikasnosti poslovanja elektroenergetskih subjekata i stvaranje uslova za učešće novih snabdjevača na ovom tržištu.

Značajan potencijal koji se odnosi na korišćenje energije iz obnovljivih izvora i unapređenje energetske efikasnosti se valorizuje, uz podršku za realizaciju odgovarajućih projekata energetske efikasnosti u javnim objektima, kao i projekata namijenjenim građanima, odnosno domaćinstvima.

Projekat Energetska efikasnost u Crnoj Gori – dodatno finansiranje (MEEP AF) ima za cilj poboljšanje energetske karakteristika u zdravstvenim objektima. MEEP AF je nastavak implementacije projekta "Energetska efikasnost u Crnoj Gori" (MEEP), preko kojeg je energetski unaprijeđeno 15 javnih objekata (9 obrazovnih i 6 zdravstvenih). Projekat je počeo u martu 2014. godine, a rok završetka je 30. mart 2018. godine.

U okviru prve faze Programa energetske efikasnosti u javnim zgradama – EEPB, koja je trajala od januara 2012. godine do decembra 2015. godine, primijenjene su mjere energetske efikasnosti u 20 osnovnih i srednjih škola i jednom studentskom domu. Implementacija druge faze programa je počela u januaru 2015. godine, a završetak je planiran u toku 2020. godine. Do sada je izvršena primjena mjera energetske efikasnosti u 7 obrazovnih ustanova.

Cilj projekta SOLARNI KATUNI - projekat instalacije fotonaponskih solarnih sistema na katunima je da se na objektima koji se nalaze na katunima, a koji nisu povezani na električnu mrežu, postave solarni sistemi za proizvodnju električne energije. U prethodnom periodu (2012. i 2013. godina), ugrađeno je 189 fotonaponskih sistema. Projekat je nastavljen i, u okviru istog, u 2017. godini, biće ugrađena 54 fotonaponska sistema na katunima.

Realizovane su dvije faze projekta ENERGY WOOD - beskamatni krediti za ugradnju sistema za grijanje na moderne oblike biomase, odnosno ugrađeno 775 sistema za grijanje u crnogorskim domaćinstvima. Iako je procedura energetskog sertifikovanja zgrada formalno pravno uređena, još uvijek se nijesu stekli uslovi za sertifikovanje zgrada u praksi, iz razloga što još uvijek ne postoji nacionalni softver za proračun i određivanje energetske klase zgrade.

Životna sredina. U oblasti zaštite prirode, u prethodnom periodu postignuti su ciljevi postavljeni strateškim dokumentima-proglašenjem Regionalnog parka "Piva" 2015. godine i Regionalnog parka "Komovi" za teritorije Glavnog grada Podgorica i opštine Andrijevica, procenat teritorije Crne Gore pod nacionalnom zaštitom povećan je na 12,8%. U toku su procesi proglašenja (završene su studije zaštite, procedure javnih rasprava, pribavljanja potrebnih mišljenja, itd.) Regionalnog parka "Dragišnica i Komarnica" i spomenika prirode "Kanjon rijeke Cijevne". Kroz projekte koji se budu sprovodili za istraživanje marinskih područja, prikupljaće se naučni podaci neophodni za uspostavljanje zaštićenih područja u moru na nacionalnom nivou.

Jedan od uslova za ulazak Crne Gore u EU je uspostavljanje NATURA 2000 mreže. Projekat "Uspostavljanje NATURA 2000 mreže" se finansira iz IPA 2012 i 2016. počela je njegova realizacija koja će trajati 3 godine. Projekat obuhvata 9 ključnih područja za biodiverzitet, u centralnom i sjevernom regionu Crne Gore, dok je nastavak istraživanja planiran kroz projekat "Unaprijeđenje kapaciteta za implementaciju i monitoring u životnoj sredini", koji se finansira iz IPA 2016 programa za životnu sredinu, a čiji početak se očekuje krajem 2018. godine.

Kada je u pitanju obalni dio Crne Gore, kao i istraživanja u moru, kroz projekat „Promovisanje upravljanja zaštićenim oblastima kroz Integrisanu zaštitu ekosistema mora i priobalja na Primorju Crne Gore“, koji će biti finansiran iz GEF-a unaprijediće se baza podataka o morskim staništima i vrstama, odnosno doprinijeće se prikupljanju dodatnih podataka za definisanje predloga morskih područja koja će biti sastavni dio predloga Nature 2000. Projekat je odobren 21.VII 2017.godine. Dodatni podaci o morskim staništima i vrstama očekuju se i kroz projekat „Implementacija ekosistemskog pristupa na Jadranskom moru kroz

Prostorno planiranje mora“ (od važnosti za Okvirnu direktivu o morskoj strategiji (MSFD), ali i za Direktivu o staništima) koji je odobren od strane GEF-a.

U oblasti **zaštite od buke**, sredstva za izradu strateških karata buke, planirana su kroz IPA II - Akcioni dokument za 2016, dok će sredstva biti na raspolaganju nakon potpisivanja finansijskog sporazuma, tokom 2018. Osim novoosnovanih opština Petnjica i Gusinje, sve jedinice lokalne samouprave su izvršile akustično zoniranje svoje teritorije.

U cilju **bezbjednog upravljanja hemikalijama**, započeti su i trenutno se realizuju sljedeći projekt:

- Sveobuhvatno, ekološki prihvatljivo upravljanje otpadom koji sadrži PCB;
- Pripreme za ratifikovanje i implementaciju Minamata konvencije o živi - inicijalna procjena za Crnu Goru;
- Ažuriranje Nacionalnog implementacionog plana za Stokholmsku konvenciju.

U oblasti **industrijskog zagađenja**, nastavljene su aktivnosti na realizaciji projekta “Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje – IWMCP Projekat” koji Vlada Crne Gore realizuje u saradnji sa Svjetskom bankom. Cilj projekta je konačna sanacija i remedijacija 4 identifikovane tzv. „crne ekološke tačke“, a to su Kombinat Aluminijskog Podgorica (dva bazena crvenog mulja i deponija čvrstog otpada), Jadransko brodogradilište Bijela (deponija grita i kontaminiranog zemljišta), Termo-elektrana Pljevlja (deponija pepela i šljake Maljevac) i Rudnik „Šuplja stijena“ Pljevlja (flotacijsko jalovište Gradac), kao i rješavanje pitanja tretmana opasnog otpada.

Javna rasprava povodom ESIA (Elaborat procjene uticaja na životnu sredinu I društvo) (održana je u Brodogradilištu Bijela. Otvorena je ponuda za izbor izvođača radova na remedijaciji tla lokacije Brodogradilište Bijela. U toku je evaluacija prispjelih ponuda.

Kao drugi prioritet implementacionoj jedinici postavljena je sanacija zagađenja flotacionog jalovišta Gradac u Pljevljima. Tim povodom, Vlada je dala saglasnost da se sredstva iz kredita za projekat “Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje” koriste za remedijaciju pomenute lokacije. U vezi sa navedenim, pristupilo se izradi projektnog zadatka (ToR) i zahtjeva za izražavanje interesovanja (REoI) za izbor konsultantske firme za izradu Glavnog projekta remedijacije i sprovođenja nadzora nad izvođenjem radova. Zahtjev za izražavanje interesovanja (REoI) je objavljen, uz prethodno odobrenje Svjetske banke. Kompanije/konzorcijumi/joint venture preduzeća dostavili su svoje izraze interesovanja, čije je otvaranje i vrednovanje otpočeto 23. avgust 2017 u 9.00. Uža lista od 6 najkvalifikovanijih ponuđača je pripremljena 26. septembra 2017. Nakon odobrenja Zahtjeva za dostavljanje tehničko/fiansijskih ponuda (RFP) od strane Svjetske banke isti je dostavljen firmama sa uže liste. Rok za dostavljanje ponuda je 20. decembar 2017. godine.

Potpisaće se poseban Ugovor o korišćenju sredstava iz budžeta projekta „Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje“ za remedijaciju deponije pepela i šljake „Maljevac“, što je uslov za otpočinjanje

pripremnih aktivnosti na remedijaciji pomenuta lokacije Takođe, predviđeno je sklapanje Ugovora o korišćenju sredstava sa krajnjim korisnicima/vlasnicima za realizaciju projekta remedijacije, kojim bi se definisalo ko je obveznik vraćanja kreditnih sredstava, uslovi korišćenja sredstava, implementacija projekta, kao i obaveze održavanja lokacije kao preduslova za korišćenje sredstava iz kredita. Nacrt Ugovora koji je pripremljen od strane Ministarstva finansija, uz konsultaciju sa Ministarstvom održivog razvoja i turizma, Jedinicom za implemtaciju IWMCP Projekta i Svjetskom bankom, dostavljen je Elektroprivredi Crne Gore na uvid i komentare 06. novembra 2017. godine, tako da su u toku pregovori oko istog.

U skladu sa Zakonom o životnoj sredini operater Seveso, odnosno kompleksa u kojem se obavljaju aktivnosti u kojima je prisutna ili može biti prisutna jedna ili više opasnih materija, dužan je da dostavi obavještenje i izradi Plan prevencije udesa, i u zavisnosti od količina opasnih materija, odnosno stepena rizika od udesa, izradi Izvještaj o bezbjednosti i Plan zaštite od udesa. Imajući u vidu navedeno, trenutno se radi na identifikaciji Seveso postrojenja u Crnoj Gori.

Kada je u pitanju **kvalitet vazduha**, utvrđene su zone kvaliteta vazduha, uspostavljena je državna mreža za praćenje kvaliteta vazduha i omogućeno redovno izvještavanje o kvalitetu vazduha prema Evropskoj agenciji za zaštitu životne sredine i domaćoj javnosti u skladu sa standardima EU. Donesen je Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha, za period 2017-2020. godina.

U decembru 2016. izvršeno je izmještanje automatske stacionarne stanice za praćenje kvaliteta vazduha na reprezentativno mjesto u skladu sa kriterijumima iz Okvirne direktive o kvalitetu vazduha, sa lokacije „Škerlićeva“ na lokaciju „Gagovića imanje“.

U junu 2016, AZPŽS je izradila studiju „Uticaj meteoroloških faktora na kvalitet vazduha u Pljevljima tokom 2015“ koja je pokazala da su ekstremne meteorološke situacije, koje su inače karakteristika pljevaljske kotline, značajno uticale na pogoršanje kvaliteta vazduha. Iako se na smanjenju zagađenja vazduha u pljevaljskoj kotlini vrijedno radi, svaka zima, sa nepovoljnim vremenskim uslovima (pojava jakih temperaturnih inverzija i formiranja “jezera hladnog vazduha“ u pljevaljskoj kotlini sa efektom limitiranog atmosferskog volumena) i upotrebom čvrstih goriva za grijanje donosi povećane koncentracije suspendovanih čestica.

U skladu sa preporučenim vrijednostima tzv. zajedničkog indeksa kvaliteta vazduha (AIR QUALITY IN EUROPE - CAQI) od decembra 2016. godine omogućen je proračun izmjerenih vrijednosti u odnosu na uticaj prisutnih zagađujućih materija u vazduhu na zdravlje ljudi. Ovakav pristup je omogućio i olakšao zdravstvenim ustanovama izradu preporuka u slučaju povećanih koncentracija i eventualnog štetnog uticaja na zdravlje kako osjetljivih grupa, tako i svih građana.

U opštini Pljevlja je vršena distribucija ekološki prihvatljivijih goriva (briketi i peleti), po subvencioniranim cijenama. Po osnovu javnog poziva, 2016. je isporučeno 208 tona briketa i 240 tona peleta, a u 2017. godini 192 tone briketa i 760 tona peleta.

Glavni projekat za izgradnju gradske toplane u Pljevljima je izrađen i revidovan i sproveden je postupak javne nabavke za izvođenje radova na izgradnji gradske toplane, nabavku i ugradnju mašinske opreme u objektu, izgradnju toplovoda i centralne energetske stanice kapaciteta 30 MW, što predstavlja prvu fazu ovog višegodišnjeg projekta.

U oblasti **klimatskih promjena**, izrađen je Drugi nacionalni izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama prema Okvirnoj konvenciji UN o klimatskim promjenama (maj 2015).

Donesena je Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine i, u okviru dokumenta Namjeravani nacionalno utvrđeni doprinos (INDC) Crne Gore za smanjenje emisija gasova staklene baste, u svijetlu usvajanja Pariskog sporazuma u decembru 2015.godine Ovim dokumentom se Crna Gora obavezala na 30% smanjenja emisija gasova staklene bašte do 2030, u odnosu na baznu 1990. godinu.

Urađen je Prvi dvogodišnji izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama prema Okvirnoj konvenciji UN o klimatskim promjenama, koji predstavlja kontinuitet izvještavanja Crne Gore prema UNFCCC i tretira period od 1990-2013. godine. Prvi dvogodišnji ažurirani izvještaj o klimatskim promjenama (FBUR) konsoliduje sektorske analize emisija gasova s efektom staklene bašte (GHG) za navedeni period i obezbjeđuje transparentnost za napredak Crne Gore u pogledu aktivnosti na ublažavanju klimatskih promjena i njihovih efekata. Izvještaj tretira ublažavanje klimatskih promjena i akcioni plan, pruža informaciju o tehnološkim, finansijskim i potrebama u izgradnji kapaciteta, kao i pruženoj tehničkoj podršci.

U toku je Izrada Drugog dvogodišnjeg izvještaja Crne Gore o klimatskim promjenama (SBUR) prema Okvirnoj konvenciji UN o klimatskim promjenama. Drugi dvogodišnji izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama (SBUR) ima za cilj da obezbijedi ažuriranje inventara emisija gasova s efektom staklene bašte (GHG) za period do 2015. godine, kao i informacije u pogledu aktivnosti na ublažavanju klimatskih promjena i njihovih efekata. Projekat će doprinijeti identifikovanju ograničenja i nedostataka, procjeni relevantnih finansijskih, tehnoloških i institucionalnih potreba za jačanje kapaciteta, kao i razradi koncepta nacionalnog sistema za monitoring, izvještavanje i verifikaciju (MIV). Projekat će trajati do kraja 2018. godine.

U toku je izrada Trećeg nacionalnog izvještaja Crne Gore o klimatskim promjenama (TNC), čime će se ispuniti obaveza Crne Gore ka Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC). Projekat će takođe podržati jačanje nacionalnih kapaciteta za ispunjavanje međunarodnih obaveza. Podizanje nivoa javne svijesti o klimatskim promjenama je jedna od komponenti projekta, u cilju jačeg

integrisanja ovih pitanja u nacionalne i sektorske politike, strategije i programe. Projekat će trajati do kraja 2020. godine.

Skupština CG je ratifikovala 11.10.2017.godine Pariski sporazum o klimatskim promjenama.

U dijelu infrastrukture za oblast **upravljanja otpadom** izgrađene su: regionalne deponije neopasnog otpada u Podgorici i Baru; reciklažni centri u Podgorici i Herceg Novom; postrojenje za obradu otpadnih vozila u Podgorici (2), Beranama, Cetinju i Nikšiću (3); transfer stanica u Kotoru i Herceg Novom; reciklažna dvorišta u Podgorici (5), Herceg Novom (1) i Kotoru (1). U opštini Žabljak otvorena je sortirnica otpada (reciklažno dvorište sa transfer stanicom) i sanirano neuređeno gradsko odlagalište. U opštini Kotor otvorena je prva kompostana u Crnoj Gori za rješavanje pitanja upravljanja zelenim otpadom u opštinama Kotor, Tivat, Budva i Herceg Novi.

U opštini Berane instalirano je postrojenje za obradu medicinskog otpada sakupljenog sa teritorije opština: Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Pljevlja, Berane, Rožaje, Andrijevića i Plav i u Glavnom gradu Podgorici.

Donešeni su Strategija upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine i Državni plan upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period 2015-2020. godina, kojima je utvrđena politika upravljanja otpadom u narednom periodu.

Prosječna **snabdjevenost stanovništva vodom** u Crnoj Gori iz javnih vodovodnih sistema iznosi 62%. U urbanim sredinama ovaj procenat iznosi preko 98%. Osim problema nedovoljne razvijenosti vodovodnih sistema, posebne teškoće stvaraju veliki gubici vode u sistemima koji duži vremenski period prosječno iznose više od 60%.

Usvojena je Projekcija dugoročnog snabdijevanja vodom Crne Gore do 2040. godine, kojom je, pored analize postojećeg stanja, dat plan razvoja u oblasti vodosnabdijevanja do 2040. godine.

Analiza koja je sadržana u ovom dokumentu ukazuje da su gubici u vodovodnim sistemima nedopustivo veliki u svim opštinama i iznose oko 70 %. Smanjenje gubitaka u vodovodnim sistemima je strateški cilj koji se realizacijom predloženih mjera iz ovog dokumenta može dovesti na nivo ispod 30 % do kraja 2040. godine, odnosno ispod 40 % do kraja 2025. godine.

U većini opština projekti unapređenja sistema vodosnabdijevanja (proširenje i rehabilitacija mreže, izgradnja rezervoara i drugih objekata u vodovodnim sistemima) realizuje se uporedo sa projektima u oblasti upravljanja otpadnim vodama.

Koncept razvoja **otpadnih voda** u Crnoj Gori baziran je na dva strateška dokumenta:

- Master plan odvođenja otpadnih voda Crnogorskog primorja i opštine Cetinje, koji je usvojen 2005. godine, a čija je implementacija predviđena po fazama i obuhvata vremenski period od 2029. godine i
- Strateški master plan za kanalizaciju i otpadne vode u centralnom i sjevernom regionu Crne Gore, koji je usvojen 2005. godine, a čija je implementacija predviđena po fazama i obuhvata vremenski period do 2029. godine.

Navedenim dokumentima definisani su investicioni planovi za sve opštine u Crnoj Gori, na osnovu kojih se gradi kanalizaciona mreža, postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i ostali segmenti kanizacionog sistema, kako bi se do kraja 2029. godine obezbjedila puna implementacija Direktive 91/271/EEZ o prečišćavanju komunalnih otpadnih voda. Pri tome, od približno 560,0 mil.€ planiranih ulaganja u oblast otpadnih voda do 2029. godine na teritoriji Crne Gore, do sada je realizovan veliki broj projekata, pa se može zaključiti da se projekti definisani strateškim dokumentima u oblasti otpadnih voda realizuju u skladu sa predviđenom dinamikom.

U toku je revizija Master plana. Novi dokument, koji će biti završen do kraja 2017. godine će obuhvatiti period od 2018. do 2035. godine.

Saobraćaj. Sprovedene su značajne aktivnosti na stvaranju pretpostavki i početku realizacije kapitalnih infrastrukturnih projekata. Prethodni period obilježio je početak izgradnje prvih kilometara autoputa Bar-Boljare 2015. godine, intezivirane su aktivnosti za stvaranje preduslova za početak izgradnje dionica primorske varijante Jadransko-jonskog autoputa - Brza saobraćajnica duž crnogorskog primorja, a redovno i investiciono održavanje, rekonstrukcija i izgradnja drugih državnih (magistralnih i regionalnih) puteva realizuje se u skladu sa odgovarajućim godišnjim planovima, što za rezultat ima smanjenje broja saobraćajnih nezgoda na putevima zbog neodgovarajućeg stanja infrastrukture. Istovremeno, vršen je remont pruge Bar-Vrbnica, završen proces privatizacije dijela nekada jedinstvene Luke Bar, koji je nakon procesa restrukturiranja 2009. godine odvojen kao "Kontejnerski terminal i generalni tereti" A.D. (sadašnja "Port of Andria" A.D.), počele su aktivnosti na izradi nove Strategije razvoja saobraćaja. Crna Gora je u proteklom periodu imala i aktivnu ulogu u realizaciji aktivnosti definisanih kroz tzv. Agendu povezivanja u okviru Berlinskog procesa.

Jedno od ograničenja sa kojima se suočava Crna Gora, jeste ipak nedovoljno razvijena i uvezana visokokvalitetna saobraćajna infrastruktura (putevi, željeznica, aerodromi), što dovodi do visokih transportnih troškova, neadekvatnog kvaliteta usluga prevoza, relativno visokih troškova održavanja, neadekvatnog nivoa bezbjednosti u saobraćaju, što sve posljedično negativno utiče na privredni rast i zapošljavanje. Osim toga, neadekvatna saobraćajna infrastruktura je jedan od ključnih faktora značajnih regionalnih razlika u Crnoj Gori i ograničenja izvoza u region. Jedan od ključnih izazova sa kojima se treba suočiti jeste obezbjeđenje finansijskih sredstava za realizaciju infrastrukturnih projekata.

Građevinarstvo. Prema podacima Zavoda za statistiku, učešće građevinarstva u bruto domaćem proizvodu u 2016. godini je iznosilo 5,6%. Ukupna vrijednost izvršenih građevinskih radova u 2016. iznosila je 453,7 mil. €, što je za 25,2% više u odnosu na 2015. godinu. Prema vrstama objekata, 42,3% vrijednosti izvršenih građevinskih radova je ostvareno na zgradama (stambenim i nestambenim), a 57,7% na ostalim objektima. U 2016. godini završeno je 3 658 stanova sa korisnom površinom od 238 218 m².

Imajući u vidu značaj sektora građevinarstva, u prethodnom periodu su realizovane značajne mjere aktivnosti, kojima se doprinosi ostvarivanju razvojnih ciljeva.

U okviru mjere "Razvoj informacionih sistema koji integrišu sve informacije o prostornom planiranju i izgradnji struktura", donešen je Pravilnik o bližem sadržaju i načinu vođenja Centralnog registra planskih dokumenata i Pravilnik o bližem sadržaju i načinu vođenja Registra tehničke dokumentacije i izvještaja o reviziji.

Registri planske i tehničke dokumentacije predstavljaju jedinstvenu bazu podataka o važećoj planskoj dokumentaciji na teritoriji Crne Gore i tehničkoj dokumentaciji na osnovu koje se izdaje građevinska dozvola. Ovo web rješenje, kroz slobodan pristup Portalu ili kroz dodjeljivanje određenih korisničkih uloga, omogućava zainteresovanoj javnosti uvid u objavljenu dokumentaciju. Implementacijom rješenja omogućena je jednostavna pretraga po bilo kom kriterijumu (planskom dokumentu/investitoru, katastarskoj parceli, urbanističkoj parceli i sl.) i istovremeno predstavlja „biblioteku“ planova i projekata. Sistem podržava različite vrste izvještavanja koje se koriste za pripremu i vođenje dokumentacione osnove o prostoru, a što predstavlja osnov za cjelokupno sagledavanje stanja prostora i polazište za sve ostale faze koje podrazumjeva monitoring

Reforme u oblasti građevinarstva, a posebno reforme procesa izdavanja građevinske dozvole značajno su doprinijele unapređenju poslovnog ambijenta u Crnoj Gori. Realizacija mjere **sistema "jednog šaltera"**, koji je uveden u proces izdavanja građevinske dozvole 2011. godine, odnosno unapređenje samog procesa izdavanja građevinske dozvole (smanjenje procedura, troškova, rokova i bolja kontrola izgradnje objekata) prepoznati su od strane Svjetske banke, tako da je Crna Gora, u posljednjem izvještaju (Doing Business 2018) u indikatoru "izdavanje građevinske dozvole" pozicionirana na 78. mjesto od ukupno 190 zemalja, uz napredak od 15 mjesta u odnosu na izvještaj od prethodne godine.

Kako su reformama ukinute sve naknade i takse koje su se plaćale na nivou izdavanja građevinske dozvole, to procedura "cijena izdavanja građevinske dozvole" direktno zavisi od visine naknade za komunalno opremanje građevinskog zemljišta.

Visina naknade za komunalno opremanje u Crnoj Gori je u poređenju sa regionom, ali i sa ekonomijama koje su među prvima na listi SB za navedeni indikator, izuzetno visoka, tako da je to pravac u kojem treba nastaviti sa daljim reformama.

U cilju unapređenje procesa izgradnje objekata, donesen je Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata.

Značajna novina je ukidanje građevinske i upotrebne dozvole, kao upravnih akata na osnovu kojih se vrši izgradnja i upotreba objekta. Objekat može da se gradi na osnovu prijave građenja koja se, sa propisanom dokumentacijom, podnosi nadležnom inspekcijskom organu. Za korišćenje objekta, investitor podnosi Katastru zahtjev sa propisanom dokumentacijom. Ovo se ne odnosi na složene inženjerske objekte za koje još uvijek postoji obaveza pribavljanja građevinske i upotrebne dozvole.

Uveden je i novi sistem kojim će se tretirati naplata komunalnog opremanja nakon donošenja Plana generalne regulacije. Zakon predviđa da se za neuređeno zemljište plaća naknada za uređenje, koju će plaćati svi vlasnici neuređenog građevinskog zemljišta, a ne kao do sad samo zainteresovani investitori. Ovo je daleko efikasnije i funkcionalnije rješenje kojim se povećava vrijednost zemljišta, koje je planskim dokumentom dobilo status građevinskog, a opterećenje za finansiranje komunalnog uređivanja raspoređuje na sve vlasnike, a ne samo na one koji namjeravaju da grade.

U cilju postizanje višeg stepena kvaliteta i bezbjednosti objekata neophodno je **usvajanje Eurokodova**. Eurokodovi su evropski standardi za proračun građevinskih konstrukcija i predstavljaju unificirana pravila za projektovanje koja se razlikuju samo u dijelu nacionalnog dodatka, u kome su određeni specifični nacionalni parametri. Donesen je Akcioni plan za usvajanje Eurokodova. Realizacija navedenog akcionog plana (izrada i usvajanje Eurokodova na crnogorskom jeziku i izrada i usvajanje Nacionalnih aneksa za pojedine dijelove Eurokodova), koja je planirana do 2018. godine, je u kašnjenju zbog složenosti poslova i ograničenog broja eksperata. S tim u vezi, u prethodnom periodu, od ukupno 58, usvojeno je 11 djelova eurokodova na crnogorskom jeziku sa nacionalnim aneksima za iste, a u pripremi su još četiri dijela. Međutim, još uvijek nije moguće raditi proračun građevinskih konstrukcija na osnovu eurokodova kao crnogorskih standarda.

U cilju **usaglašavanja nacionalnog zakonodavstva sa zakonodavstvom EU** i definisanja uslova za stavljanje građevinskih proizvoda kako bi se omogućio nesmetan protok roba, donesen je Zakon o građevinskim proizvodima, kojim je djelimično transponovana Uredba br. 305/2011 Evropskog parlamenta i Savjeta kojom se utvrđuju harmonizovani uslovi za plasman građevinskih proizvoda na tržište. U skladu sa navedenim zakonom donesen je niz pratećih podzakonskih akata. Tehnički propisi za različite vrste građevinskih konstrukcija odnosno građevinskih proizvoda donešeni u skladu sa Zakonom o uređenju prostora i izgradnji objekata.

Stanovanje. Stanovanje je jedna od osnovnih egzistencijalnih potreba ljudi i na različite načine, direktno i indirektno utiče na sve nivoe egzistencije, od nivoa pojedinaca do različitih oblasti državnog nivoa. Stan ima i izrazitu ekonomsku prirodu kao nepokretno dobro velike vrijednosti i trajnosti, koje u fazi izgradnje podstiče proizvodnju i zapošljavanje, a u fazi eksploatacije doprinosi povećanju proizvodnosti rada

stvaranjem boljih uslova života. Stanovanje je, po svojoj prirodi, veoma složeno i ne može biti prepušteno isključivo slobodnom formiranju cijena, na osnovu ekonomskih zakonitosti.

U prethodnom periodu tranzicije Crne Gore u tržišno orijentisano društvo definisane su nove smjernice u oblasti stanovanja i urbanog razvoja, uključujući mjere i aktivnosti u cilju unapređenja života i rada stanovništva u ljudskim naseljima, očuvanja vrijednosti imovine i podsticanja razvoja u građevinarstvu i drugim aktivnostima.

Nedostatak stambenog prostora između ostalog, uzrokovao je fenomen neformalne gradnje. Ovakva situacija velikim dijelom je i posljedica nedovoljne i neadekvatne planske dokumentacije, demografskih procesa, ekonomskog statusa Države i stanovništva, neadekvatnog nadzora (državnog i lokalnog), neadekvatnih administrativnih kapaciteta, manjka odgovornosti bespravnih graditelja za državno dobro, itd.

Neformalna gradnja u dugoročnom smislu trajno mijenja i uništava prostor i direktno smanjuje, kako sadašnje, tako i buduće razvojne mogućnosti. Značajan problem u Crnoj Gori predstavlja bespravna gradnja na najatraktivnijim područjima, uz morsku obalu, u zaštićenim prirodnim područjima, pri čemu se dešava da cilj bespravne izgradnje nije rješavanje egzistencijalnih pitanja, već sticanje materijalne koristi, uglavnom na štetu javnog interesa i uz ugrožavanje javnih dobara.

Veliki dio sektora stambenih i nestambenih objekata trenutno se vodi kroz neformalne strukture. To doprinosi smanjenom kvalitetu i bezbjednosti stanovanja zbog nedovoljnih radnih vještina, nelicenciranih građevinskih materijala i nekontrolisane gradnje. Značajan dio javnih prihoda se ne realizuje. U cilju regularizacije i valorizacije prostora Crne Gore, kao najvažnijeg resursa Države, u prethodnom periodu sproveden je niz aktivnosti na sprečavanju njegove dalje devastacije.

Program socijalnog stanovanja za period 2017-2020. usvojen je u septembru 2017. godine. Postojeće aktivnosti u ovoj oblasti, odnosno implementacija prethodnog programskog dokumenta i programa svih opština je ukazala da značajan broj opština je pristupio realizaciji preporuka iz Programa socijalnog stanovanja za period 2014-2016, te je u periodu do usvajanja Programa za period 2017-2020 uočljiv značajan pomak, kao prvo pri preciziranju broja raspoloživih stanova za socijalno stanovanje.

Realizacijom Programa socijalnog stanovanja za period 2014-2016, odnosno realizacija Projekata koji su programirani istim, obezbijeđen je značajan broj stambenih jedinica socijalnog stanovanja.

Kroz realizaciju Projekta rješavanja stambenih pitanja građana po povoljnim uslovima –Projekat 1000+(2015-2017) sklopljeno je 376 ugovora za kupovinu stanova po povoljnim uslovima, odnosno riješeno stambeno pitanje za 111 jednočlanih, 85 dvočlanih, 99 tročlanih, 73 četvoročlana i 8 petočlanih porodičnih domaćinstava. Takođe, je kroz Projekat rješavanja stambenih pitanja socijalno ugroženih kategorija građana na sjeveru Crne Gore, u prvoj fazi projekta obezbijeđeno sredstvima državnog budžeta

23 stambene jedinica u opštinama Mojkovac- 3, Plužine- 11 i Rožaje-9, a u drugoj fazi Projekta obezbijeđeno još osam stambenih jedinica, u opštini Mojkovac-3 i opštini Plužine 5 stambenih jedinica. Kroz aktivnosti „Crnogorskog fonda za solidarnu stambenu izgradnju“ doo Podgorica u navedenom periodu implementacije Programa socijalnog stanovanja 2014-2016 izgrađeno je oko 500 stambenih jedinica. Stambena zadruga prosvjetnih radnika „Solidarno“ I Stambena zadruga zdravstvenih radnika Crne Gore “Zdravstvo” su takođe u prethodnom periodu uz podršku Vlade Crne Gore obezbijedili značajan broj stambenih jedinica za potrebe zaposlenih u ovim sektorima. Takođe, kroz implementaciju Regionalnog stambenog programa za raseljena i interno raseljena lica u Crnoj Gori, koji sprovodi Ministarstvo rada i socijalnog staranja već je izgrađeno ili su obezbijeđena sredstva za izgradnju preko 300 stambenih jedinica na teritoriji 13 crnogorskih opština koje učestvuju u projektu i u toku su završni radovi na izgradnji Doma za staralica u opštini Pljevlja. Kroz navedeni pojeekat planirana je gradnja 907 stambenih jedinica u cilju stambenog zbrinjavanja raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori.

Inkluzivni rast

Politika tržišta rada. Mjere i aktivnosti u oblasti politike tržišta rada realizuju se u skladu sa utvrđenim strateškim okvirom politike zapošljavanja. Stavljene u kontekst inkluzivnog rasta, realizovane su mjere koje se odnose na: stimulisanje kreiranja zaposlenosti i podsticanje konkurentnosti unapređenjem poslovnog ambijenta u cilju povećanja potražnje za radnom snagom; povećanje efikasnosti mjera aktivne politike zapošljavanja; dalju integraciju u zapošljavanju lica sa invaliditetom i drugih osjetljivih kategorija nezaposlenih lica, te povećanje formalizacije neformalne zaposlenosti.

U cilju unapređenja poslovnog ambijenta, odnosno povećanja **fleksibilnosti na tržištu rada**, u 2017. godini počele su aktivnosti na uspostavljanju pravnog okvira za adekvatnu regulaciju na tržištu rada, bolje prilagođavanje mjera aktivne politike zapošljavanja potrebama tržišta rada i ostvarivanju prava za vrijeme nezaposlenosti. S tim u vezi, u pripremi su novi Zakon o radu i Zakon o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti. Istovremeno, u smislu usklađivanja pravne regulative iz ove oblasti sa Zakonom o upravnom postupku, revidirani su Zakon o Fondu rada, Zakon o mirnom rješavanju radnih sporova, Zakon o reprezentativnosti sindikata, Zakon o zabrani zlostavljanja na radu i Zakon o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti.

Mjere aktivne politike zapošljavanja se realizuju u kontinuitetu, pri čemu je posebna pažnja usmjerena na uključivanje na tržište rada mladih, žena i dugoročno nezaposlenih lica. U cilju povećanja efikasnosti mjera aktivne politike zapošljavanja, u okviru Projekta „Aktivne mjere tržišta rada za zapošljivost“ Operativnog programa Razvoja ljudskih resursa 2012-2013, realizovano je 10 projekata ukupne vrijednosti 2,269.057,00 €, od čega je iz budžeta Crne Gore izdvojeno je 15% ukupnih sredstava, odnosno 340.358,55€, a iz sredstava IPA-EU 85% ili 1.928.698,45€.

U okviru **aktivne politike tržišta rada**, Zavod za zapošljavanje Crne Gore je, polazeći od potreba tržišta rada i nemogućnosti nezaposlenih lica da im odgovore, realizovao programe namijenjene i nezaposlenim,

prioritetno teže zapošljivim licima, i poslodavcima. Realizacijom ovih programa podiže se i nivo zapošljivosti i zapošljavanja nezaposlenih i obezbeđuje nedostajuća radna snaga na tržištu rada. Sprovođenje ovih programa determinisano je stanjem i trendovima na tržištu rada, zahtjevima tražilaca zaposlenja i poslodavaca i raspoloživim sredstvima za ove namjene. U skladu sa navedenim, tokom 2015 i 2016. godine, kroz ove programe je bilo uključeno 5.864 nezaposlena lica. Takođe, kao šira mjera aktivne politike zapošljavanja, u periodu 2015-2017. godine, realizovan je Program stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem, kojim su obuhvaćene tri generacije visokoškolaca, odnosno 10.051 nezaposleno lice sa visokim obrazovanjem. Kroz primjenu rješenja iz Uredbe o subvencijama za zapošljavanje određenih kategorija nezaposlenih lica, tokom 2016. godine, 502 poslodavaca su na određeno vrijeme zapošljavala 5.577 lica.

U cilju obezbeđivanja profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom, Zavod za zapošljavanje je, kroz grant šeme, u periodu 2015-2017. godine, dodijelio 7,5 mil.€ bespovratnih sredstva, za realizaciju 157 projekata. Ukupno je uključeno 1.039 lica sa invaliditetom, od kojih je tokom trajanja projekata zaposleno 588 lica sa invaliditetom.

U oblasti obrazovanja odraslih i sticanja stručnih kvalifikacija i ključnih kompetencija za potrebe tržišta rada, donijeta su 53 standarda zanimanja i 22 programa za osposobljavanje za određena zanimanja. Pretežan dio standarda zanimanja se odnosio na standarde zanimanja iz oblasti turizma.

Prema Izvještaju o razvoju po mjeri čovjeka „Neformalni rad: od izazova do rješenja“, u Crnoj Gori je u 2014. godini učešće neformalno radno angažovanih bilo na nivou od oko jedne trećine ili 32,7% ukupnog broja zaposlenih, od čega je 22,3% bilo neformalno zaposleno, a za 10,4% formalno zaposlenih plaćao se samo dio pripadajućih poreza i doprinosa (dio zarade se isplaćuje „na ruke“). Ovim izvještajim utvrđen je i niz adekvatnih politika i načina da se prevaziđu prepreke za formalizaciju, a da se istovremeno uzmu u obzir i najčešća ograničenja za prevođenje u formalnu ekonomiju.

U cilju formalizacije neformalne ekonomije u kontinuitetu se realizuju mjere i aktivnosti utvrđene godišnjim akcionim planovima. S tim u vezi, pojačan je inspekcijski nadzor, kroz redovne i kontrole po inicijativama građana, što je rezultiralo značajnim poboljšanjem poštovanja zakonskih obaveza od strane poslodavaca.

Mjereno indikatorima tržišta rada¹⁸ stopa aktivnosti stanovništva (15+) za II kvartal 2017. iznosila je 54,8% i veća je za 0,9 p.p. u odnosu na prvi kvartal, a u odnosu na isti kvartal prethodne godine za 0,4 p.p. Istovremeno, došlo je do porasta zaposlenosti, tako da je stopa zaposlenosti iznosila je 46,5% i veća je za 1,9 p.p. u odnosu na prvi kvartal, odnosno 1,6 p.p. u odnosu na isti kvartal prethodne godine. U drugom kvartalu 2015. godine iznosila je 45,2%. Stopa nezaposlenosti (15+) iznosila je 15,1% i niža je za 2,3 p.p. u

¹⁸ podaci Monstata –Anketa o radnoj snazi (ARS) za II kvartal 2017.godine

odnosu na prvi kvartal, odnosno za 2,4 p.p. u odnosu na isti kvartal prethodne godine, kada je iznosila 17,5%. U drugom kvartalu 2015. godine iznosila je 17,7%.

Blagi trend oporavka zabilježen je i kod populacije od 15 do 24 godine, tako da je, u II kvartalu u odnosu na I kvartal 2017. godine, stopa aktivnosti povećana sa 28,6% na 30,1%, stopa zaposlenosti sa 18,6% na 21,4%, dok je stopa nezaposlenosti smanjena sa 35,0% na 28,9%. Ovakav trend prisutan je i kod populacije od 50 do 64 godine.

Prema administrativnim podacima za devet mjeseci 2017. godine, prosječan broj zaposlenih veći je za 3,4% u odnosu na isti period 2016, a za 4,3% u odnosu na isti period 2015. godine. Na kraju septembra 2017. godine, na evidenciji nezaposlenih Zavoda za zapošljavanje nalazilo se 48.752 lica, što je za 735 lica manje u odnosu na početak godine. Stopa registrovane nezaposlenosti iznosila je 21,01%, dok je početkom godine iznosila 21,33%. U istom periodu, učešće žena u registrovanoj nezaposlenosti je povećano za 5,23 p.p, kao i učešće starijih od 50 godina za 7,51 p.p, dok je učešće mladih do 25 godina u ukupnoj registrovanoj nezaposlenosti smanjeno sa 18,41% na 11,4%.

Dakle, tržište rada, uz određena poboljšanja, i dalje karakterišu niska stopa zaposlenosti i visoka stopa nezaposlenosti, posebno mladih, te visoka stopa neaktivne radne snage, dugoročna nezaposlenost i strukturna neusklađenost ponude i tražnje.

Obrazovanje. Javno predškolsko vaspitanje i obrazovanje organizovano je u svim opštinama u Crnoj Gori i ono se odvija u samostalnim javnim ustanovama ili u okviru obrazovnih centara, odnosno pri osnovnim školama.

Predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem obuhvaćena su djeca uzrasta do šest godina, odnosno do polaska u osnovnu školu. Broj upisane djece u predškolskim ustanovama u ovoj školskoj godini iznosio je 20.028 i veći je u odnosu na prethodnu za 1.076, u odnosu na školsku 2015/2016 za 3.056, a u odnosu na školsku 2014/2015 za čak 4.115 upisane djece.

Pri tome, obuhvat djece predškolskim obrazovanjem varira od prilično visokog (90%) u pojedinim opštinama u južnom regionu, do vrlo niskog u sjevernom regionu (27%). Jedan od razloga malog obuhvata u sjevernom regionu je velika razućenost stanovništva, odnosno velika udaljenost djece od vaspitnih jedinica. U saradnji sa UNICEF-om, u svim opštinama na sjeveru sprovedena je dvogodišnja kampanja „Svi u vrtić“, što se odrazilo na povećanje upisane djece u ovim opštinama za 22% u 2016. godini. Da bi se djeci iz udaljenih područja omogućio pristup predškolu vaspitanju i obrazovanju, tokom 2015. godine, uspostavljene su interaktivne službe u: Andrijevici, Beranama, Bijelom Polju, Danilovgradu, Plavu, Rožaju, Šavniku, Plužinama, Kolašinu, Mojkovcu, Pljevljima i Žabljaku.

U cilju prevazilaženja problema prekobrojnosti djece u vaspitnim grupama u pojedinim opštinama, počela je realizacija projekta izgradnje sedam novih objekata, od kojih je jedna vaspitna jedinica završena.

Sredstva, u iznosu 10,0 mil. €, za realizaciju ovog projekta obezbijeđena su iz kredita Razvojne banke Savjeta Evrope (CEB).

Pored toga, intenzivno se radilo na pronalaženju i stavljanju u funkciju alternativnih prostora koji su u vlasništvu države, kao i povećanju spratnosti već postojećih vaspitnih ustanova sa ciljem smanjenja broja djeca u vaspitnim grupama. Tokom izvještajnog perioda otvoreno je 19 novih vaspitnih jedinica.

U skladu sa predviđenim mjerama i aktivnostima izrađen je Trosatni predškolski vaspitno-obrazovni program. Pohađanje ovog programa je besplatno, a cilj mu je integrisanje ranjivih grupa koje do sada nijesu bile uključene u cjelodnevni program predškolskih ustanova. Trosatni program se realizuje u opštinama: Andrijevica, Bar, Danilovgrad, Nikšić, Pljevlja, Plužine i Podgorica i njime je, u školskoj 2017/2018. godini, obuhvaćeno 494 djece.

U cilju obezbjeđenja kontinuiteta vaspitanja i obrazovanja donesen je Program prelaska iz vrtića u osnovnu školu.

U skladu sa zakonom, engleski jezik je počeo da se izučava u predškolskim ustanovama za djecu od tri godine. Takođe, u osnovnoj školi engleski jezik je postao obavezan nastavni predmet od prvog razreda, dok se drugi strani jezik, kao obavezan, izučava od šestog razreda.

Broj učenika u odjeljenju je smanjen, tako da sada odjeljenja prvog razreda osnovne škole mogu imati do 28 učenika, a uz saglasnost ministra do 30 učenika. Takođe, u skladu sa novim Opštim dijelom obrazovnog programa za osnovno obrazovanje i vaspitanje, koji je usvojen u julu 2017. godine, predviđeno je nedjeljno smanjenje broja časova, čime je broj časova u odnosu na prethodni period smanjen za 10%. Istovremeno, u cilju unaprijeđenja kvaliteta nastave, smanjena je sedmična norma nastavnika na 18 časova neposrednog rada sa učenicima.

U inkluzivnom obrazovanju osnova za rad s djecom s posebnim obrazovnim potrebama je individualni razvojno-obrazovni program (IROP), koji se koncipira za svako dijete. Razvijen je Individualni tranzicioni plan ITP1 koji povezuje osnovno i srednje obrazovanje i profesionalnu orijentaciju u cilju kontinuiteta školovanja, kao i ITP-2, koji omogućava lakši prelazak na tržište rada i čiji je krajnji cilj povećanje stope zaposlenosti.

Izmjenama i dopunama Zakona o obrazovanju djeca sa posebnim obrazovnim potrebama, data su nova rješenja i u dijelu angažovanje asistenata u nastavi za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama. Asistente u nastavi više ne angažuje Zavod za zapošljavanje Crne Gore, kroz projekat javnog rada, već ih u skladu sa potrebama angažuju škole za nastavnu godinu, kao tehničku podršku djeci sa posebnim obrazovnim potrebama.

Donesena je Strategija za razvoj i podršku darovitim učenicima (2015-2019), koja predstavlja važan doprinos daljem razvoju sistema vrijednosti društva u cjelini, na način da se jasno ukaže na značaj visoko

sposobnih, darovitih i talentovanih učenika, na vrijednost učenja, posvećenost i rad. Usvojen je Akcioni plan za period 2017-2018. godina i započete su aktivnosti sa ciljem prepoznavanja darovitih učenika u školama.

Sprovode se aktivnosti čiji je cilj poboljšanje postignuća učenika na PISA testiranju (analiza rezultata, izrada plana za poboljšanje postignuća učenika), kroz unapređenje kvaliteta obrazovanja, odnosno sticanje funkcionalnih znanja. U tom smislu, formiran je Koordinacioni tim za unapređenje kvaliteta obrazovanja.

Redovno se prate djeca RE populacije u riziku od napuštanja školovanja, predlažu mjere za prevazilaženje problema, porodice obilaze i ostvaruje se neposredan kontakt sa njima (učiteljice, stručni saradnici gradskih škola). Za učenike RE populacije obezbjeđuju se besplatni udžbenici.

Imajući u vidu da su u prethodnom periodu postignuti značajni rezultati, ali da i dalje postoji problem prekomjernosti pojedinih vaspitnih grupa, u narednom periodu nastaviće se sa izgradnjom novih kapaciteta i aktivno raditi na poboljšanju kvaliteta obrazovanja, što će se pozitivno odraziti i na rezultate na PISA testiranju.

Socijalna zaštita. Donošenje Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti iz 2013. godine imalo je pozitivan uticaj na realizaciju mjera i aktivnosti u oblasti socijalne i dječje zaštite. Osnovan je Zavod za socijalnu i dječju zaštitu i organizovana je socijalna inspekcija. Uspješno su završene I i II Faza „Socijalni karton-Informacioni sistem”. Uvedeni su standardi u oblasti usluga, kao i postupak licenciranja i akreditacije programa obuke. U cilju obezbjeđenja bolje pristupačnosti prava iz socijalne i dječje zaštite građanima, osnovani su novi centri za socijalni rad, a u pojedinim je izvršena je reorganizacija. Takođe, smanjen je broj korisnika materijalnog obezbjeđenja, sa 14.737 porodica evidentiranih u julu 2013. godine, na 11.059 u decembru 2015.godine, odnosno na 8.218 porodica u septembru 2017.godine.

Pozitivni trendovu u oblasti socijalne i dječje zaštite značajno su narušeni donošenjem Zakona o dopuni Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, kojim je propisano pravo na naknadu po osnovu rođenja troje ili više djece. Od početka primjene ovoga zakona (01. 01. 2016. godine) do decembra 2016. godine, pravo na nadoknadu je ostvarilo 21.597 žena, a opredijeljena sredstva su iznosila 54.021.220,17 €, što je više od sredstava koja su isplaćena za sva ostala prava iz socijalne i dječje zastitu, a koja su iznosila 52.843.244,530 €. Pri tome, zabilježen je negativan uticaj na javne finansije i tržište rada, uz porast sive ekonomije. Imajući u vidu da se navedenim zakonom kršio princip pravednosti i omogućila diskriminacija u raspodjeli socijalnih davanja, u januaru 2017.godine donesen je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, kojim su smanjene naknade po osnovu rođenja troje ili više djece, i po tom osnovu, za prvih 6 mjeseci 2017. godine, ostvarena je ušteta od 7.643.031,71 €.

Zakonom o izvršenju Odluke Ustavnog suda Crne Gore obustavljeno je izvršenje rješenja kojim je utvrđeno pravo na naknadu po osnovu rođenja troje ili više djece i donesen novi Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, kojim su brisane odredbe o pravu na naknadu po osnovu rođenja troje

ili više djece, kao i odredbe koje se odnose na pravo za dodatak za djecu koja pohađaju osnovnu ili srednju školu, pod uslovom da im roditelji ne primaju socijalna i materijalna davanja po bilo kom osnovu a nalaze se na evidenciji Zavoda za zapošljavanje kao nezaposlena lica.

U okviru Projekta "Nastavak reforme sistema socijalne i dječje zaštite - unapređenje socijalne inkluzije", urađena je "Analiza primjene Strategije socijalne i dječje zaštite za period 2013. – 2017. godine" i donešena nova Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite za period od 2018. do 2022. godine sa Akcionim planom za 2018. godinu.

Po uspješno realizovanom projektu Integrirani informacioni sistem socijalnog staranja (IISSS) – Faza I, uspješno je realizovana i Faza II za period 2015-2017. godine. Ukupna vrijednost Projekta je 1,2 mil.€, od čega je iz budžeta opredijeljeno 1.080.000,00 € (90%), a iz Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) 120.000,00€ (10%). Realizacijom Integriranog informacionog sistema socijalne zaštite – projekat „Socijalni karton“ značajno je poboljšana efikasnost i efektivnost administracije, kao i pružanje usluga u oblasti socijalne i dječje zaštite.

U cilju unapređenja zaštite djece sa smetnjama u razvoju otvoreni su dnevni centri za djecu i omladinu sa smetnjama i teškoćama u razvoju u: Bijelom Polju, Nikšiću, Pljevljima, Rožajama, Mojkovcu, Beranama, Plavu, Cetinju, Herceg Novom, Ulcinju i Podgorici. Dnevni boravak za stare otvoren je u opštini Mojkovac, tri dnevna boravka za stare i stan za stanovanje uz podršku otvoreni su u opštini Nikšić; dva dnevna boravka za stare i stan za stanovanje uz podršku otvoreni su u opštini Danilovgrad; otvorena je Mala grupna zajednica za djecu sa smetnjama u razvoju u Bijelom Polju i organizovana u okviru JU Dnevni centar "Tisa".

Kroz projekat „Nastavak reforme sistema socijalne zaštite“ u 2017. godini podržane su sljedeće usluge: funkcionisanje mreže dnevnih boravaka za stare; osnivanje i funkcionisanje Prihvatilišta za beskućnike u Glavnom gradu Podgorici; osnivanje i rad Prihvatilišta za stare u okviru Doma Starih „Grabovac“ Risan; "Dnevni boravak za djecu sa problemima u ponašanju" u sklopu JU Centra Ljubović, a podržane su i usluge "Porodični saradnik", "Pomoć u kući za stare" i "Nacionalna SOS telefonska linija za žrtve nasilja u porodici".

Kroz Regionalni stambeni program za Crnu Goru, predviđeno je obezbjeđenje sredstava za rješavanje stambenog pitanja za 6.063 lica (1.177 domaćinstava), koja spadaju u najranjivije kategorije (lica smještena u neformalnim kolektivnim centrima i ugrožena lica u privatnom smještaju, sa posebnim osvrtom na Kamp Konik). Projekat se sprovodi u više od 13 crnogorskih opština. Ukupna vrijednost projekta: 27.696 mil.€, od čega je kontribucija države 4.154 mil.€, odnosno 15%. Implementacija Regionalnog stambenog programa odvija se predviđenom dinamikom. U izvještajnom periodu realizovane su sljedeće aktivnosti: Pod-projekat MNE1 „Izgradnja 62 stambene jedinice u Nikšiću“; Pod-projekat MNE2 „Izgradnja 171 stambenih jedinica za stanovnike Kampa Konik u Podgorici“; Pod- projekat MNE 3 "izgradnja Doma za stara lica u Pljevljima". Implementacijom Regionalnog stambenog programa zatvoriće

se poglavlje raseljeništa na prostoru bivših jugoslovenskih republika. U dosadašnjem periodu realizovano je ukupno 10.669.885,71 €, od čega je kontribucija iz budžeta Crne Gore 2.676.210,82 €.

Zdravstvo. Prioritetni cilj zdravstvene politike je obezbjeđivanje dostupne i sveobuhvatne zdravstvene zaštite, polazeći od toga da je zdravlje stanovništva od opšteg društvenog interesa i najznačajniji resurs za razvoj.

Strategija zdravstvene politike usmjerena je na podizanje kvaliteta zdravlja stanovništva, uz prilagođavanje i poboljšanje djelovanja zdravstvenog sistema, a sve u skladu sa finansijskim mogućnostima. Zdravstvenom politikom, kao opšti, definisani su ciljevi: produženje trajanja života, poboljšanje kvaliteta života u vezi sa zdravljem, smanjenje razlika u zdravlju, osiguranje od finansijskog rizika.

O ovoj oblasti, u prethodnom periodu realizovane su mjere/aktivnosti koje su za cilj imale obezbjeđivanje sveobuhvatne, dostupne, sigurne, kvalitetne i pravovremene zdravstvene zaštite:

1. Usvajanje i implementacija strategija i nacionalnih programa

Plan razvoja zdravstva je krovni dokument u sistemu zdravstva, koji omogućava da se kroz operativno sagledavanje stanja u sistemu i u skladu sa preporukama na nacionalnom i međunarodnom nivou, postave strateški ciljevi i prioriteti u vođenju zdravstvene politike. S tim u vezi, donesen je Master plan razvoja zdravstva Crne Gore, koji definiše osnovne ciljeve i pravce razvoja zdravstvenog sistema u periodu 2015-2020. godina. Pored toga, donesena su i sljedeća strateška dokumenta:

- Nacionalni strateški odgovor na HIV/AIDS u Crnoj Gori 2015-2020.godine;
- Strategija za unaprjeđenje medicine rada u Crnoj Gori 2015-2020. godine, sa Akcionim planom implementacije;
- Akcioni plan za ishranu 2015-2016. godine;
- Akcioni plan za 2015-2016. godinu za implementaciju Nacionalne strategije prevencije štetne upotrebe alkohola i alkoholom uzrokovanih poremećaja u Crnoj Gori 2013-2020;
- Akcioni plan za unaprjeđenje mentalnog zdravlja u Crnoj Gori 2015-2016;
- Akcioni plan za implementaciju Strategije za optimizaciju sekundarnog i tercijarnog nivoa zdravstvene zaštite u periodu 2015-2016. godine;
- Akcioni plan Strategije za prevenciju i kontrolu hroničnih nezaraznih bolesti za period 2017-2018;
- Nacionalna strategija zdravstvene zaštite lica sa šećernom bolešću 2017-2022;
- Okvir akcionog plana Nacionalne strategije zdravstvene zaštite lica sa šećernom bolešću 2012-2016;
- Nacionalna strategija za kontrolu rezistencije bakterija na antibiotike 2017-2020;
- Okvir Akcionog plana Nacionalne strategije za kontrolu rezistencije bakterija na antibiotike za period od 2017. do 2018;

- Akcioni plan za nacionalnu strategiju za poboljšanje kvaliteta zdravstvene zaštite i bezbjednosti pacijenata 2018-2020;
- Akcioni plan za ishranu 2017- 2018;
- Akcioni plan za unapređenje mentalnog zdravlja u Crnoj Gori 2017-2018;
- Akcioni plan za rijetke bolesti 2017 - 2020.

2. Institucionalne reforme

Rukovodeći se osnovnim postulatima zdravstvenog sistema (kvalitet, jednakost, dostupnost, univerzalna zdravstvena zaštita, zaštita od finansijskog rizika), donesen je set zakona koji reguliše ovu oblast (Zakon o zdravstvenoj zaštiti; Zakon o zdravstvenom osiguranju; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o ograničavanju upotrebe duvanskih proizvoda; Zakon o uzimanju i presađivanju ljudskih organa u svrhu liječenja).

Donošenjem niza pravilnika, stvoreni se normativne pretpostavke za bolje funkcionisanje institucija i subjekata zdravstvenog sistema, obezbjeđenje jednakih prava u korišćenju zdravstvene zaštite, stvaranje optimalnih uslova za rad i dogovarajući sistema kontrole kvaliteta rada u zdravstvu.

Dodatno, usvojeni su stručni protokoli, vodiči i smjernice dobre kliničke prakse čija će primjena, kroz definisanje procedura, obezbijediti kriterijume za kontrolu kvaliteta i podizanje nivoa u standardu kvaliteta pružanja zdravstvene zaštite za oblasti na koje se odnose i koje uređuju (Vodič za vršenje redovnih analiza u praćenju propisivanja lijekova; Protokoli obaveza i vještina potrebnih za rad u timu izabranog doktora za odrasle; Vodič za savjetodavni rad s porodicom novorođenčeta sa smetnjama u razvoju u zdravstvenim ustanovama; Smjernice Dobre proizvođačke prakse za lijekove; Nacionalne smjernice dobre kliničke prakse za Laboratorijsku dijagnostiku u kliničkoj bakteriologiji; Vodič za dijagnozu i tretman akutnih nekomplikovanih urinarnih infekcija kod odraslih pacijenata u primarnoj zdravstvenoj zaštiti i Nacionalne smjernice dobre kliničke prakse za depresiju).

3. Promjena ekonomskih odnosa u zdravstvu

U cilju objektivnog sagledavanja stvarnih troškova funkcionisanja zdravstvenog sistema, u junu 2015. godine urađena je sveobuhvatna analiza finansiranja sistema zdravstva u Crnoj Gori, koja je pokazala da je nivo ostvarenih rashoda, u svakoj godini pojedinačno, bio značajno veći od projektovanih budžetskih sredstava. Finansijski modeli koji su se koristili u rješavanju problema u sistemu, pokazali su da, pored svih postojećih izvora finansiranja, sistem kao takav nije postao funkcionalniji, finansijski rasterećeniji, niti je rezultirao povećanim kvalitetom usluga, već je proizvodio nove, neizmirene obaveze i pokazao neravnomjerna opterećenja i zastoje u procesima poslovanja, odnosno pokazao se nedovoljno kontrolisanim i uređenim sistemom. Posljedica ovakvog načina poslovanja je finansijska neodrživost sistema, a kvalitet zdravstvene zaštite je postajao sve niži.

Kako bi se riješio problem kontinuiranog porasta neizmirenih obaveza, pripremljen je dokument "Strukturne reforme u zdravstvenom sistemu sa Akcionim planom za njihovu realizaciju 2015-2017. godine", kojim su obuhvacene prioritetne oblasti za intervenciju i identifikovani segmenti u zdravstvenom sistemu u kojima se mogu ostvariti značajne uštede.

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)						Preostalo za realizaciju
			Izvori sredstava						
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/ projekta	Ukupno realizovano	Budžet Crne Gore	EU sredstva	Kredit	Donacije	Ostala sredstva	Preostalo za realizaciju
UKUPNO		3,205,722,435.38	2,184,883,984.17	245,238,633.49	31,797,990.08	457,659,340.44	23,855,752.67	1,426,332,267.49	469,522,702.08
PAMETNI RAST		1,311,553,918.59	1,250,666,141.84	75,842,821.30	2,536,232.10	9,349,427.00	156,811.00	1,162,780,850.44	60,887,776.75
MSP		422,922,101.81	406,297,773.19	1,176,160.85	1,074,001.00	0.00	51,600.00	403,996,011.34	16,624,328.62
1. Jačanje finansijske podrške MSP sektoru	2015 - 2017	419,176,663.00	403,486,883.00					403,486,883.00	15,689,780.00
2. Jačanje konkurentnosti i promocija MSP	2015 - 2017	3,392,068.81	2,566,037.19	982,907.85	1,074,001.00			509,128.34	826,031.62
3. Podrška početnicima u biznisu - start up	2015 - 2017	353,370.00	244,853.00	193,253.00			51,600.00		108,517.00
PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA		16,668,781.92	668,781.92	103,942.82	0	0	0	564,839.10	16,000,000.00
1. Program podrške za modernizaciju prerađivačke industrije	2016 - 2017	655,906.92	655,906.92	91,067.82				564,839.10	
2. Program za unapređenje inovativnosti	2016 - 2017	12,875.00	12,875.00	12,875.00					
3. Ulaganja u proizvodne kapacitete Toščelik NK i Uniprom KAP Podgorica	2015-2017	16,000,000.00	0.00						16,000,000.00
KONKURENTNOST		3,168,666.65	1,781,251.65	1,731,251.65	0.00	0.00	50,000.00	0.00	1,387,415.00
1. Program podsticanja razvoja klastera u Crnoj Gori 2012-2016/ 2017-2020	2012 - 2016 2017-2020	200,000.00	131,548.00	131,548.00					68,452.00

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)							Preostalo realizaciju za
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/projekta	Ukupno realizovano	Budžet Crne Gore	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva		
2. Program povećanja regionalne i lokalne konkurentnosti kroz usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih standarda poslovanja	2014 - 2016 2017 - 2020	270,000.00	201,037.00	201,037.00					68,963.00	
3. Povećanje konkurentnosti i stepena zaposlenosti Uredba o podsticanju direktnih investicija	2015-2018	2,468,666.65	1,218,666.65	1,218,666.65					1,250,000.00	
Program razvoja biznis zona	2014 - 2017	230,000.00	230,000.00	180,000.00			50,000.00			
NAUKA		9,697,872.00	9,697,872.00	3,098,445.00	0.00	6,599,427.00	0.00	0.00	0.00	
1. Realizacija nacionalnih programa (2015 - 2018)	Kontinuirano	950,000.00	950,000.00	950,000.00						
2. Realizacija projekta „Visoko obrazovanje i istraživanje za inovacije i konkurentnost (INVO)“: Uspostavljanje prvog Centra uspješnosti u Crnoj Gori i dodjela krupnih grantova za potprojekte istraživanja i razvoja (2012 - 2017)	2015 - 2017	5,960,000.00	5,960,000.00			5,960,000.00				
3. Povećanje broja istraživača i kvaliteta naučno istraživačkog rada, kroz odgovarajuće programe podsticanja i promocije nauke u društvu i podrške mladim istraživačima kroz Nacionalni program stipendija za izvrsnost	2015 -2018	534,427.00	534,427.00			534,427.00				

Tabela 1.				Realizovano (2015 - 2017)							
				Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost projekta	mjere/	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Kredit	Donacije	Ostala sredstva	Preostalo za realizaciju
4. Osnivanje Naučno - tehnološkog parka i inovaciono -preduzetničkih centara	2015 - 2018	1,988,253.00		1,988,253.00	1,883,253.00			105,000.00			
5. Učešće u tržišno orijentisanim EUREKA projektima	2015 - 2017	65,192.00		65,192.00	65,192.00						
6. Uvođenje novih instrumenata za podsticanje inovacija	2016 - 2018	200,000.00		200,000.00	200,000.00						
VISOKO OBRAZOVANJE		53,509,715.50		36,657,248.50	32,758,807.50		1,148,441.00	2,750,000.00	0.00	0.00	16,852,467.00
1. Usaglašena upisna politika sa zahtjevima tržišta rada (visoko obrazovanje)	2015 - 2017	25,459,467.00		25,459,467.00	24,059,467.00			1,400,000.00			
2. Razvijene kvalifikacije u skladu sa potrebama tržišta rada (stručno obrazovanje)	2015 - 2017	1,549,001.00		1,549,001.00	400,560.00		1,148,441.00				

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)							
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Preostalo za realizaciju
3. Povećan upis učenika na deficitarne programe (stručno obrazovanje)	2017	151,247.50	151,247.50	151,247.50						
4. Adaptacija studentskih domova	2015 - 2017	1,350,000.00	1,350,000.00				1,350,000.00			
5. Izgradnja Akademije umjetnosti na Cetinju	2015 - 2017	20,500,000.00	7,122,533.00	7,122,533.00						13,377,467.00
6. Izgradnja srednje škole u Golubovcima	2015 - 2017	4,500,000.00	1,025,000.00	1,025,000.00						3,475,000.00
ICT		965,000.00	865,000.00	645,000.00		0.00	0.00	0.00	220,000.00	100,000.00
1. Dalji i brz rast sektora širokopojsnog pristupa internetu i sektora informaciono komunikacionih tehnologija Zakon o elektronskim komunikacijama	2013-		0.00							

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)							
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/ projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Preostalo za realizaciju
2. Digitalizacija Podrška digitalizaciji crnogorskog javnog radiodifuznog sistema	2009 - 2015	45,000.00	45,000.00	45,000.00						
3. Internet tačka razmjene Uspostavljanje nacionalne tačke internet razmjene saobraćaja (IXP)	2014	20,000.00	20,000.00						20,000.00	
4.Snižavanje cijena telekomunikacionih usluga u romingu Roming sporazum	2014 -		0.00							
5.Podsticanje krajnjih korisnika, građana i firmi da koriste raspoložive uređaje i usluge informaciono - komunikacione tehnologije u svakodnevnom životu i poslovanju	U kontinuitetu	900,000.00	800,000.00	600,000.00					200,000.00	100,000.00
TURIZAM		786,675,546.80	786,675,546.80	28,675,546.80		0.00	0.00	0.00	758,000,000.00	0.00

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)							Preostalo za realizaciju
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Kredit	Donacije	Ostala sredstva	Preostalo za realizaciju
1. mjera - poreske i druge olakšice, subvencije i sl. za nova investiciona ulaganja/ unapređenje kvaliteta smještajnih kapaciteta	2016-2017	100,000.00	100,000.00	100,000.00						
2. Izgradnja turističke infrastrukture (hoteli i dr.)	2015 - 2017	758,000,000.00	758,000,000.00						758,000,000.00	
3. Unapređenje kvaliteta turističkog proizvoda	2015 - 2017	25,054,437.96	25,054,437.96	25,054,437.96						
4. Promocija turističkog proizvoda 2015 - 2017	2015 - 2017	3,521,108.84	3,521,108.84	3,521,108.84						
KULTURNI TURIZAM		17,946,233.91	8,022,667.78	7,653,666.68	313,790.10	0.00	55,211.00	0.00	9,923,566.13	
1. mplementacija godišnjih programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara	2015-2017	3,189,705.00	3,189,705.00	3,189,705.00						

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)							
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Preostalo za realizaciju
2.Priprema nominacionih dosijea za upis na Listu svjetske baštine UNESCO za mjesta sa Tentativne liste Crne Gore (Duklja, Venecijanske tvrđave u Herceg Novom i Ulcinju)		250,000.00	250,000.00	250,000.00						
3.Zaštita i obnova kulturnih dobara			0.00							
4.Restauracija Utvrđenja Besac	2013-2017	313,790.10	313,790.10			313,790.10				
5.Zgrada bivšeg Ruskog poslanstva na Cetinju	2012-2017	2,323,023.55	2,323,023.55	2,323,023.55						
6.Nacionalna biblioteka Đurđe Crnojević na Cetinju	2015-2018	476,500.00	75,797.81	75,797.81						400,702.19
7.Spomenik na Stražici u Pljevljima	2016	99,997.61	99,997.61	99,997.61						
8.Zgrada zatvora u Kotoru	2015-2020	1,500,000.00	29,097.88	29,097.88						1,470,902.12

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)							Preostalo za realizaciju
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Preostalo za realizaciju
9.Sanacija spomen obilježja palim borcima NOR-a na Žabljaku	2016-2017	105,552.55	105,552.55	105,552.55						
10.Objekat Zetskog doma na Cetinju	2017-2020	3,772,101.39	22,101.39	22,101.39						3,750,000.00
11.Restauracija Mlina Ivana Crnojevića	2016-2017	130,211.00	130,211.00	75,000.00				55,211.00		
12.Rekonstrukcija i izgradnja objekata kulture	2015-2016		0.00							
13.Muzički centar i Crnogorska Kinoteka	2015-2019	5,200,000.00	898,038.18	898,038.18						4,301,961.82
14.Centar kulture u Pljevljima	2010-2016	585,352.71	585,352.71	585,352.71						
ODRŽIVI RAST		1,841,204,514.60	904,085,381.43	149,970,288.68	27,333,059.53	447,085,359.39	16,205,256.78	263,491,417.05		385,803,384.04
POLJOPRIVREDA I RURALNI RAZVOJ	2015-2018	92,637,529.62	51,472,882.39	35,520,174.06	7,157,708.33	7,173,000.00	1,622,000.00			41,164,647.23

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)							Preostalo za realizaciju
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
1.jačanje konkurentnosti i održivosti sektora poljoprivrede kroz investicije u primarnu poljoprivrednu proizvodnju, preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda	2015-2018	65,299,542.00	34,838,743.00	24,041,034.67		7,157,708.33	2,540,000.00	1,100,000.00		30,460,799.00
2.održivi razvoj ruralnih područja kroz poboljšanje i razvoj ruralne infrastructure, kao i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	2015-2018	3,077,000.00	2,066,255.29	2,066,255.29						1,010,744.71
3.obnova, očuvanje i jačanje ekosistema kroz implementaciju agro-ekoloških mjera	2015-2018	1,959,039.00	1,402,166.20	1,402,166.20						556,872.80

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)						Preostalo za realizaciju	
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
4.prenos znanja i inovacija u poljoprivredi kroz investicije u obrazovanje, istraživanje i analitički rad	2015-2018	22,301,948.62	13,165,717.90	8,010,717.90			4,633,000.00	522,000.00		9,136,230.72
ŠUMARSTVO		14,315,000.00	12,988,808.80	2,403,808.80		340,000.00			10,245,000.00	1,326,191.20
1. Obezbeđenje i unapređenje dugoročne otpornosti produktivnosti šuma	2015-2018	2,850,000.00	2,333,808.80	2,333,808.80						516,191.20
2. Održivo gazdovanje šumskim resursima	2015-2018	120,000.00	20,000.00	20,000.00						100,000.00
3. Razvoj drvne industrije na bazi prirodnih potencijala Crne Gore	2015-2018	10,245,000.00	10,245,000.00						10,245,000.00	
4. Formirane savjetodavne službe za gazdovanje šumama	2015-2018	0.00	0.00							
5. Sprovođenje podsticajnih mjera u šumarstvu i drvnoj industriji	2015-2018	500,000.00	0.00							500,000.00

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)							Preostalo za realizaciju
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Kredit	Donacije	Ostala sredstva	Preostalo za realizaciju
6. Uspostavljanje informacionog sistema u šumarstvu	2015-2018	600,000.00	390,000.00	50,000.00		340,000.00				210,000.00
ENERGETIKA		467,539,314.05	274,990,048.28	55,000.00		0.00	43,429,111.18	7,440,000.00	224,065,937.10	202,549,265.77
1.Izgradnja mHE na vodotoku Crnja (Opština Kolašin)	2008-2016	10.000.000,00	604,600.00						604,600.00	9,395,400.00
2.Izgradnja mHE na vodotoku Bistrica (Opština Berane)	2008-2018	16,575,812.05	5,850,000.00						5,850,000.00	10,725,812.05
3.Izgradnja mHE na vodotoku Trepačka rijeka (Opština Andrijevica)	2010-2016	12,000,000.00	1,401,200.00						1,401,200.00	10,598,800.00
4.zgradnja mHE na vodotoku Šekularska (Opština Berane)	2010-2016	9,500,000.00	9,500,000.00						9,500,000.00	0.00
5.Izgradnja mHE na vodotoku Kaludarska (Opština Berane)	2014-2018	2,700,000.00	1,206,000.00						1,206,000.00	1,494,000.00
Izgradnja mHE na vodotoku Ljeviška rijeka – izvor Morače (Opština Kolašin)	2012-2018	1,050,000.00	499,500.00						499,500.00	550,500.00

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)							Preostalo za realizaciju
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Kredit	Donacije	Ostala sredstva	Preostalo za realizaciju
14.zgradnja mHE na vodotoku Raštak 2 (Opština Kolašin)	2014-2019	1,070,000.00	1,200.00						1,200.00	1,068,800.00
15.Izgradnja mHE na vodotoku Piševska (Opština Andrijevica)	2014-2017	1,480,000.00	1,480,000.00						1,480,000.00	0.00
16.Izgradnja mHE na vodotoku Bradavec (Opština Andrijevica)	2013-2015	1,610,000.00	800,000.00						800,000.00	810,000.00
17.Izgradnja mHE na vodotoku Reževića rijeka (Opština Budva)	2014-2018	1,077,342.00	920,000.00						920,000.00	157,342.00
18.Izgradnja vjetroelektrana na Možuri (Opštine Ulcinj i Bar)	2010-2018	87,000,000.00	35,000,000.00						35,000,000.00	52,000,000.00
19.Izgradnja vjetroelektrane Krnovo (Opštine Šavnik, Plužine i Nikšić)	2010-2017	142,375,000.00	142,375,000.00						142,375,000.00	0.00
20.MEEP – Projekat Energetske efikasnosti u Crnoj Gori	2014-2017	5,000,000.00	4,400,000.00				4,400,000.00			600,000.00
21.TS Lastva I DV Lastva-Čevo-Pljevlja-gr.Srbije	2011-2024	115,200,000.00	45,197,647.53				39,029,111.18		6,168,536.35	70,002,352.47

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)							Preostalo za realizaciju
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Kredit	Donacije	Ostala sredstva	Preostalo za realizaciju
22.EEPPB - Program energetske efikasnosti u javnim zgradama	2015-2020	22,743,000.00	8,180,000.00					7,200,000.00	980000	14,563,000.00
23.MONTESOL										
24.ENERGY WOOD I	2015-2017	240,000.00	240,000.00					240000		
25.Energy Wood II	2017-2018	85,000.00	0.00							85,000.00
26.Solarni katuni	2017	55,000.00	55,000.00	55,000.00						
ŽIVOTNA SREDINA		214,167,900.21	74,652,551.21	1548098.72		7,964,308.70	55174188.06	7143256.78	2822698.95	139,515,349.00
1. Priroda i biodiverzitet- uspostavljanje Natura 2000 mreže zaštićenih područja identifikacija, uspostavljanje i zaokruživanje funkcionalne mreže zaštićenih područja NATURA 2000	Projekat koji se finansira iz IPA2012 je počeo 26.aprila 2016.godine i trajeće 3 godine	2,350,000.00	940,000.00			940,000.00				1,410,000.00

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)						Preostalo za realizaciju
			Izvori sredstava						
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/ projekta	Ukupno realizovano	Budžet Crne Gore	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
2.Bezbjedno upravljanje hemikalijama. Remedijacija kontaminiranih lokacija PCB (mjera Iz nacionalnog plana za implementaciju Stokholmske konvencije)	2017 - 2021	19,947,836.00	128,567.00				128,567.00		19,819,269.00
3.'Pripreme za ratifikovanje i implementaciju Minamata konvencije o živi-inicijalna procjena za Crnu Goru''	2016 - 2018	171,423.60	115,862.00				115,862.00		55,561.60
4.Klimatske promjene - Razvoj strateškog okvira u oblasti klimatskih promjena Priprema i usvajanje Nacionalne strategije o klimatskim promjenama	2015	200,000.00	200,000.00		200,000.00				0.00
5.Klimatske promjene- Razvoj strateškog okvira u oblasti klimatskih promjena. Pripremiti Nisko - karbonsku razvojnu strategiju i Nacionalni plan adaptacije na klimatske promjene	2017 - 2021		0.00						0.00

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)						Preostalo za realizaciju
			Izvori sredstava						
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/ projekta	Ukupno realizovano	Budžet Crne Gore	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Preostalo za realizaciju
6.Klimatske promjene- Razvoj strateškog okvira u oblasti klimatskih promjena. Pripremiti dvogodišnji dopunski izvještaj koji će sadržati Inventar gasova sa efektom staklene bašte za 2013. godinu po najnovijoj metodologiji (IPCC 2006)	2014 - 2016	301,705.50	301,705.50				301,705.50		0.00
7.Klimatske promjene - Razvoj strateškog okvira u oblasti klimatskih promjena. II Nacionalna komunikacija o klimatskim promjenama.	2015	428,559.00	428,559.00				428,559.00		0.00
8.Industrijsko zagađivanje Sanacija i rekultivacija lokaliteta kontaminiranih opasnim industrijskim otpadom Sprovesti projekat "Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje"		50,000,000.00	419,874.31			419,874.31			49,580,125.69
9.Kvalitet vazduha Proširenje i poboljšanje nacionalne mreže za praćenje kvaliteta vazduha i laboratorije za ispitivanje kvaliteta vazduha (SHMZ) u skladu sa EU standardima	2016 - 2018	1,100,000.00	0.00						1,100,000.00

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)						Preostalo za realizaciju
			Izvori sredstava						
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/ projekta	Ukupno realizovano	Budžet Crne Gore	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Preostalo za realizaciju
10.Kvalitet vazduha Rekonstrukcija kotlovskih postrojenja, obezbjeđenje novih izvora grijanja, izrada projektne dokumentacije za novu kotlarnicu umjesto kotlarnice u Skerlićevoj ulici u Pljevljima	2015 - 2020	5,105,000.00	500,000.00	500,000.00					4,605,000.00
11.Upravljanje otpadnim vodama i vodosnabdijevanje - Zaštita vodenih resursa Crne Gore kroz poboljšanje vodosnabdijevanja i integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja uređaja za prečišćavanje otpadnih voda (PPOV) I kanalizacione mreže u opštini Nikšić	2009-	16,500,000.00	2,400,000.00			2,200,000.00		200,000.00	14,100,000.00
12.Upravljanje otpadnim vodama I vodosnabdijevanje- Zaštita vodenih resursa Crne Gore, kroz poboljšanje vodosnabdijevanja i integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda (PPOV) u Herceg Novom	Jun 2012 do danas	8,888,653.94	8,333,708.09			6,304,000.00	1,349,928.28	679,779.81	554,945.85

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)							Preostalo za realizaciju
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/ projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
13.Upravljanje otpadnim vodama i vodosnabdijevanje - Zaštita vodenih resursa Crne Gore kroz poboljšanje vodosnabdijevanja i integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja vodovodne i kanalizacione mreže u Herceg Novom (35.3 km, 13 PS-a i 1 podmorski ispust)	Avgust 2012 do danas	18,522,140.36	16,162,723.41				12,684,383.07	3,078,750.00	399,590.34	2,359,416.95
14.Upravljanje otpadnim vodama i vodosnabdijevanje- Zaštita vodenih resursa Crne Gore, kroz poboljšanje vodosnabdijevanja i integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja pojedinih segmenata kanalizacione infrastrukture na teritoriji opštine Tivat	2011 - 2016	9,491,454.00	7,077,994.37				5,378,915.57	155,750.00	1,543,328.80	2,413,459.63
15.Upravljanje otpadnim vodama i vodosnabdijevanje - Zaštita vodenih resursa Crne Gore, kroz poboljšanje vodosnabdijevanja i integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja vodovoda u gradskim opštinama Tuzi i Zeta	2013 - 2016	4,190,000.00	4,190,000.00				4,190,000.00			0.00

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)						Preostalo za realizaciju
			Izvori sredstava						
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/ projekta	Ukupno realizovano	Budžet Crne Gore	EU sredstva	Kredit	Donacije	Ostala sredstva	
16.Upravljanje otpadnim vodama i vodosnabdijevanje - Zaštita vodenih resursa Crne Gore, kroz poboljšanje vodosnabdijevanja i integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja vodovoda u Prijestonici Cetinje	2014 - 2021	7,119,539.00	983,466.00			983,466.00			6,136,073.00
17.Upravljanje otpadnim vodama I vodosnabdijevanje - Zaštita vodenih resursa Crne Gore, kroz poboljšanje vodosnabdijevanja i integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda za opštine Kotor i Tivat	Januar 2015 - jun 2016	10,247,469.00	9,981,962.50			9,981,962.50			265,506.50
18.Upravljanje otpadnim vodama i vodosnabdijevanje- Zaštita vodneih resursa Crne Gore, kroz poboljšanje vodosnabdijevanja I integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda I kanalizacione mreže u opštini Šavnik									
19.Upravljanje otpadnim vodama i vodosnabdijevanje- Zaštita vodenih resursa Crne Gore, kroz poboljšanje vodosnabdijevanja i integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja uređaja za prečišćavanje otpadnih voda i segmenta kanalizacione mreže u Pljevljima	2014 - 2021	6,500,200.00	2,516,530.11			2,133,850.11	382,680.00		3,983,669.89

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)						Preostalo realizaciju za
			Izvori sredstava						
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/ projekta	Ukupno realizovano	Budžet Crne Gore	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
20.Upravljanje otpadnim vodama i vodosnabdijevanje - Zaštita vodenih resursa Crne Gore, kroz poboljšanje vodosnabdijevanja i integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja vodovoda u Andrijevi	2016 - 2017	519,000.00	407,076.00			47,076.00	360,000.00		111,924.00
21.Upravljanje otpadnim vodama i vodosnabdijevanje- Zaštita vodenih resursa Crne Gore, kroz poboljšanje vodosnabdijevanja I integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda I pojedinih segmenata kanalizacione infrastrukture na teritoriji opštine Bar	2016 - 2018	8,433,055.74	4,438,931.49			4,283,181.49	155,750.00		3,994,124.25
22.Upravljanje otpadnim vodama i vodosnabdijevanje - Zaštita vodenih resursa Crne Gore, kroz poboljšanje vodosnabdijevanja I integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i segmenta kanalizacione mreže u opštini Bijelo Polje	2015 - 2021	9,498,633.00	1,149,530.00		1,057,819.00	91,711.00			8,349,103.00
23.Upravljanje otpadnim vodama I vodosnabdijevanje - Zaštita vodenih resursa Crne Gore, kroz poboljšanje vodosnabdijevanja I integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja uređaja za prečišćavanje otpadnih voda i segmenta kanalizacione mreže u opštini Berane	2016 - 2020	12,494,964.77	2,681,644.03	780,748.66	1,900,895.37				9,813,320.74

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)							Preostalo realizaciju za
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/ projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Kredit	Donacije	Ostala sredstva	
24.Upravljanje otpadnim vodama i vodosnabdijevanje - Zaštita vodenih resursa Crne Gore, kroz poboljšanje vodosnabdijevanja i integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i pojedinih segmenata kanalizacione infrastrukture na teritoriji opštine Cetinje		9,805,807.00	3,641,916.00			2,733,111.00	223,100.00	685,705.00		6,163,891.00
25.Upravljanje otpadnim vodama i vodosnabdijevanje - Zaštita vodenih resursa Crne Gore, kroz poboljšanje vodosnabdijevanja i integrisani sistem upravljanja otpadnim vodama Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i segmenta vodovodne i kanalizacione mreže i instalacija SCADA sistema u opštini Danilovgrad		5,350,000.00	5,350,000.00				5,350,000.00			0.00
27.Upravljanje otpadom - Razviti infrastrukturu za upravljanje otpadom kako bi se smanjio uticaj na životnu sredinu Sanacija neuređenog odlagališta "Čafe"u Baru	2015 - 2019	3,817,896.00	1,306,673.39	253,376.06		1,053,297.33				2,511,222.61
28.Upravljanje otpadom- Razviti infrastrukturu z aupravljanje otpadom kako bi se smanjio uticaj na životnu sredinu Sanacija neuređenog odlagališta "Vrtijeljka" na Cetinju	2016 - 2020	1,727,735.50	93,160.00	13,974.00		79,186.00				1,634,575.50

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)						Preostalo za realizaciju	
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/ projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Kredit	Donacije	Ostala sredstva	
29. Upravljanje otpadom - Razviti infrastrukturu za upravljanje otpadom kako bi se smanjio uticaj na životnu sredinu Izgradnja sistema za tretman procjednih voda na deponiji "Livade" u Podgorici	2013 - 2020	1,456,827.80	902,668.01				902,668.01			554,159.79
SAOBRAĆAJ		1,049,704,561.72	488,388,812.59	108,870,928.94		11,871,042.50	341,289,060.15	0.00	26,357,781.00	
1. Aktivnosti na realizaciji projekata izgradnje dva autoputa: Bar-Boljare i Jadransko-jonski autoput										561,315,749.13
1.1. Autoput Bar-Boljare (dionica Smokovac-Uvač-Mateševo)	2015-2019	809,577,356.14	345,310,000.00	51,800,000.00			293,510,000.00			464,290,000.00
2. Brza saobraćajnica duž crnogorskog primorja - primorska varijanta Jadransko-jonskog koridora		3,500,000.00	3,500,000.00			3,500,000.00				0.00
3. Rehabilitacija 250 km državnih puteva		107,120,000.00	72,020,000.00	56,440,000.00			15,580,000.00			35,100,000.00
4. Nastavak radova na rekonstrukciji i modernizaciji pruge Bar-Vrbnica		36,918,808.08	20,027,693.54	630,872.50		8,071,162.50	11,325,658.54			16,891,114.54
5. Modernizacija Luke Bar i revitalizacija / širenje trgovačke flote		29,157,781.00	26,357,781.00						26,357,781.00	2,800,000.00
6. Modernizacija aerodroma u Podgorici i Tivtu			0.00							0.00
7. IPA sredstva		299,880.00	299,880.00			299,880.00				0.00
GRAĐEVINARSTVO		1,090,665.00	272,734.16	272,734.16						817,930.84
1. Usvojeni eurokodovi, kao nacionalni standardi za proračun konstrukcija	2015 - 2018	990,665.00	252,173.00	252,173.00						738,492.00
2. Usvojena nacionalna pravila za građevinske proizvode, u skladu sa zakonodavstvom EU	2015-2018	100,000.00	20,561.16	20,561.16						79,438.84
STANOVANJE		1,749,544.00	1,319,544.00	1,299,544.00		0.00	20,000.00	0.00	0.00	430,000.00

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)						Preostalo za realizaciju	
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/ projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
1.Integracija bespravno izgrađenih objekata u sektor formalnog stanovanja	2015-2018	430,000.00	0.00							430,000.00
2.Definisanje standarda humanog stanovanja i obezbjeđivanje nediskriminatornog pristupa priuštivom i bezbjednom stanovanju	2015-2018	1,299,544.00	1,299,544.00	1,299,544.00						0.00
3.Unaprijeđenje, upravljanja, alokacije i održavanja postojećeg stambenog fonda	2015-2018	10,000.00	10,000.00				10,000.00			0.00
4.Realizacija programa socijalnog stanovanja, uglavnom za izdavanje, uključujući i izgradnju stanova za ranjive ciljne grupe (penzionere, lica sa invaliditetom i dr.)	2015 - 2018	10,000.00	10,000.00				10,000.00			0.00
INKLUZIVNI RAST		52,964,002.19	30,132,460.90	19,425,523.51		1,928,698.45	1,224,554.05	7,493,684.89	60,000.00	22,831,541.29
TRŽIŠTE RADA		16,773,011.14	16,773,011.14	14,844,312.69		1,928,698.45				0.00
1.Realizacija mjera aktivne politike zapošljavanja	kontinuirano	7,895,241.54	7,895,241.54	7,895,241.54						0.00
2. Realizacija mjera profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom	kontinuirano	6,608,712.60	6,608,712.60	6,608,712.60						0.00
3. Realizacija projekta Efikasne i inkluzivne mjere aktivne politike zapošljavanja Operativnog programa razvoja ljudskih resursa 2012-2013	2015-2017	2,269,057.00	2,269,057.00	340,358.55		1,928,698.45				0.00
OBRAZOVANJE		2,109,554.05	2,109,554.05	825,000.00			1,224,554.05	0.00	60,000.00	0.00

Tabela 1.			Realizovano (2015 - 2017)							Preostalo za realizaciju
			Izvori sredstava							
Pravci razvoja, oblasti politika i mjere /projekti	Period realizacije	Vrijednost mjere/ projekta	Ukupno realizovano	Budžet Gore	Crne EU sredstva	Kredit	Donacije	Ostala sredstva	za	
1.Povećanje broja djece u ustanovama predškolskog obrazovanja (izgradnja vrtića Zagorič, Podgorica i rekonstrukcija objekata potrebe JPU "Đina Vrbica", Podgorica)	2015 - 2017	1,284,554.05	1,284,554.05			1,224,554.05		60,000.00	0.00	
2.Izgradnja novog objekta u naselju Guke, Pljevlja	2015 - 2017	825,000.00	825,000.00	825,000.00					0.00	
SPORT			0.00						0.00	
SOCIJALNA ZAŠTITA		28,896,000.00	11,249,895.71	3,756,210.82			7,493,684.89		17,646,104.29	
1. II Faza "Informacioni sistem - Socijalni karton"		1,200,000.00	1,200,000.00	1,080,000.00			120,000.00		0.00	
2. Realizacija Regionalnog stambenog programa za Crnu Goru		27,696,000.00	10,049,895.71	2,676,210.82			7,373,684.89		17,646,104.29	
ZDRAVSTVO		5,185,437.00	0.00						5,185,437.00	
1. usvajanje i implementacija strategija i nacionalnih programa;2. Institucionalne reforme;3. Promjena ekonomskih odnosa u zdravstvu	2015 - 2018	5,185,437.00	0.00						5,185,437.00	

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
UKUPNO:		4,004,153,986.50	3,458,313,833.16	3,187,424,957.27	420,328,159.29	61,165,174.57	801,023,877.11	53,024,895.51	1,851,882,850.79	270,888,877.00
PAMETNI RAST		1,767,468,468.38	1,759,270,935.38	1,730,734,935.38	122,679,417.00	1,740,041.00	578,477.38	0.00	1,605,737,000.00	28,536,000.00
POSLOVNO OKRUŽENJE				0.00						
MSP		561,029,649.00	561,029,649.00	561,029,649.00	889,608.00	140,041.00	0.00	0.00	560,000,000.00	
1. Jačanje finansijske podrške MSP sektoru	2018 - 2021	560,000,000.00	560,000,000.00	560,000,000.00					560,000,000.00	
2. Unapređenje preduzetničke infrastrukture i jačanje preduzetničkih znanja i vještina	2018-2021	889,608.00	889,608.00	889,608.00	889,608.00					
3. Unapređenje konkurentnosti MSP	2018-2021	140,041.00	140,041.00	140,041.00		140,041.00				
PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA		46,305,000.00	46,305,000.00	46,305,000.00	805,000.00	0.00	0.00	0.00	45,500,000.00	0.00

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
1. Program podrške za modernizaciju prerađivačke industrije 2018 - 2020	2018 - 2021	3,350,000.00	3,350,000.00	3,350,000.00	550,000.00				2,800,000.00	
2. Program za unepređenje inovativnosti MSP 2018 - 2020	2018 - 2020	150,000.00	150,000.00	150,000.00	150,000.00					
3. Program podrške razvoju zanatstva	2019 - 2020	105,000.00	105,000.00	105,000.00	105,000.00					
4. Ulaganja u proizvodne kapacitete Tošćelik NK i Uniprom KAP Podgorica	2018-2020	42,700,000.00	42,700,000.00	42,700,000.00					42,700,000.00	
KONKURENTNOST		6,420,000.00	6,420,000.00	6,420,000.00	6,420,000.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
1. Program podsticanja razvoja klastera u Crnoj Gori 2017 - 2020	2017 - 2020	550,000.00	550,000.00	550,000.00	550,000.00					

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
2. Program povećanja regionalne i lokalne konkurentnosti kroz usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih standarda poslovanja	2017 - 2020	600,000.00	600,000.00	600,000.00	600,000.00					
3. Program razvoja biznis zona	2018	120,000.00	120,000.00	120,000.00	120,000.00					
4. Povećanje konkurentnosti i stepena zaposlenosti	2018 - 2021	5,150,000.00	5,150,000.00	5,150,000.00	5,150,000.00					
NAUKA		16,366,262.00	16,366,262.00	16,366,262.00	15,286,262.00	950,000.00	130,000.00	0.00	0.00	0.00
1. Program podrške zapošljavanju svršenih doktora nauka i doktoranata	2019 - 2020	950,000.00	950,000.00	950,000.00		950,000.00				
2. Program za finansiranje NI projekata	2018 - 2020	6,000,000.00	6,000,000.00	6,000,000.00	6,000,000.00					

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
3. Unapređenje učešća u međunarodnim i EU programima i kolaboracijama u okviru renomiranih NI ustanova	2018 - 2021	710,262.00	710,262.00	710,262.00	710,262.00					
4. Podrška uspostavljanju Međunarodnog instituta za održive tehnologije na prostoru Jugoistočne Evrope-izrada studije	2018 - 2021	100,000.00	100,000.00	100,000.00	100,000.00					
5. Uspostavljanje Naučno tehnološkog parka	2018 - 2021	8,350,000.00	8,350,000.00	8,350,000.00	8,220,000.00		130,000.00			
6. Finansijska podrška istraživanju i inovacijama-projekti EUREKA	2018 - 2021	256,000.00	256,000.00	256,000.00	256,000.00					

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
VISOKO OBRAZOVANJE		36,756,557.38	28,609,024.38	28,609,024.38	27,510,547.00	650,000.00	448,477.38	0.00	0.00	0.00
1. Dalje unapređenje mehanizama obezbjeđenja kvaliteta i usaglašavanje upisne politike sa potrebama tržišta rada (visoko obrazovanje)	2018 - 2021	9,170,477.38	9,170,477.38	9,170,477.38	8,942,000.00		228,477.38			
2. Razvoj kvalifikacija u skladu sa potrebama tržišta rada (stručno obrazovanje)	2018 - 2020	1,466,080.00	1,466,080.00	1,466,080.00	816,080.00	650,000.00				
3. Olakšan pristup licima sa invaliditetom na 4 fakulteta UCG	2018 - 2021	220,000.00	220,000.00	220,000.00			220,000.00			
4. Izgradnja Akademije umjetnosti na Cetinju	2018 -	20,500,000.00	13,377,467.00	13,377,467.00	13,377,467.00					

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
5.Izgradnja srednje škole u Golubovcima	2018 - 2020	4,500,000.00	3,475,000.00	3,475,000.00	3,475,000.00					
6.Realizacija praktičnog obrazovanja kod poslodavca (stručno obrazovanje)	2018 - 2020	900,000.00	900,000.00	900,000.00	900,000.00					
ICT		3,415,000.00	3,415,000.00	3,415,000.00	3,178,000.00	0.00	0.00	0.00	237,000.00	0.00
1.Izrada plana migracije na protokol IPv6	2018-	25,000.00	25,000.00	25,000.00					25,000.00	
2.Unapređenje ambijenta za korišćenje usluga informaciono - komunikacione tehnologije u svakodnevnom životu i poslovanju	2018-	1,840,000.00	1,840,000.00	1,840,000.00	1,840,000.00					
3.Unapređenje elektronske identifikacije i povećanje povjerenja u elektronske transakcije	2018-	350,000.00	350,000.00	350,000.00	138,000.00				212,000.00	
4.Sajber bezbjednost	2018-	1,200,000.00	1,200,000.00	1,200,000.00	1,200,000.00					

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
TURIZAM		1,063,440,000.00	1,063,440,000.00	1,063,440,000.00	63,440,000.00	0.00	0.00	0.00	1,000,000,000.00	0.00
1.Diverzifikacija i unapređenje kvaliteta turističkog proizvoda/ ponude	kontinuirano	59,440,000.00	59,440,000.00	59,440,000.00	59,440,000.00					
2.Promocija turističkog proizvoda	kontinuirano	4,000,000.00	4,000,000.00	4,000,000.00	4,000,000.00					
3.Izgradnja turističke infrastrukture (hoteli i dr)	2018 - 2021	1,000,000,000.00	1,000,000,000.00	1,000,000,000.00					1,000,000,000.00	
KULTURNI TURIZAM		33,736,000.00	33,686,000.00	5,150,000.00	5,150,000.00	0.00	0.00	0.00	0.00	28,536,000.00
1.Godišnji Program zaštite i očuvanja kulturnih dobara	2018 - kontinuirano	4,000,000.00	4,000,000.00	4,000,000.00	4,000,000.00					
Implementacija menadžment planova (Kotor, Cetinje, Besac, Stećci)	2018- kontinuirano			0.00						

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
2.Zaštita i obnova kulturnih dobara u okviru KB	2018-2021	11,433,000.00	11,383,000.00	75,000.00	75,000.00	0.00	0.00	0.00	0.00	11,308,000.00
JU Narodni muzej	2018-	115,000.00	115,000.00	0.00						115,000.00
JU Nacionalna Biblioteka Đurđe Crnojević	2018-	1,220,000.00	1,220,000.00	0.00						1,220,000.00
Državni arhiv	2018-2020	1,200,000.00	1,200,000.00	0.00						1,200,000.00
JU Kraljevsko pozorište Zetski dom	2017-2020	3,750,000.00	3,750,000.00	0.00						3,750,000.00
Palata Drago Kotor	2018-2019	1,100,000.00	1,100,000.00	0.00						1,100,000.00
Dvorac kralja Nikole Nikšić	2017-2019	2,380,000.00	2,380,000.00	20,000.00	20,000.00					2,360,000.00
JU Pomorski muzej	2018	53,000.00	53,000.00	0.00						53,000.00
Zgrada zatvora	2018-2020	1,500,000.00	1,500,000.00	0.00						1,500,000.00

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
Uređenje terena oko spomen obilježja palim borcima NOR-a na Žabljaku	2016-2018	115,000.00	65,000.00	55,000.00	55,000.00					10,000.00
3.Rekonstrukcija i izgradnja objekata culture	2018-2021	18,303,000.00	18,303,000.00	1,075,000.00	1,075,000.00	0.00	0.00	0.00	0.00	17,228,000.00
JU Crnogorsko narodno pozorište	2017-2019	1,633,000.00	1,633,000.00	25,000.00	25,000.00					1,608,000.00
Muzej savremene umjetnosti	2018-2021	5,500,000.00	5,500,000.00	0.00						5,500,000.00
Muzički centar i Crnogorska Kinoteka	2016-2019	4,840,000.00	4,840,000.00	1,050,000.00	1,050,000.00					3,790,000.00
Biblioteka za slijepe i prirodnjački muzej	2017-2021	3,100,000.00	3,100,000.00	0.00						3,100,000.00
Centar za kulturu Berane	2018-2021	2,310,000.00	2,310,000.00	0.00						2,310,000.00
Kuća Pekića	2016-2018	70,000.00	70,000.00	0.00						70,000.00

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
Centar za kulturu Šavnik	2018-2019	625,000.00	625,000.00	0.00						625,000.00
Centar za kulturu Bijelo Polje	2018-2019	225,000.00	225,000.00	0.00						225,000.00
ODRŽIVI RAST		2,113,367,796.15	1,575,725,175.81	1,334,557,361.82	196,426,753.57	58,478,133.57	791,445,399.73	42,061,224.16	226,145,850.79	241,167,815.00
POLJOPRIVREDA I RURALNI RAZVOJ	2018-2021	192,018,370.00	192,018,370.00	192,018,370.00	84,668,370.00	36,800,000.00	17,800,000.00	1,950,000.00	50,800,000.00	0.00
1.jaćanje konkurentnosti i održivosti sektora poljoprivrede kroz investicije u primarnu poljoprivrednu proizvodnju, preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda	2018-2021	157,552,000.00	157,552,000.00	157,552,000.00	66,452,000.00	36,800,000.00	6,000,000.00		48,300,000.00	
2.održivi razvoj ruralnih područja kroz poboljšanje i razvoj ruralne infrastrukture, kao i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	2018-2021	16,350,000.00	16,350,000.00	16,350,000.00	4,800,000.00		7,600,000.00	1,950,000.00	2,000,000.00	

					Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
3.obnova, očuvanje i jačanje ekosistema kroz implementaciju agro-ekoloških mjera	2018-2021	6,080,000.00	6,080,000.00	6,080,000.00	1,380,000.00		4,200,000.00		500,000.00	
4.prenos znanja i inovacija u poljoprivredi kroz investicije u obrazovanje, istraživanje i analitički rad	2018-2021	12,036,370.00	12,036,370.00	12,036,370.00	12,036,370.00					
ŠUMARSTVO		17,345,000.00	17,345,000.00	17,345,000.00	2,275,000.00	20,000.00	10,000,000.00	50,000.00	5,000,000.00	0.00
1. Reforma sektora šumarstva	2018-2021	10,050,000.00	10,050,000.00	10,050,000.00			10,000,000.00	50,000.00		
2. Obezbeđenje i unapređenje dugoročne otpornosti i produktivnosti šuma Realizacija Strategija razvoja šumarstva i drvne industrije	2018-2021	2,235,000.00	2,235,000.00	2,235,000.00	2,235,000.00					
3. Održivo gazdovanje šumskim resursima Sertifikovane površine pod šumama - dobijeni sertifikati	2018-2021	40,000.00	40,000.00	40,000.00	40,000.00					

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
4. Razvoj drvne industrije na bazi prirodnih potencijala Crne Gore	2018-2021	5,000,000.00	5,000,000.00	5,000,000.00					5,000,000.00	
5. Primjena EUTR regulative	2018-2021	20,000.00	20,000.00	20,000.00		20,000.00				
ENERGETIKA		359,605,277.37	205,788,733.70	205,788,733.70	150,000.00	0.00	35,036,749.91	8,873,338.00	161,728,645.79	0.00
1. Izgradnja mHE na vodotoku Bistrica (Opština Berane)	2008-2018	16,575,812.00	1,590,000.00	1,590,000.00					1,590,000.00	
2. Izgradnja mHE na vodotoku Kaludarska (Opština Berane)	2014-2018	2,700,000.00	800,000.00	800,000.00					800,000.00	
3. Izgradnja mHE na vodotoku Bjelojevička (Opština Mojkovac)	2017-2019	5,346,310.00	4,996,310.00	4,996,310.00					4,996,310.00	
4. Izgradnja mHE na vodotoku Šeremetski potok (Opština Andrijevića)	2017-2019	1,130,000.00	990,000.00	990,000.00					990,000.00	
5. Izgradnja mHE na vodotoku Bistrica (Opština Kolašin)	2017-2020	1,880,000.00	1,330,000.00	1,330,000.00					1,330,000.00	
6. Izgradnja mHE na vodotoku Slatina (Opština Kolašin)	2017-2020	1,396,500.00	1,216,500.00	1,216,500.00					1,216,500.00	

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
7.Izgradnja mHE na vodotoku Vinicka (Opština Berane)	2017-2019	1,165,000.00	1,126,000.00	1,126,000.00					1,126,000.00	
8.Izgradnja mHE na vodotoku Paljevinska (Opština Kolašin)	2017-2019	1,332,297.00	1,200,000.00	1,200,000.00					1,200,000.00	
9.Izgradnja mHE na vodotoku Reževića rijeka (Opština Budva)	2014-2018	1,075,000.00	875,000.00	875,000.00					875,000.00	
10.Izgradnja mHE na vodotoku Pecka (Opština Kolašin)	2017-2019	1,687,773.81	1,637,773.81	1,637,773.81					1,637,773.81	
11.Izgradnja mHE na vodotoku Lještanica (Opština Bijelo Polje)	2017-2019	4,000,000.00	3,940,000.00	3,940,000.00					3,940,000.00	
12.Izgradnja mHE na gradski vodovod Krkori (Opština Andrijevića)	2017-2019	707,560.00	607,560.00	607,560.00					607,560.00	
13.Izgradnja mHE na vodotoku Vrbnica (Opština Plužine)	2017-2019	9,780,000.00	8,888,333.33	8,888,333.33					8,888,333.33	
14.Izgradnja mHE na vodotoku Rijeka (Ljevak) (Opština Mojkovac)	2017-2019	2,053,734.26	1,663,734.26	1,663,734.26					1,663,734.26	

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
15.Izgradnja mHE na vodotoku Djurička rijeka sa pritokama (Opština Plav)	2014-2020	12,017,000.00	11,100,000.00	11,100,000.00					11,100,000.00	
16.Izgradnja mHE na vodotoku Bukovica (Opština Kolašin)	2017-2020	708,410.00	658,410.00	658,410.00					658,410.00	
17.Izgradnja mHE na vodotoku Raštak (Opština Kolašin)	2012-2018	1,200,000.00	243,500.00	243,500.00					243,500.00	
18.Izgradnja mHE na vodotoku Raštak 2 (Opština Kolašin)	2014-2021	1,070,000.00	1,070,000.00	1,070,000.00					1,070,000.00	
19.Izgradnja mHE na vodotoku Bukovica (Opština Šavnik)	2017-2020	9,242,125.00	8,292,125.00	8,292,125.00					8,292,125.00	
20.Izgradnja mHE na vodotoku Mojanska rijeka (Opština Andrijevica)	2014-2018	7,443,090.00	4,901,550.00	4,901,550.00					4,901,550.00	
21.Izgradnja mHE na vodotoku Kutska rijeka (Opština Andrijevica)	2014-2018	5,930,000.00	3,922,600.00	3,922,600.00					3,922,600.00	
22.zgradnja mHE na vodotoku Štitarička (Opština Mojkovac)	2016-2020	4,182,000.00	3,782,065.00	3,782,065.00					3,782,065.00	

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
23. Izgradnja mHE na vodotoku Murinskarijeka (Opština Plav)	2010-2018	3,501,749.00	1,960,889.00	1,960,889.00					1,960,889.00	
24. izgradnja mHE na vodotoku Ljeviška rijeka-izvor Morače (Opština Kolašin)	2012-2018	1,050,000.00	750,000.00	750,000.00					750,000.00	
25. Izgradnja mHE na vodotoku Komrača (Opština Plav)	2010-2018	5,500,000.00	4,300,000.00	4,300,000.00					4,300,000.00	
26. Izgradnja mHE na vodotoku Bistrica-pritoka Ljuboviđe (Opština Bijelo Polje)	2014-2017	12,000,000.00	11,500,000.00	11,500,000.00					11,500,000.00	
Vjetroelektrana "Možura" (Opštine Bar i Ulcinj)	2010-2018	87,000,000.00	52,000,000.00	52,000,000.00					52,000,000.00	
27. Izgradnja solarne elektrane "Klenak 80 kW" na krovu poljoprivrednog objekta vlasništva privrednog društva "Banjski Katun" doo, Nikšić	2015-2018	1,500,000.00	1,500,000.00	1,500,000.00					1,500,000.00	

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
28.Izgradnja solarne elektrane na krovu hala u vlasništvu investitora, KO Bandiči, Opština Danilovgrad	2016-2018	500,000.00	500,000.00	500,000.00					500,000.00	
29.Izgradnja solarne elektrane "Intours" na krovu Autobuske stanice sa peronima, Opština Podgorica	2016-2018	100,000.00	100,000.00	100,000.00					100,000.00	
30.Izgradnja solarne elektrane "Andrijevića" na krovu industrijskog objekta, KO Slatina I, Opština Andrijevića	2016-2018	700,000.00	700,000.00	700,000.00					700,000.00	
31.Izgradnja solarne elektrane "BAR-KOD" na krovu poslovne zgrade, KO Donja Gorica, Opština Podgorica	2016-2018	600,000.00	600,000.00	600,000.00					600,000.00	
32.Izgradnja solarne elektrane "DG", KO Martinići, Opština Danilovgrad	2016-2018	1,380,000.00	1,380,000.00	1,380,000.00					1,380,000.00	
33.Izgradnja solarne elektrane "PV elektrana", KO Podgorica II, Opština Podgorica	2016-2018	500,000.00	500,000.00	500,000.00					500,000.00	

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
33. Izgradnja solarne elektrane "PV elektrana", KO Podgorica II, Opština Podgorica	2016-2018	500,000.00	500,000.00	500,000.00					500,000.00	
34. Izgradnja solarne elektrane "Fudbalskog saveza Crne Gore" na krovu administrativnog objekta, KO Podgorica III, Opština Podgorica	2017-2019	46,240.30	46,240.30	46,240.30					46,240.30	
35. Izgradnja solarne elektrane "Titex 3", KO Podgorica III, Opština Podgorica	2016-2018	1,099,758.00	1,099,758.00	1,099,758.00					1,099,758.00	
36. Izgradnja solarne elektrane "Titex 4", KO Podgorica III, Opština Podgorica	2016-2018	446,600.00	446,600.00	446,600.00					446,600.00	
37. Izgradnja solarne elektrane "Alliance" KO Donja Gorica, Opština Podgorica	2016-2018	243,360.00	243,360.00	243,360.00					243,360.00	
38. Izgradnja solarne elektrane "Titex 1", KO Podgorica III, Opština Podgorica	2016-2018	502,200.00	502,200.00	502,200.00					502,200.00	

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
39. Izgradnja solarne elektrane "Titex 2", KO Podgorica III, Opština Podgorica	2016-2018	1,099,758.00	1,099,758.00	1,099,758.00					1,099,758.00	
40. Izgradnja solarne elektrane na krovnoj konstrukciji hotela "Hilton", KO Podgorica II, Opština Podgorica	2016-2018	220,000.00	220,000.00	220,000.00					220,000.00	
41. TS Lastva I DV Lastva-Čevo-Pljevlja-gr.Srbije	2011-2024	115,200,000.00	41,218,467.00	41,218,467.00			16,936,749.91	6,833,338.00	17,448,379.09	
42. MEEP – Projekat „Energetska efikasnost u Crnoj Gori“ (dodatno finansiranje)	2014-2018	5,000,000.00	500,000.00	500,000.00			500,000.00			
43. MEEP 2 – Projekat „Energetska efikasnost u zdravstvenim objektima“	2018-2022	6,000,000.00	5,500,000.00	5,500,000.00			5,500,000.00			
44. EEPB II - Program energetske efikasnosti u javnim zgradama, faza II	2015-2020	22,743,000.00	14,140,000.00	14,140,000.00			12,100,000.00	2,040,000.00		
45. ENERGY WOOD (faza IV)	2,018.00	100,000.00	100,000.00	100,000.00	100,000.00					

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
46.Solarni katuni (IV faza)	2018	50,000.00	50,000.00	50,000.00	50,000.00					
ŽIVOTNA SREDINA		239,663,935.00	226,695,042.69	156,527,228.69	745,000.00	3,035,000.00	119,606,557.69	8,523,466.00	24,617,205.00	70,167,815.00
1. Izrada strateških karata buke za glavne puteve	2018 - 2019	100,000.00	100,000.00	0.00						100,000.00
2. Izrada Strateških karata buke za aglomeracije	2018 - 2019	100,000.00	100,000.00	40,000.00	40,000.00					60,000.00
3. Izrada Akcionog plana buke za glavne puteve	2020 - 2021	50,000.00	50,000.00	0.00						50,000.00
4. Izrada Akcionog plana buke za glavni grad Podgorica	2020 - 2021	50,000.00	50,000.00	0.00						50,000.00
5. Uspostaviti << Help Desk>> službu za pomoć korisnicima	2018 -	2,000.00	2,000.00	0.00						2,000.00
6. Uspostaviti << Centar za kontrolu trovanja>> - (tijelo zaduženo za primanje informacija u vezi sa hitnim zdravstvenim intervencijama) I izvršiti dodatnu obuku kadrova (toksikologija)	2019	170,000.00	170,000.00	0.00						170,000.00

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
7. Uspostaviti registar hemikalija i biocidnih proizvoda	2019	100,000.00	100,000.00	0.00						100,000.00
8. Ažuriranje Nacionalnog implementacionog plana za Stokholmsku konvenciju	2017 - 2018	200,000.00	200,000.00	200,000.00				200,000.00		
9. Sveobuhvatno, ekološki prihvatljivo, upravljanje otpadom koji sadrži PCB	2017 - 2021	19,947,836.00	19,819,269.00	19,819,269.00				2,871,346.00	16,947,923.00	
10. Pripreme za ratifikovanje i implementaciju Minamata konvencije i živi - inicijalna procjena za Crnu Goru	2018	171,423.00	55,561.00	55,561.00				55,561.00		
11. Uspostavljanje registra zagađivača	2019	100,000.00	100,000.00	0.00						100,000.00
12. Upravljanje industrijskim otpadom čišćenje	do juna 2019. na osnovu Ugovora o zajmu	50,000,000.00	49,580,125.69	49,580,125.69			49,580,125.69			
13. Dalja realizacija aktivnosti na izgradnji sekundarne mreže za toplifikaciju Pljevalja		21,442,575.00	9,265,985.00	0.00						9,265,985.00

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
14.Proširenje i poboljšanje nacionalne mreže za praćenje kvaliteta vazduha i laboratorije za ispitivanje kvaliteta vazduha (SHMZ) u skladu sa EU standardima	2016 - 2018	1,100,000.00	1,100,000.00	1,100,000.00		1,100,000.00				
15.Projekat za nastavak istraživanja na uspostavljanju kopnene NATURA 2000 "Unapređenje kapaciteta za implementaciju i monitoring u životnoj sredini"	2018/ 2019/ 2020/2021	1,100,000.00	1,100,000.00	1,100,000.00	165,000.00	935,000.00				
16.Projekat za istraživanja i prikupljanje podataka u cilju uspostavljanja marinske NATURA 2000 Promovisanje upravljanja zaštićenim oblastima kroz Integrisanu zaštitu ekosistema mora i priobalja na primorju Crne Gore	2018 - 2020	1,600,000.00	1,600,000.00	1,600,000.00				1,600,000.00		
17.Izraditi Nacionalnu strategiju Biodiverziteta 2021-2025	2019 - 2020	250,000.00	250,000.00	250,000.00				250,000.00		

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
18. Izrada Trećeg Nacionalnog izvještaja Crne Gore o klimatskim promjenama prema Okvirnoj konvenciji UN o klimatskim promjenama (TNC)	2016 - 2020	428,559.00	428,559.00	428,559.00				428,559.00		
19. Izrada Nacionalnog Plana adaptacije na klimatske promjene (NAP)	2017 - 2021	3,000,000.00	3,000,000.00	3,000,000.00				3,000,000.00		
20. Izrada Strategije nisko-karbonskog razvoja	2018 - 2020	1,000,000.00	1,000,000.00	1,000,000.00		1,000,000.00				
21. Vodosnabdijevanje i odvođenje otpadnih voda na crnogorskom primorju Faza V1 - Implementacija Hitnih mjera u Tivtu	2018 - 2019	3,192,044.00	3,192,044.00	3,192,044.00			3,192,044.00			
22. Vodosnabdijevanje i odvođenje otpadnih voda na crnogorskom primorju Faza V1 - Implementacija Hitnih mjera u Kotoru	2018 - 2019	1,027,177.00	1,027,177.00	1,027,177.00			741,656.00		285,521.00	
23. Vodosnabdijevanje i odvođenje otpadnih voda na crnogorskom primorju Faza V1 - Implementacija Hitnih mjera u Herceg Novom	2018 - 2019	1,680,600.00	1,680,600.00	1,680,600.00			1,480,600.00		200,000.00	

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
24.Vodosnabdijevanje i odvođenje otpadnih voda na crnogorskom primorju Faza V2 - Implementacija dugoročnih mjera u Tivtu, Kotoru i Herceg Novom	2018 - 2021	32,364,000.00	32,364,000.00	23,447,866.00	540,000.00		18,541,625.00		4,366,241.00	8,916,135.00
25.Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda (PPOV) u Sutomoru (Bar)	2018 - 2021	8,575,270.00	8,575,270.00	8,575,270.00			7,795,700.00		779,570.00	
26.Vodosnabdijevanje i odvođenje otpadnih voda na crnogorskom primorju Faza III PRENAMJENA sredstava – Bar	2016 - 2018	10,047,250.00	10,047,250.00	10,047,250.00			8,009,300.00		2,037,950.00	
27.Vodosnabdijevanje i odvođenje otpadnih voda na crnogorskom primorju Faza V - Ulcinj	2018 - 2021	18,712,826.00	18,712,827.00	18,712,827.00			18,712,827.00			
28. vodovoda u Prijestonici Cetinje	2018 - 2021	4,429,539.00	4,429,539.00	0.00						4,429,539.00
29.Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda u Opštini Bijelo Polje	2018 - 2021	6,473,730.00	6,473,730.00	3,084,050.00			3,084,050.00			3,389,680.00
30.Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda u Prijestonici Cetinje	2018 - 2021	6,156,991.00	6,156,991.00	0.00						6,156,991.00

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
31. Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i segmenata vodovodne i kanalizacione mreže u opštini Rožaje	2018 - 2020	8,845,229.00	8,845,229.00	0.00						8,845,229.00
32. Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i segmenta kanalizacione mreže u opštini Kolašin	2018 - 2021	3,650,600.00	3,650,600.00	0.00						3,650,600.00
133. Izgradnja kanalizacione mreže za naselja koja gravitiraju Port Mileni - Kodra, Totoši, Bijela Gora i Donja Bratica	2018 - 2020	4,200,000.00	4,200,000.00	4,200,000.00			4,200,000.00			
34. Izgradnja PPOV i kanalizacione mreže u opštini Danilovgrad i završetak radova na instalaciji SCADA sistema	2018 - 2019	4,386,630.00	4,386,630.00	4,386,630.00			4,268,630.00	118,000.00		
35. Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i kanalizacione mreže u Opštini Plav	2018 - 2021	9,228,508.00	9,228,508.00	0.00						9,228,508.00
36. Centar za obradu otpada u okviru sanitarne deponije "Možura" postrojenje za sortiranje i miješanog komunalnog otpada	2019 - 2021	8,155,005.00	8,155,005.00	0.00						8,155,005.00

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
37. Centar za obradu otpada u okviru sanitarne deponije "Možura", postrojenje za kompostiranje biorazgradivog otpada, Bar	2018 - 2019	5,394,704.00	5,394,704.00	0.00						5,394,704.00
38. Izgradnja objekata: reciklažno dvorište i transfer stanica sa pripadajućom opremom u opštini Rožaje	2018 - 2019	559,939.00	506,939.00	0.00						506,939.00
139. Izgradnja reciklažnog dvorišta u Opštini Kolašin	2018 - 2020	249,000.00	249,000.00	0.00						249,000.00
40. Izgradnja reciklažnog dvorišta sa sortirnicom u opštini Berane	2018 - 2019	575,000.00	575,000.00	0.00						575,000.00
41. Izgradnja transfer stanice i reciklažnog dvorišta u opštini Mojkovac	2018 - 2019	847,500.00	772,500.00	0.00						772,500.00
SAOBRAĆAJ		1,302,392,677.78	931,535,493.42	760,535,493.43	106,255,847.57	18,623,133.57	608,992,092.13	22,664,420.16	4,000,000.00	171,000,000.00
1. Izgradnja autoputeva		817,590,000.00	472,290,000.00	472,290,000.00	69,640,000.00	0.00	394,660,000.00	7,990,000.00	0.00	0.00
1.1. Autoput Bar-Boljare		815,090,000.00	469,790,000.00	464,300,000.00	69,640,000.00		394,660,000.00			

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
1.1.1. Prioritetna dionica Smokovac-Mateševo	2015-2019	809,600,000.00	464,300,000.00	464,300,000.00	69,640,000.00		394,660,000.00			
1.1.2. Ostale dionice		5,490,000.00	5,490,000.00	5,490,000.00	0.00	0.00	0.00	5,490,000.00	0.00	0.00
A. Mateševo-Andrijevića	2018-2020	3,100,000.00	3,100,000.00	3,100,000.00				3,100,000.00		
B. Smokovac-Tološi-Farmacija	2018-2020	2,390,000.00	2,390,000.00	2,390,000.00				2,390,000.00		
1.2. Primorska varijanta Jadransko-jonskog autoputa - Brza saobraćajnica duž crnogorskog primorja		2,500,000.00	2,500,000.00	2,500,000.00	0.00	0.00	0.00	2,500,000.00	0.00	0.00
1.2.1. Studija opravdanosti za Jadransko-jonski koridor kroz Crnu Goru i Albaniju	2017-2019	1,000,000.00	1,000,000.00	1,000,000.00				1,000,000.00		
1.2.2. Finalizacija Idejnog projekta za dionicu obilaznice Budva (13km + pristupni putevi)	2017-2019	1,500,000.00	1,500,000.00	1,500,000.00				1,500,000.00		
2. Izgradnja, rekonstrukcija i održavanje magistralnih i regionalnih puteva		352,050,000.00	340,550,000.00	248,550,000.00	33,600,000.00	0.00	207,450,000.00	3,500,000.00	4,000,000.00	92,000,000.00
2.1. IZGRADNJA		106,950,000.00	105,450,000.00	78,450,000.00	7,600,000.00	0.00	66,850,000.00	0.00	4,000,000.00	27,000,000.00
2.1.1. Obilaznica Rožaje II faza	2017-2019	19,850,000.00	19,850,000.00	19,850,000.00			19,850,000.00			

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
2.2.3. Rekonstrukcija puta Berane – Petnjica, II faza	2018-2019	7,000,000.00	7,000,000.00	0.00						7,000,000.00
2.2.4. Rekonstrukcija puta Pljevlja-Metaljka	2018-2019	7,000,000.00	7,000,000.00	0.00						7,000,000.00
2.2.5. Rekonstrukcija puta Ulcinj – Krute	2017-2018	5,800,000.00	4,800,000.00	4,800,000.00			4,800,000.00			
2.2.6. Rekonstrukcija puta Berane – Kolašin, dionica Lubnice - Jezerine	2017-2019	34,700,000.00	27,700,000.00	27,700,000.00			27,700,000.00			
2.2.7. Rekonstrukcija i rehabilitacija puta M-2.1 Bijelo Polje – Ribarevine od km 149+950 do km 153+000	2018-2019	7,000,000.00	7,000,000.00	7,000,000.00			7,000,000.00			
2.2.8. Rekonstrukcija puta Dinoša – Cijevna Zatrijebačka	2018-2020	15,000,000.00	15,000,000.00	0.00						15,000,000.00
2.2.9. Rekonstrukcija puta Rogami – Spuž u dužini od 5 km	2,018.00	2,000,000.00	2,000,000.00	0.00						2,000,000.00
2.2.10. Rekonstrukcija puta Debeli Brijeg – Herceg Novi, lokalitet Tatarbašče	2,018.00	2,000,000.00	2,000,000.00	0.00						2,000,000.00
2.2.11. Rekonstrukcija regionalnog puta Krstac – Ivanova Korita	2017-2018	3,500,000.00	3,500,000.00	0.00						3,500,000.00
2.2.12. Rekonstrukcija regionalnog puta R-1 u dužini od 3,5 km od supermarketa Voli do Bajičke crkve	2,018.00	2,500,000.00	2,500,000.00	0.00						2,500,000.00

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Kredit	Donacije	Ostala sredstva	
2.2.13. Rekonstrukcija puta Nikšić – Vilusi, dionica Trubjela – Vilusi u dužini od 16 km	2018-2019	8,000,000.00	8,000,000.00	0.00						8,000,000.00
2.2.14. Rekonstrukcija i rehabilitacija puta M-2.1 Barski most – Bijelo Polje, od Barskog mosta do Dobrakova	2018-2019	3,000,000.00	3,000,000.00	3,000,000.00			3,000,000.00			
2.2.15. Rekonstrukcija i rehabilitacija puta M-2.1 Barski most – Bijelo Polje, od Dobrakova do Bijelog Polja km 35+300 do km 146+600	2018-2019	7,000,000.00	7,000,000.00	7,000,000.00			7,000,000.00			
2.2.16. Rekonstrukcija i rehabilitacija puta M-8 Pljevlja – Mihajlovića	2018-2019	6,500,000.00	6,500,000.00	6,500,000.00			6,500,000.00			
2.2.17. Rekonstrukcija magistralnog puta M-2 Rožaje – Špiljani od km 1148+200 do 1168+200 sa sanacijom tunela i mostova	2018-2019	13,000,000.00	13,000,000.00	13,000,000.00			13,000,000.00			
2.2.18. Rekonstrukcija magistralnog puta M-2 dionica Lepenac – Ribarevina, L=12,90 km, Potezi: km 1075+200 – km 1081+800 i km 1083+600 – km 1089+872	2018-2019	6,500,000.00	6,500,000.00	6,500,000.00			6,500,000.00			
2.2.19. Rekonstrukcija magistralnog puta M-2 dionica Ribarevina – Poda, L=14,70 km, od km 1089+872 do km 1104+559	2018-2019	11,000,000.00	11,000,000.00	11,000,000.00			11,000,000.00			

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
2.2.20. Rekonstrukcija magistralnog puta M-2 dionica Poda – Berane, L=12,20 km, od km 1104+559 do km 1117+300	2018-2019	10,000,000.00	10,000,000.00	10,000,000.00			10,000,000.00			
2.2.21. Rekonstrukcija magistralnog puta M-2 dioica Berane – tunel Lokve, L=16,2 km, od km 1117+300 do km 1133+507	2019-2020	12,000,000.00	12,000,000.00	12,000,000.00			12,000,000.00			
2.2.22. Rekonstrukcija magistralnog puta M-2 dionica tunel Lokve – Rožaje, L=14,7 km	2019-2020	16,000,000.00	16,000,000.00	16,000,000.00			16,000,000.00			
2.2.23. Rekonstrukcija magistralnog puta M-2 dionica Kamenovo – Petrovac, L=11,3 km, od km 911+700 do km 923+000	2018-2019	7,500,000.00	7,500,000.00	7,500,000.00			7,500,000.00			
2.2.24. Rekonstrukcija magistralnog puta M-2.4 dionica Petrovac – Bar, L=12,0 km	2018-2020	7,000,000.00	7,000,000.00	7,000,000.00			7,000,000.00			
2.2.25. Investiciono presvlačenje magistralnih i regionalnih puteva	2018-2020	8,000,000.00	8,000,000.00	0.00						8,000,000.00
2.2.26. Rekonstrukcija puta Trpezi - Kalače	2018-2020	5,000,000.00	5,000,000.00	0.00						5,000,000.00
2.2.27. Rekonstrukcija puta Zeleni - Vuča	2018-2020	5,000,000.00	5,000,000.00	0.00						5,000,000.00
2.2.27. Izrada Glavnog projekta i tenderske dokumentacije za rekonstrukciju dionice puta Šćepan polje - Plužine.	2016-2018	3,500,000.00	3,500,000.00	3,500,000.00				3,500,000.00		

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
2.3. ODRŽAVANJE		26,000,000.00	26,000,000.00	26,000,000.00	26,000,000.00					
Redovno održavanje magistralnih i regionalnih puteva	2018-2020	26,000,000.00	26,000,000.00	26,000,000.00	26,000,000.00					
3. Unapređenje željezničke infrastrukture		43,190,853.78	29,133,669.42	27,133,669.43	1,131,573.57	7,945,583.57	6,882,092.13	11,174,420.16	0.00	2,000,000.00
3.1. Izrada projektne dokumentacije za sanaciju betonskih mostova	2018-2019	1,500,000.00	1,500,000.00	1,500,000.00				1,500,000.00		
3.2. Izrada projektne dokumentacije za sanaciju tunela	2018-2019	1,500,000.00	1,500,000.00	1,500,000.00				1,500,000.00		
3.3. Remont gornjeg stroja na dionici Kos - Trebešica	2017-2018	4,600,000.00	4,600,000.00	4,600,000.00	460,000.00	4,140,000.00				
3.4. Izrada projektne dokumentacije za zamjenu signalno/sigurnosnih uređaja u stanicama od Podgorice do Bara	2018-2019	1,500,000.00	1,500,000.00	1,500,000.00				1,500,000.00		
3.5. Izrada projektne dokumentacije za zamjenu signalno/sigurnosnih uređaja u stanicama od Podgorice do Bijelog Polja kao i GP za sanaciju klizišta Ratac	2018-2019	2,000,000.00	2,000,000.00	2,000,000.00				2,000,000.00		
3.6. Izrada Glavnog projekta rehabilitacije i elektrifikacije željezničke pruge Podgorica – državna granica sa Albanijom	2018-2020	2,000,000.00	2,000,000.00	0.00						2,000,000.00

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
3.7. Sanacija čeličnog mosta Morača	2015-2016	886,558.14	44,327.89	44,327.89			44,327.89			
3.8. Remont gornjeg stroja na dionici Kolašin - Kos	2015-2017	5,898,315.30	1,162,604.33	1,162,604.33			1,162,604.33			
3.9. Sanacija 3 tunela	2015-2017	3,428,179.80	715,041.77	715,041.77			715,041.77			
3.10. Sanacija 6 kosina	2017-2019	4,287,200.62	3,429,760.50	3,429,760.50			1,714,880.25	1,714,880.25		
3.11. Nadzor nad radovima sanacije 6 kosina	2017-2019	620,000.00	558,000.00	558,000.00			279,000.00	279,000.00		
3.12. Zamjena signalno/sigurnosnog uređaja u stanici Podgorica	2017-2018	6,149,874.76	4,919,899.81	4,919,899.81			2,459,949.91	2,459,949.91		
3.13. Nadzor nad radovima na zamjeni SS uređaja u stanici Podgorica	2017-2018	490,200.00	441,180.00	441,180.00			220,590.00	220,590.00		
3.14. Sanacija propusta i regulacija vodotoka	2017-2018	542,795.80	277,752.98	277,752.98			277,752.98			
3.15. Nadzor nad radovima sanacije propusta i regulacije vodotoka	2017-2018	15,945.00	7,945.00	7,945.00			7,945.00			
3.16. Remont gornjeg stroja na dionici Virpazar - Sutomore u tunelu Sozina	2016-2018	4,083,891.36	1,977,899.75	1,977,899.75	296,684.96	1,681,214.79				

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
				Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
3.17. Nadzor nad radovima remonta gornjeg stroja na dionici Virpazar - Sutomore u tunelu Sozina	2016-2018	134,000.00	93,800.00	93,800.00	14,070.00	79,730.00				
3.18. Demontaža postojećeg, nabavka i ugradnja novog EVP Trebešica	2015-2017	3,408,893.00	2,354,707.39	2,354,707.39	353,206.11	2,001,501.28				
3.19. Nadzor nad radovima demontaže postojećeg, nabavke i ugradnje novog EVP Trebešica	2015-2017	145,000.00	50,750.00	50,750.00	7,612.50	43,137.50				
4. Proširenje aerodroma		55,000,000.00	55,000,000.00	0.00						55,000,000.00
4.1. Modernizacija i rekonstrukcija aerodroma Tivat	2018-2021	55,000,000.00	55,000,000.00	0.00						55,000,000.00
5. Proširenje lučkih kapaciteta		22,000,000.00	22,000,000.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	22,000,000.00
5.1. Sanacija obalne konstrukcije na Terminalu za suve rasute terete (Volujica)	2018-2021	5,000,000.00	5,000,000.00	0.00						5,000,000.00
5.2. Produžetak obale na Putničkom terminalu	2018-2021	12,500,000.00	12,500,000.00	0.00						12,500,000.00
5.3. Produženje operativne obale na Terminalu za suve rasute terete (Volujica)	2018-2021	4,500,000.00	4,500,000.00	0.00						4,500,000.00
6. IPA		12,561,824.00	12,561,824.00	12,561,824.00	1,884,274.00	10,677,550.00	0.00	0.00	0.00	0.00
6.1. Razvoj baze podataka za mrežu puteva i programa za procjenu bezbjednosti	2018-2021	1,218,000.00	1,218,000.00	1,218,000.00	182,700.00	1,035,300.00				

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
6.3. Unapređenje pomorskih i unutrašnjih plovnih puteva, VTMS i sigurnosna oprema	2018-2021	3,950,000.00	3,950,000.00	3,950,000.00	592,500.00	3,357,500.00				
6.4. Jačanje administrativnih kapaciteta u institucijama i usklađivanje sa EU acquis	2018-2021	6,018,824.00	6,018,824.00	6,018,824.00	902,824.00	5,116,000.00				
GRAĐEVINARSTVO		1,592,536.00	1,592,536.00	1,592,536.00	1,592,536.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
1. Unaprijeđen proces izgradnje objekata kroz nadogradnju postojećih informacionih rešenja	2018 - 2021	850,000.00	850,000.00	850,000.00	850,000.00					
2. Usvojeni eurokodovi, kao nacionalni standardi za proračun konstrukcija	2018 - 2021	662,536.00	662,536.00	662,536.00	662,536.00					
3. Inoviranje tehničkog zakonodavstva iz oblasti građevinarstva u cilju usaglašavanja sa zakonodavstvom EU iz ove oblasti	2018 - 2021	80,000.00	80,000.00	80,000.00	80,000.00					
STANOVANJE		750,000.00	750,000.00	750,000.00	740,000.00	0.00	10,000.00	0.00	0.00	0.00
1. Integracija bespravno izgrađenih objekata u sektor formalnog stanovanja	2018-2021	680,000.00	680,000.00	680,000.00	680,000.00					

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
2. Definisanje standarda humanog stanovanja i obezbjeđivanje nediskriminativnog pristupa priuštivom i bezbjednom stanovanju	2018-2021	30,000.00	30,000.00	30,000.00	30,000.00					
3 Unaprijeđenje, upravljanja, alokacije i održavanja postojećeg stambenog fonda	2018-2021	30,000.00	30,000.00	30,000.00	30,000.00					
4.Realizacija programa socijalnog stanovanja, uglavnom za izdavanje, uključujući i izgradnju stanova za ranjive ciljne grupe (penzionere, lica sa invaliditetom i dr.)	2018-2019	10,000.00	10,000.00	10,000.00			10,000.00			
INKLUZIVNI RAST		123,317,721.97	123,317,721.97	122,132,660.07	101,221,988.72	947,000.00	9,000,000.00	10,963,671.35	0.00	1,185,062.00
TRŽIŠTE RADA		42,400,000.00	42,400,000.00	42,400,000.00	42,400,000.00					
1. mjere aktivne politike zapošljavanja	2018 - 2021	18,400,000.00	18,400,000.00	18,400,000.00	18,400,000.00					
2.Aktivnosti za veću uključenost lica sa invaliditetom na tržište rada i profesionalne rehabilitacije	2018 - 2021	24,000,000.00	24,000,000.00	24,000,000.00	24,000,000.00					

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
OBRAZOVANJE		25,239,049.00	25,239,049.00	25,239,049.00	15,739,049.00	500,000.00	9,000,000.00		0.00	
1.Povećanje broja djece u ustanovama predškolskog obrazovanja (izgradnja vaspitnih jedinica)	2018 - 2021	10,000,000.00	10,000,000.00	10,000,000.00	1,000,000.00		9,000,000.00			
2.Poboljšanje arhitektonske pristupačnosti	kontinuirano	588,000.00	588,000.00	588,000.00	88,000.00	500,000.00				
3. Izgradnja nove osnovne škole u Karabuškom Polju, Podgorica	2018-2021	2,000,000.00	2,000,000.00	2,000,000.00	2,000,000.00					1,185,062.00
4. Izgradnja nove osnovne škole u Tološima, Podgorica	2018-2021	5,000,000.00	5,000,000.00	5,000,000.00	5,000,000.00					
5. Izgradnja objekta osnovne škole Sukobin,Ulcinj	2,018.00	300,000.00	300,000.00	300,000.00	300,000.00					
6. Izgradnja novog Objekta JU OŠ " Dušan Korać" Bijelo Polje	2018-2021	5,351,049.00	5,351,049.00	5,351,049.00	5,351,049.00					
7. Izgradnja nove osnovne škole u Rožajama	2018-2021	2,000,000.00	2,000,000.00	2,000,000.00	2,000,000.00					

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
SPORT		2,107,305.66	2,107,305.66	2,107,305.66	2,107,305.66					
1.Projekti kandidovani kapitalnim budžetom	2018-2020	2,107,305.66	2,107,305.66	2,107,305.66	2,107,305.66					
Sportska dvorana u Kotoru										
Zatvoreni bazen u Kotoru										
Izgradnja sportskih terena i sala										
Izgradnja fudbalskog stadiona na Cetinju										
SOCIJALNA ZAŠTITA		22,886,367.31	22,886,367.31	22,886,367.41	12,679,634.06	0.00	0.00	10,206,733.35	0.00	
1.Nastavak Projekta "Integrirani informaciono sistem socijalnog staranja (ISSS)		896,000.00	896,000.00	896,000.00	846,000.00			50,000.00		
2. razvoj usluga i sistema kvaliteta uz razvoj administrativnih kapacitete u oblasti socijalne i dječije zaštite		6,080,000.00	6,080,000.00	6,080,000.00	6,080,000.00					
3.Nastavak Regionalnog stambenog programa – izgradnja stambenih jedinica		13,710,367.31	13,710,367.31	13,710,367.41	3,553,634.06			10,156,733.35		

				Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021						
Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
4.Osnivanje JU Centar za profesionalnu rehabilitaciju		2,200,000.00	2,200,000.00	2,200,000.00	2,200,000.00					
ZDRAVSTVO		30,685,000.00	30,685,000.00	29,499,938.00	28,296,000.00	447,000.00	0.00	756,938.00	0.00	1,185,062.00
1.Prevenција i kontrola hroničnih nezaraznih bolesti (nacionalni programi za rano otkrivanje karcinoma, Projekat Neuroneti, transplantacioni programi)	2018-2021	3,673,000.00	3,673,000.00	3,273,000.00	2,826,000.00	447,000.00				400,000.00
2.Prevenција i kontrola zaraznih bolesti (preventivni HIV/AIDS servisi, preventivni servisi u oblasti mentalnog zdravlja i bolesti zavisnosti; obavezna imunizacija)	2018-2021	1,442,000.00	1,442,000.00	1,256,938.00	700,000.00			556,938.00		185,062.00
3.Program kontinuirane mediinske edukacije u Crnoj Gori	2018-2021	2,800,000.00	2,800,000.00	2,200,000.00	2,000,000.00			200,000.00		600,000.00
4.Zdravstveni informacioni sistem i e-zdravstvo (Informatizacija KCCG i el kartica)	2018-2021	4,000,000.00	4,000,000.00	4,000,000.00	4,000,000.00					
5.Izgradnja klinike za infektivne bolesti i dermatovenerologiju u KCCG	2018-2021	5,600,000.00	5,600,000.00	5,600,000.00	5,600,000.00					

Pravci razvoja, oblasti politika, mjere i projekti	Vremenski okvir	Ukupna vrijednost mjere/ projekti	Potrebna sredstva u periodu 2018 - 2021.	Ukupno	Sredstva iz javnih izvora 2018 - 2021					Nedostajuća sredstva u periodu 2018 - 2021.
					Budžet CG	EU sredstva	Krediti	Donacije	Ostala sredstva	
6.Izgradnja Klinike za psihijatriju KCCG	2018-2021	3,600,000.00	3,600,000.00	3,600,000.00	3,600,000.00					
7.Izgradnja Interne Klinike u okviru Opšte Bolnice Bijelo Polje	2018-2021	4,080,000.00	4,080,000.00	4,080,000.00	4,080,000.00					
8.Tretiranje otpadnih medicinskih voda u KCCG	2018-2021	1,500,000.00	1,500,000.00	1,500,000.00	1,500,000.00					
9.Korišćenje obnovljivih izvora energije u snabdijevanju električnom energijom, pripremi tople sanitarne vode i hlađenju	2018-2021	1,090,000.00	1,090,000.00	1,090,000.00	1,090,000.00					
10.Izgradnja Opšte bolnice u Pljevljima	2018-2021	2,900,000.00	2,900,000.00	2,900,000.00	2,900,000.00					